

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

86258

SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TARİH EĞİTİMİ

REJİ İDARESİ (1908-1925)

86258

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet AKPINAR

OCAK - 1998

TRABZON

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ TARİH ANABİLİM DALI

REJİ İDARESİ (1908-1925)

Mehmet AKPINAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nce
Bilim Uzmanı (Tarih)
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 27.01.1998

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 12.02.1998

Tezin Danışmanı : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Alaettin YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Y. Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Alaettin TANDOĞAN

Y.Ü. FAKÜLTESİ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ocak - 1998

TRABZON

0.SUNUŞ

00.Önsöz

Duyun-u Umumiye'nin Osmanlı Devleti'nde uygulanışına çarpıcı bir örnek olan "Reji İdaresi " ve onunla ilgili tez çalışmamızla, Reji'nin, bir dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde ne gibi değişiklikler meydana getirdiğini, bu değişikliklerin arkasında ise yabancı sermayenin önemli rol oynadığını gördük.

Çalışmada, sömürgeciliğin ortaya çıkışından itibaren, sömürgeci güçlerin amaçlarında hiçbir değişme olmadığı tesbit edildi.

Ekonomik bağımlılığın temelinde bilinçsiz borçlanmanın yer aldığını, bunun da siyasi bağımlılığa giden yolu açmakta olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın, Duyun-u Umumiye ve uygulama alanları üzerinde araştırma yapacaklara ışık tutacağını ümit ederim.

Tez çalışmamızın her safhasında, büyük bir özveriyle beni yönlendiren tez danışmanım Sayın Prof. Dr.Mesut ÇAPA'ya, bir yıl süreyle danışmanlığımı yürüten Sayın Yr. Doç. Dr Rahmi ÇİÇEK'e , öğrenim süresince desteklerini unutamayacağım Sayın Dr. Hikmet ÖKSÜZ' e , ders hocalarıma ve Enstitü görevlilerine teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca araştırmam için gerekli dökümanları toplamam sırasında yardımlarından dolayı , Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Trabzon, Ocak 1998

Mehmet AKPINAR

01. İçindekiler

0. SUNUŞ

Sayfa Nr.

00.Önsöz.....III

01.İçindekiler.....IV-V

02.Özet.....VI

03.Summary.....VII

04.Tablolar.....VIII

05.Kısaltmalar.....IX

GİRİŞ.....1-16

BİRİNCİ BÖLÜM

1.II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE REJİ (1908-1918)..... 17-38

10.II.Meşrutiyet'in İlanı.....17

11.Reji'nin Teşkilatlanması.....19

12.Milli Ekonomiye Kurma Hamlesi ve Reji.....24

13.II. Meşrutiyet ve Reji'nin Sorgulanması.....27

İKİNCİ BÖLÜM

2.REJİ, DEVLET, ÜRETİCİ , TÜCCAR İLİŞKİLERİ..... 39-84

20.Reji İle Devlet Arasındaki İlişkiler.....39

21.Reji İle Üretici Arasındaki İlişkiler.....44

210.Reji'nin Tütün Üretimine Sınırlandırma Getirmesi44

211.Ruhsat Sorunu47

212.Fiyat ve Muhamminlik (Eksper)	52
213.Tütünün Depolanması ve Reji	56
214.Reji Çalışanları	59
215.Reji İli Üreticiler Arasındaki İlişkiler	63
22.Reji ve Tüccar Arasındaki İlişkiler	63
23.Tütün Kaçakcılığı	67
24.Kolculuk Teşkilatı	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE REJİ.....	85-95
30.Genel Açıklama.....	85
4.SONUÇ.....	95
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	97
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

02.Özet

Dünyanın en yaygın alışkanlığı olan tütün tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da kısa süre içerisinde yaygın bir tutku haline dönüşmüştü. Ülkede değişik grupların farklı tepkileriyle karşılanan tütün uzun yıllar imparatorluk idarecileri tarafından ekonomik yönden değerlendirilmemiştir.

1883 yılında tütün geliri Osmanlı dış borçlarına karşılık olmak üzere, Duyun-u Umumiye'yle yapılan anlaşmalarla tekel işletmesi olarak kurulan Reji İdaresi'ne (Müşterek Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye) verilmiştir. Reji'nin gelirinden Duyun-u Umumiye'ye sabit bir pay aktarıldıktan sonra Osmanlı Devleti ile belirlenen oranlarda karının paylaşılması esaslarında anlaşılmıştır. Kar payının paylaşımı esasına dayandırılmış olması, Osmanlı Hükümeti tarafından da destekleneceği kanısını ortaya çıkarmıştı. Ancak Reji'nin tütün ekim alanlarına kısıtlama getirmesi, çiftçinin tütününü koyacağı depoları yeterli sayıda inşaa ettirememesi, iç piyasaya kalitesiz tütün sunması, Reji çalışanlarının çoğunluğunun gayr-i müslim oluşu ve üreticiye iyi davranmaması, fiyatlandırma ve tartı işlemlerinde üreticiyi tatmin etmemesi gibi sebepler tütün kaçakçılığını doğurmuş; Reji İdaresi'nin kaçakçılığı kendi kolcu kadrosuyla önleme faaliyeti, köylüyle Reji arasındaki çatışmayı büyütmişti ki bu durum Osmanlı hükümetinin tutumunda da kararsızlıklar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Üretici, yabancı bir şirketin tütün üretimlerinin her aşamasında kendilerine karışmasını kabullenememekteydi. Reji İdaresi ise maliyetin artmasının kaçakçılığı önleme masraflarından kaynaklandığını ifade ederken, kaçakçılıkla mücadelede yeterli desteği sağlayamayan Osmanlı Devletini suçluyordu. Devlet içinde devlet gibi örgütlenen bir şirket Osmanlı Devleti ve tütün üreticileri için bir an önce kurtulması gereken büyük bir sorun haline dönüşmüştü. Bu sorun II. Meşrutiyet idarecilerince sorgulanmasına rağmen, ülkenin içinde bulunduğu savaş koşulları Reji'nin kaldırılmasını önlediği gibi, imtiyaz süresinin uzatılmasına da ortam hazırlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu bağımsızlık mücadelesi içerisinde ekonomik bağımlılıklar da ele alınmıştı. Nitekim tütün üretiminden pazarlanmasına kadar her aşamada üreticinin karşısına çıkan Reji de 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınıp, kaldırılmasının gerekliliği kabul edilmişti. Reji inhisarının kaldırılması kararı 1924 yılında şirket yetkililerine bildirilerek, 4 Mart 1925 yılında da Hükümet inhisarı şekline dönüştürülerek millileştirilmişti.

03. Summary

Tobacco which was everyone's ambition in the world, has also become Ottomans' ambition in a very short time. Since the country had different nations, they had different reactions to tobacco; as a result it was not profitable for a very long time.

In 1883, the tobacco income was given to Reji Management, (Regie Cointeresse de Tabac de l'Empire Ottoman.) which was established as a monopoly managing after the agreement with Common Debts Department, to pay foreign debts. After giving Common Debts Department a portion from the income, the Reji company agreed to share the profit at an agreed portion with Ottoman Empire. By giving a portion from the profit the Reji company thought that the Ottoman Empire would support them.

Some problems like Reji company's restricting the planting fields, not building enough warehouses, marketing poor quality tobaccos in domestic market, employing Non-muslims who treat procedures badly, not satisfying the procedures with fee and the weighing all caused tobacco smuggling. The Reji Administration tried to prevent the smuggling with his own watchmen, which caused a big conflict with the procedures and the management . This situation also caused instability in Ottoman Empire's way of behaving. The procedures could not accept the Reji Company's interfering them with every step of their productions. The Reji Company claimed that the increase in the cost was because of their spending more money onto prevent tobacco smuggling, and they also accused the Empire of not supporting them in preventing smuggling. Soon the company became a problem for the Empire and the tobacco producers because it was serving as a government in government.

This problem was investigated by the Second Constitutional Monarch administrators. There was a war in the country then, as a result the situation not only prevented the abolishing of the company but also caused the extending of the government concession.

Mustafa Kemal started independence both in social and economical life. In 1923 in İzmir Economy Congress it was decided that the Reji Company, which was against the producers in producing and marketing tobacco, should be abolished. The abolishing of the Reji monopoly was informed to the firm administrator in 1924. In 4 March 1925, the firm was nationalized as the Government Monopoly.

04.Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Tütün Gelirinin Paylaşımı	8
2	1882 - 1908 Yılları Arasında Osmanlı Borçlarına Kaşılık Duyun-u Umumiye İdaresinin Tahsis Edeceği Net Hasılat Değerleri	16
3	1909-1913 Yılları Arasında İhraç Olunan Tütünün İllere Göre Dağılımı	63
4	1909-1914 Yılları Arasında İhraç Olunan Tütünün Yetiştirildiği En Önemli İller	64

05. Kısaltmalar Listesi

AÜ.SBFY	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
b.k.z	: bakınız
b.t	: basım tarihi
C.A	: Cumhuriyet Arşivi
C	: Cilt
DH	: Dahiliye Nezareti
D.R.İ.T	: Duhan Reji İdaresi'nin Talimidir
HÜ.Y	: Hacettepe Üniversitesi Yayınları
MVM	: Meclis-i Vala Mazbatası
M.M.Z.C	: Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
MUI	: Muhaberet'ül Umumiye İdaresi
M.K.N.C.D	: Mecmuat-ı Kavanun-u Nezaret-İ Celile-i Dersaadet
R.K.R	: Reji Komserliğinin Raporudur
R.İ.T.N.C.O.D.U.İ.T.K.M	: Reji İdaresi Tarafından Nezaret-i Celile-i Osmaniye İle Duyun-u Umumiye İdaresi'ne Taktim Kılınan Mihtıradır
S	: Sayı
s	: sayfa
ss	: sayfa sayısı
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
T.T.K.Y	: Türk Tarih Kurumu Yayınları

GİRİŞ

Anayurdu Orta Amerika olan tütün, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi sırasında, Amerika kıtası halkı tarafından yetiştirip kullanılıyor ve hayatlarında önemli bir yer tutuyordu . St. Lawrence'den Arjantin'e kadar yerliler tarafından içilen tütün,diğer kıtalardaki insanlar için yeni bir şeydi (Ana Britanika, C. XXX, 1994, s. 374 ; DOĞANAY, 1989, s. 258). Tütün, XVI. yüzyıl ortalarında Avrupaya getirilerek, Fransa'da, Portekiz'de, İspanya'da ve İngiltere'de yetiştirilmeye başlanmıştır.Avrupada 1600'den itibaren tütün, moda meraklıları tarafından tiyatro ve evlerde içilmeye başlanmıştı.

Toplumlara giren her türlü yeniliklere karşı halkın değişik kesimlerinin tepkileri farklı olmuştur. Özellikle keyif verici maddelerin toplumlar tarafından daha güç benimsendiği bilinmektedir. Bir çok keyif verici madde gibi tütünün de yeni topluluklara girişi sırasında, tütün kullanma alışkanlığına sahip olan tiryakilerle, tütün kullanımını ahlaki, fizyolojik ve ekonomik nedenlerden dolayı uygun bulmayanlar arasında düşünce çatışmaları ortaya çıkmıştır. Tütün alışkanlığı, özellikle Avrupa'da kilise ve din adamlarının şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır.(DOĞANAY, 1989, s. 258). Dini çevreler, tütünü, "cehennemi, şeytani, lanetli" olarak adlandırıyorlardı. Pis, kötü kokulu bu adet, vücudu, odaları, dişleri ve havayı kirlettiğini, insanı maymuna çevirdiğini, ahlaksız ve vahşi Hintlilerin barbarca ve hayvanca adetlerini aktarmanın hem ruhu hem de vücudu mahvettiğini ve paranın ülke dışına duman olup uçtuğunu, ileri sürmüşlerdir. Papa, kilisede enfiye çekenleri aforoz edeceğini bildirmiş. Fransa'da tütün alabilmek için, ancak bir doktor reçetesine dayanarak eczanelerden edinilebileceği hüküm altına alınmıştır. (HEATON, 1995, s. 222). İlaç amacıyla kullanılmaya çalışılan tütün, kilise ve din adamlarına rağmen, keyif verici ve alışkanlık yapıcı özelliğinden dolayı kısa süre içerisinde yayılma sahası bulmuştur. Ayrıca tütün kullanımını önlemek için konulan yüksek vergilere, kilise ve bir bölüm halkın tüm bu baskılarına rağmen tütün içiminin yaygınlaştırılması, yüksek vergi kazançlarını oluşturmuştur. Bu durum idarecilerin tütüne bakışlarını daha hoşgörülü bir noktaya getirmiştir.

Avrupa'da hızla yayılmaya başlayan tütünün, kısa bir süre sonra Venedik ve Ceneviz gemicileri vasıtasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na girdiği biliniyorsa da, bu tarih hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Böyle olmasına rağmen, Tütün, Osmanlı ülkesine , I. Ahmet devrinde girdiği yolundaki görüşler ağırlıkta olmakla birlikte, daha önce III.Murat zamanında (1599) İngilizler tarafından bazı hastalıkların tedavisi amacıyla sokulduğu görüşü de vardır. Tütün , XVII. yüzyıl başlarında İstanbul'da satılmaya başlanmıştı (ER, 1983, s. 5). (Milli Nevsal, 1341, s. 253). Hangi görüş doğru olursa olsun, 1600'lü yıllarda, yani Avrupa

ülkelerine girdiği yılların hemen arkasından Osmanlı ülkesinde de tütün tüketimi başladığı bilinmektedir.

Tütünün Osmanlı ülkesine girişinden sonra, içme alışkanlığı giderek toplumda bir tutku haline dönüşmesine rağmen, gerek dini çevrelerin baskısı, gerekse toplum tarafından hoş görülmemesinden dolayı, ilk yıllarda gizli olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dini devlet yapısı tütünün ziraat ve tüketimine karşı en önemli engeli teşkil etmekteydi. Halk tarafından tütünün dini açıdan kullanımı tartışılırken, dini çevreler, tütünün tüketimini uygun bulmamışlardı. Buna rağmen tütün üretimi gizli de olsa hızla yayılmaya başlamıştır. Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmasının en önemli sebeplerinden biri de devletin toplum yapısıdır. Tütün üretimin ve kullanımını, inançları açısından sakıncalı görmeyen gayr-i müslim tebaa, durumu ticari açıdan değerlendirmeye başlamışlardır. Kısa bir süre sonra da halk hangi din ve inanca sahip olursa olsun tütün üretimi ve tüketimi içerisinde yerini almıştır. Öyle ki "Memalik-i Osmaniye'nin hemen her tarafına tevsi edilmeye başladı. Zira tütün mahsülüne olan rağbet ile yüksek fiyatlarını nazar-ı itibara alarak az varidat veren diğer mahsulatın yerine de tütün ziraatini tercih etmeye başlamışlardır" (HİRİSTAKİ, 1327, s. 3).

Tütünün ekimi ve kullanımı bu derece yaygınlaşmasına rağmen, tütüne karşı olanların tepkilerinin bitmediğini görmekteyiz. Öyle ki IV. Murat (1623-1640) tütün ekimi ve içimini yasaklamıştır. Bu tarihten itibaren çok sıkı bir tütün içimi denetimi başlatılmış olmasına rağmen gizli bir şekilde kullanımı yaygınlaşmaya devam etmiştir. Tütünün, tüm bu kısıtlamalara ve baskılara rağmen, üretim ve kullanımı önlenemeyince bazı kısıtlayıcı tedbirlerle 1646 yılında Muhammed Bahar Efendi'den alınan bir fetva ile serbest bırakılmıştır IV. Mehmet devrinde (1680) ise tütün, tam serbest bırakılmıştı. 1687 yılında Rumeli topraklarında ilk serbest tütün ekimi yapılmaya başlamıştır (DOĞANAY, 1989, s. 259).

Artık Türkiye'de tütün üretimi her geçen gün yaygınlaşıyordu. Üstelik ülkede yetiştirilen tütünler Avrupa tütünlerinde çok daha kaliteliydi. Kaliteli tütün yetiştiriciliği kısa süre sonra Avrupa ülkelerinin Türk tütününe talebini artırmıştı. Osmanlı tütün ihracatı hızla artmaya başlamıştır. Türk tütünün Avrupa piyasalarına hakim olmaya başlamıştı. Bu gelişmeler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa tütün piyasalarına hakim olan devletlerin işine gelmeyecekti. Nitekim Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğu ile bir ticaret anlaşması yapmak ihtiyacını duymuşlardı (KÜTÜKOĞLU, 1992, s. 90). İngiliz ve Fransızlarla 1859 yılında yapılan ticaret anlaşmasıyla Türk tütün ticaretine önemli bir darbe vurulmuştur. Yapılan anlaşmanın 14. maddesi gereğince, ülkede tütün ithali yasaklanmış, ihraç tütünler için gümrük alınmayacağı esası getirilmiştir (DOĞANAY, 1989, s. 261).

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tarımının uzun yıllar yasal bir dayanağı olmaksızın yapılmış olduğu bilinmektedir. İlk kez 1862 yılında tütün ticaretine tekel (monopol)

konulmuştur. Buna rağmen, tütünün toplum tarafından makbul görülmemesi, devletin dini değerlere büyük saygı göstermesi, tütünü önemli ve dini açıdan meşru bir tarım geliri olarak görmemesi nedeniyle ciddi bir tütün politikası ve denetimi yapılmamıştır. Tütün üretimi Türk çiftçileri tarafından yapılmış olmasına rağmen ihracatı yabancı tüccarlar tarafından yapılmaktaydı (Milli Nevsal, 1341, s. 253). İstanbul tütün mamulâtı 1873 yılında İstanbul Tütün İnhisarı'nı işletmek için beş sene müddetle senelik 400.000 Türk Lirası mukabilinde Hiristaki Zografus ve Zarifi adındaki iki bankere verildiği bilinmektedir (KÜTÜKOĞLU, 1985, s. 710).

Avrupa ülkeleri bu tarihlerde tütün politikalarını belirlemiş, tütünün ekonomilerine nasıl daha fazla gelir getireceğini hesaplamaya başlamışlardır.

Bu dönemde, Avrupa devletleri tütün gelirlerini üç metotla vergilendirmişlerdir. Bunlardan Fransızlar, İnhisar Reji usulüyle tütünü değerlendirirken, İngiltere ise ülkede tütün ekimini yasaklamış, dışardan ithal edilen tütüne, kalitesine göre bir vergi koymuştu. Almanya da tarlaların büyüklüğü gözönünde bulundurularak, dönüm başına belli bir vergi konularak gelir sağlanmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise tütünden elde edilen gelir, vergi memurunun marifetine kalmıştır (ÖMER,1888, s. 125-126). Alınan tütün vergisi, raiyat vergisi özelliğinde olup, (İNALCIK, 1993, s. 48). İki kuruştan yirmi kuruş arasında bir meruriye resmi alındığı gibi, tütün tarımı yapmak isteyenlerden de senelik 100-150 kuruş arasında bir ruhsat vergisi alınmaktaydı. 1874 (H. 1290) senesinde bu usul kaldırılarak yerine nezaret usulu getirilmiştir. Ayrıca 1872 yılında yürürlüğe giren bir kanunla iç gümrük vergisi artırılarak tütün fabrikaları için bandrol usulu vergiledirilmesi getirilmiştir. Fabrikalara gelen tütün miktarları önce defterlere kaydedilmiştir. Tütün, işlenip paketlenildikten sonra cinsine göre paketlere dört grup bandrol yapıştırılmaktaydı. Buna göre; 100 kuruştan daha fazla fiyatla satılan tütün paketinden 30 kuruş, 100 kuruşa satılan tütün paketleri için 20 kuruş, 80 kuruşa kadar satılabilen tütün paketleri için 15 kuruş ve 30 kuruştan fazlasına satılmıyan tütünler için ise 10 kuruş bandrol vergisi alınması kararlaştırılmıştı (ÖMER,1888, s. 125-126) .

Yeni düzenlemeyle tütün fabrikası açabilmek için de bazı şartlar ortaya konmuştur. Buna göre, tütün fabrikaları açılacak yerler üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıf için yılda 120.000 kuruş, ikinci sınıf için 80.000 kuruş, üçüncü sınıf için ise 50.000 kuruştan aşağı bandrol kullanmamak ve güvenilir kişilerden kefil göstermek zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, tüketim vergisinde bandrol vergisi esaslarına göre ödenmesi kararlaştırılmıştı (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s.129).

Böylece tütüncülük idaresine yeni bir şekil verilmeye çalışılmıştır. Fabrika açılımlarında kontrol ve güvence aranırken vergilendirmede ise belirli bir taban vergisi getirilerek bir tür gelir garantisi sağlamaya çalışılmıştır.

Nezaret usulunun kuruluşundan 4-5 yıl sonra,100.000 Türk Liralık muhtelif masraflar dahil olduğu halde,850.000 Türk Lirası gayr-i safi gelir hasıl olmuştu(ÖMER,1888, s. 126)

Osmanlı Devleti bu gelir kaynağından uzun süre yaralanamamıştı. Çünkü, Galata bankerlerinden aldığı borçlarını ödeyememekteydi. Bunun üzerine, 1879 yılında devletten alacaklı olan Galata bankerlerinden oluşan özel bir idare tütün gelirleri on yıl süreyle devretmek zorunda kalmıştı (MUTLUÇAĞ, 1967, s. 33).

Osmanlı İmparatorluğu gerileme dönemine birçok sorunla birlikte girdi. Bu sorunların çözümü için verdiği mücadelede başarılı olamadığı gibi, her geçen gün yeni problemler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu sorunların en önemli bölümü ekonomik olup, sorunların çözümü için verdiği mücadeleler de devlet başarılı olamamıştı (PALMER, 1992, s. 255-265.) " Yeni Emperyalizm Çağı "diye adlandırılan dönemde, ticaretin artmasına paralel olarak, emperyalist ülkelerin gücünde artmıştı. Avrupa Devletleri elde ettikleri yeni ekonomik güçle topraklarını genişletmeye başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa sermayesine karşı gösteremediği direnişi, topraklarını koruyabilmek için göstermeye çalışmaktaydı (QUATAERT, 1987, s. 13).

Kapitalasyonların Avrupa devletlerince iyi kullanılması Osmanlı ekonomisini çökertmiştir. XVIII. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden gezginler ticaretin genellikle Müslümanların elinde olduğundan bahsetmelerine rağmen, gerilme döneminde, özellikle XIX. yüzyılda sanayi çökmüş, ticaret ve sanayi gayr-i müslimlerin eline geçmiştir (SEVİNÇ, 1985, s.307) . Bu durum, bir noktada Osmanlı toplum ve ekonomisinin kapitalist gelişmelerin dışında kalması yanında özel servetin yasak oluşu, büyük sermaye sahiplerinin oluşmasını engellemişti (TABAKOĞLU, 1994, s. 132). Bu ekonomik yapı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ve sanayii kuruluşlarının sermaye sahibi olan azınlıkların eline geçmesine ortam hazırlamıştı .

Osmanlı İmparatorluğu, gerileme devrine uzun süren savaşların etkisiyle girmiştir. Ekonominin temeli toprak üretimine dayanan Osmanlı İmparatorluğu sürekli ve uzun süren savaşların etkisiyle birçok problemi içiçe yaşamaya başlayacaktır. Anadolu'da meydana gelen isyanların ortaya çıkarmış olduğu otorite boşluğu eşkiyalık faaliyetlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Anadolu köylüsü ekonomik ve sosyal açıdan zor günler yaşamaya başlamıştır. Gün geçtikçe durumu kötüleşen çiftçinin, köyünü terk edip şehirlere yerleşmeye başlamasına sebep olurken, üretim durmuş, ekonomideki darboğaz artmış, sipahilerin durumunun kötüleşip güç kaybetmelerine ortam hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu içine düşmüş olduğu sosyal ve ekonomik problemlerin çözümü için hal

çareleri aramaya başlamıştır. Ancak, bu sıkıntıları hafifletip, zamanla tamamen kurtulmak için başvuru kurtuluş yolları, kısa vadeli çözüm tedbirleri ile gündelik çözümler getirmeye yönelik bir görünüm sergilemekten öteye gidememiştir. Örneğin ekonomiyi düzeltmek için ilk zamanlar madeni paraları eritip bunların içindeki altın ve gümüş oranlarını azaltma, yeni vergilerin konulması ve bazı vergi kaynaklarının açık artırmalarla mültezimlere satılması gibi tedbirlerin alınması dikkat çeker (MUTLUÇAĞ, 1967, s. 33).

Savaşlardaki yenilgilerin sonucu ortaya çıkan, savaş masraf ve tazminatlarını ödeyemeyen Osmanlı İmparatorluğu, içine düşmüş olduğu ekonomik darboğazdan kurtulmak için daha önce almış olduğu tedbirlerin geçici oluşu ve yeterli olmayışı sonucunda borçlanma yoluna gitmiştir. Galata bankerlerinden ağır faiz şartlarıyla alınan borçlara karşılık, vilayetlerin gelirlerini teminat gösterildiği bilinmektedir (MUTLUÇAĞ, 1967, s. 33).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında büsbütün bozulan Osmanlı ekonomisi, 1854 Osmanlı-Rus (Kırım) harbinin masraflarını öz kaynaklarından karşılayamayacağını anlayınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlanmasına destek olmuş, böylece ilk kez yabancı sermayeyle borçlanma devri başlamıştır. 1854 yılında, 75.000.000 Frank tutarında bir dış borçlanma yapıldı. Osmanlı İmparatorluğu her geçen gün daha da büyük bir borç içine batıyordu. Borçların ve onların üzerine binen faizlerin ödenmesi hükümet için bir dizi gelir kalemlerinin yitirilmesine sebep oluyor ve bütçe açığı gitgide daha da büyüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumundan yararlanmak isteyen yabancılar, büyük sayılmayan krediler ve avanslar karşılığında hükümetten çeşitli imtiyazlar elde etmeye başlamışlardı (NOVİCEV, 1979, s. 85-86).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1874 yılına gelinceye kadar yani 21 yıl içinde 14 dış borçlanma anlaşması imzaladığını görmekteyiz. Alınan borçların Osmanlı ekonomisini düzeltmek amacıyla kullanmak yerine, daha çok hükümetin cari masrafları ve daha önce alınan borçların taksitlerinin ödenmesinde kullanılması, Osmanlı borç yükünün artmasına zemin hazırlamıştır (KARAL, 1983, s.428-432). Bu gelişmelerin sonucu, Osmanlı devleti, 1876 yılında borçlarını ödeyemez duruma gelmiş, harcamaların cari işlerde yoğunlaşmasıyla da Osmanlı mali kaynaklarının, Avrupa sermayesi tarafından denetim altına alınışına giden yol açılmıştır.

Aslında 1870'li yıllardan itibaren başlayan dönem, Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle 1873-1878 yılları İmparatorluk açısından olağanüstü boyutlarda siyasal, toplumsal ve iktisadi buhranlar dönemidir. Bu dönemde dünya borsalarında patlak veren kriz, yeni borçlanmayı durdurmuş, 1873-1874 yıllarında Anadolu yüzyılın en büyük kıtlığını yaşamış ve Osmanlı İmparatorluğu da 1876 yılındada dış borç

ödemelerini durdurduğunu ilan etmişti (PAMUK, 1994, s. 154-155) . Zaten 1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun iflası gözle görülür bir durum almıştır. 570.500.000 Frank olarak hesaplanan gelir 380.000.000 Frank olarak gerçekleşmiştir. Oysa ki tek bir dış kredi için en az ödeme taksidi 300 milyon franktır. Aynı dönemde ülkenin dış borçları 5.300.000.000 Frank (237.138.800 Osmanlı Lirası) idi. İmparatorluk bütçesine bu paranın %56,8'i yani 3.000.000.000 Frank girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 8 Şubat 1879 tarihinde Rusya'yla yaptığı barış anlaşması uyarınca, Rusya'ya 802.500.000 Franklık çok büyük bir tazminat ödemeye mahkum edilince, İngiliz ve Fransız bankerleri ciddi bir kaygı içine gireceklerdir. Bu bankerler hükümetleri aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğu üzerinde mali bir denetimi kabul ettirme çabası içine girdikleri görülmektedir. Nitekim daha önce 1878 yılında Berlin Kongresi'nde bu anlamda bir karar alınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu uluslararası maliye komisyonunun kurulmasına razı olmamakla birlikte bunu önlemekte de başarılı olamamıştır. Aslında burada söz konusu olan mali denetimin kurulması değil, denetimin güçlendirilmesi yanında yabancı sermayenin temsilcileri tarafından doğrudan yönetilmesi idi (NOVICEV, 1979, s. 82-83).

Osmanlı borçları tahvillerini ellerinde bulunduran yabancı alacaklılar ve bağlı oldukları devletler, uzun müzakereler neticesinde başlarında Osmanlı Bankası'nın bulunduğu yabancı alacaklılarla anlaşmaya varıldı ve Aralık 1881 tarihinde yayınlanan ünlü Muharrem Kararnamesiyle, Türk tarihinin en karanlık dönemlerinden biri başlamıştır. Söz konusu kararnameye göre, Türkiye'nin dış borçlarının tutarı saptanacak, borçların ödenmesi için alacaklılara bir dizi gelirler bırakılacak ve Duyun-u Umumiye idaresi örgütlenecektir (KAZGAN, 1985, s. 704).

Bu örgütlenme tamamlandıktan sonra, ilk borçlanma Galata bankerleriyle yapılmış olduğundan ödemelerinde öncelik hakkı Galata bankerlerine verilmesi kararlaştırılmıştı.

Osmanlı Devletinin, Muharrem Kararnamesinin 8. maddesi gereğince "mutlak ve değişmez" olarak 13 Ocak 1882 tarihinde yürürlüğe giren ve kararnamede belirtilen borçların ödenmesine karşılık gösterilen gelirler şunlardır:

22 Kasım 1879 tarihli sözleşmeye (22 Aralık 1881 tarihli Tahvilat-ı Mumtaze Sözleşmesiyle fesh olunan Rusum-u Sitte sözleşmesi) konu olan inhisar ve vasıtalı vergilerin gelirleri.

- a. Tömbekiyle (nargile tütününü) tütününün gümrük rüsumatı ve öşürü dışında, tütün ve tuz inhisarları;
- b. İspirtonun gümrük rüsumatı dışında pul ve ispirto resimleri,

c. İstanbul ve civarının balık avı (sayd-ı mahi) vergisi,

d. İpek öşürü.

2. Ticaret anlaşmalarının yenilenmesi halinde gümrük resminden meydana gelecek gelir fazlası,

3 Temettü (kar payı) Nizamname'sinin uygulama alanının genişletilmesinden elde edilecek gelir fazlası,

4. Bulgaristan vergisi. (Daha sonra bu verginin yerine tütün öşürleri üzerinden 100.000 Osmanlı Lirası tazminat olarak gösterilecektir)

5. Kıbrıs adası gelirlerinin fazlası. (Daha sonra bunun yerine gümrük resimleri üzerinden 130.000 Osmanlı Lirası tazminat gösterilecektir)

6. Şarki Rumeli vergisi,

7. Tömbeki resmi hasılatından 50.000 Türk Lirası

8. Duyun-u Umumiye'den Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'ın hisselerine ait olan Osmanlı hükümetine gelen paralar şeklindedir (KARAL, 1983, s. 248 ; YERASİMOV, 1980, s. 284-285).

Muharrem Kararnamesi'nin 15. maddesi uyarınca üyelerinin menfaatlerini korumak için bir meclis oluşturuldu. Resmi adı Duyun-u Umumiye-i Meclis-i İdaresi olan bu meclis, ilgili ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktı. Meclisin merkezi İstanbul'da olacaktı. İngiliz ve Hollanda'yı bir üye temsil edecek, bu üye Londra'daki Council of foreign bondholders tarafından seçilecekti. Bu yapılamaz ise, bu üye Bank of England'ın müdürü tarafından seçilecekti. Fransız hak sahiplerini, Fransız bankaları (Bank-ı Osmani-i Şahane, Banque de Paris et des Pays Bas Comptoir National d'Escompte de Paris, Credit Lyonnais, Credit Mobilier Français, Societe Generale des France, Societe Generale du Credit Industriel et Commercial) sendikasının tayin edeceği bir üye temsil edecekti. Alman ilgililerinin temsilcisini, Alman bankaları sendikası, Avusturyalıların delegesini de Avusturya bankaları sendikası (Berlin'deki Blechhader ve Viyana'daki Credit Ansalt) seçecekti. İtalyan temsilcisini, Roma Ticaret Odası tayin edecektir. Mecliste Osmanlı Devleti'ni temsil eden bir üye de bulunacak, bu üyeye Şehremini'nin (Belediye Başkanı) çağrısı üzerine İstanbul'da toplanacak olan Osmanlı Hamilleri Umumi Meclisi seçecekti. Meclis'te bir de ödemelerde öncelik hakkına sahip, üyeleri temsil etmek üzere, Osmanlı Bankası'nın bir delegesini bulunacaktır.

Bu üyeler beş yıllık bir süre için seçilmesine rağmen, yeniden seçilme hakları da vardı. Fransız ve İngiliz hamillerinin sayıca üstünlükleri göz önünde tutularak meclis başkanlığına değişim esasına dayalı olarak, bu iki ülke temsilcilerinden biri getirilmesi kararlaştırıldı (YERASİMOS, 1980, s.284-285 ; NOVİCEV, 1979, s.88).

Oluşturulan bu teşkilatlandırmayla ; Osmanlı borçları ile ilgili yönetim kurulunun kişiliğinde, Türk ulusu ve özellikle Türk köylüsü, feodal sömürücülerin yanında yeni bir sömürücü ile karşı karşıya geldi. Üstelik Türk halkı, bu kurulu genel devlet mekanizmasının bir bölümü olarak kabul etmek zorundaydı. Yönetim kurulu, devlet mekanizmasının haklarından yararlanarak vergi topluyordu. 720 şubede çalışan 5000 kişiden oluşan tüm hizmetliler ve bunların kurumları, devlet hizmetlerine mensup memur ve kurumlar olarak görülüyordu. Kısaca, "Devlet-i Aliye'nin göbeğinde açıkça bir sömürge müessesesi kurulmuş oluyordu "(NOVİCEV, 1979, s. 88-89 ; KISAKÜREK, 1970, s. 30).

Muharrem Kararnamesi'ne göre Duyun-u Umumiye tütün tekeli, kurulacak bir şirkete devretme hakkına da sahipti. Nitekim Duyun-u Umumiye gelirlerinden olan tütün tekeli, 28 Mayıs 1883 tarihli bir fermanla şu finans kuruluşlarından oluşan bir şirkete devretmeyi kararlaştırmıştır: Viyana'daki Anstalt ve Grubu, Osmanlı Bankası ve Grubu, Berlinli Banker Bleichöder ve Grubu (KAZGAN, 1985, s. 710).

Bu şirketler grubunun adı, "Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji (Regie Can-İnteressee des Tabacs Ottomans) Şirketi" olmakla beraber, halk arasında kısaca "Reji İdaresi" olarak tanınmaktadır. Aslı Fransızca olan Reji deyiimi, "emaneten idare" manasına gelmekte olup, imtiyaz süresi 30 yıldır.

Reji İdaresi hükümet namına tütünün üretilmesi, satın alınması, fiyat politikası, işlenmesi ve pazarlanması gibi tüm yetkileri elinde toplamıştır. Şirket, tütün üretiminin pazarlanmasında elde edeceği kârın 750.000 Türk Lirasını Duyun-u Umumiye'ye ödeyecek. Ayrıca elde edilecek kârdan, 1.000.000 Türk Liraya kadar %5, 2.000.000'dan 3.000.000'a kadar %3 ve 3.000.000'dan fazlasından %2 olmak üzere yönetim ve diğer giderleri karşılamak için bir kısım oluşturulduktan sonra, kârın geri kalan kısmı, Duyun-u Umumiye idaresi, Osmanlı hükümeti ve Reji İdaresi arasında paylaşılacaktır. Paylaşmanın biçimini göstermek amacıyla düzenlediğimiz tablo aşağıda sunulmuştur (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s.130).

Tablo.1

Tütün Gelirinin Paylaşımı (%)

Paylaşılacak Karın Dilimleri	Duyun-u Umumiye İdaresinin Payı	Osmanlı Hükümetinin Payı	Reji İdaresinin Payı
500.000 liraya kadar	35	30	35
500.000-1.000.000	34	39	27
1.000.000-1.500.000	30	52	18
1.500.000-2.000.000	20	70	10
2.000.000'dan fazla	15	75	10

Kaynak : MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 130

Tablo 1'e bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu Reji Şirketi karşısında önemli birşey kaybetmemiş görünmektedir. Zira şirketin geliri arttıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun da kâr payı artacaktır. Ancak bu tablodaki avantajlar, Osmanlı İmparatorluğu adına hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Reji İdaresi, işletmeden elde ettiği kârı resmiyette gizlemeyi başarmıştır. Oysa ki 1884 yılında İstanbul ve İzmir'de kurulmuş olan birer tütün fabrikası vardı. İşletilen tütün miktarı arttıkça bu fabrikalar genişletilmişti. Gerek bu fabrika ve gerekse Samsun, Adana, Şam ve Halep'te Reji'nin dört fabrikası daha vardı. Fabrika sayısındaki bu artışa rağmen, Reji İdaresi yine de kârlı bir işletme olmadığını iddia etmekteydi. Ayrıca bu dönemde Reji İdaresi gelirlerine bir darbe de Mısır'dan vurulmuştur. Önceleri Reji İdaresi Mısır'a satmakta olduğu tütünden 150.000 Osmanlı Lirası gelir elde etmekteydi. Ancak, Mısır Reji Şirket'i kurulduktan sonra, Osmanlı ülkesinden tütün almaktan vazgeçmiş, Osmanlı tütünlerine gümrüklerini kapatmış, ihtiyaç duymuş olduğu tütünü, bu tarihten sonra Yunanistan'dan almaya başlamıştı .

Reji İdaresi kurulduktan sonra, ülkede var olan 450 özel tütün fabrikası tasviye edilmişti. Bu fabrikaların çoğu Mısır'a giderek orada tütün sanayini kurdular (NOVICEV, 1979, s. 89). Mısır'da kurulan yeni tütün fabrikalarının yapmış olduğu çalışmalar Reji'ye karşı tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Reji kurulana değin Mısır'da Türk tütünü içilir, başka tütün kullanılmazdı . Oraya gönderilen tütünlerden Mısır hükümetide gümrük resmi olarak ekonomik girdi sağlardı. Buna rağmen, Reji'nin kurulmasıyla Türkiye'den Mısır'a dönen simsar ve tüccarların kışkırtması ve Reji'ye karşı doğabilecek ters sonuçları düşünerek, Mısır Osmanlı tütününden başkasının ithalini yasaklayan kararı kaldırdı.

Bu etkenler sonucu, Mısır'a dünyanın her yönünden tütün yağmaya başlayınca, Osmanlı tütününün dış satımı birden bire azaldığı görülmektedir.

Reji'nin kuruluşunun ilk yıllarında, karşılaştığı gelir düşüklüğü sorunu, buradan doğuyordu. Ancak sonradan bu zararlar diğer ülkelere ihracaat yapılarak kapatılmıştı. Böylece azalan gelirler bir kaç yıl sonra düzelmiş olmasına rağmen, kağıt üzerinde sürekli zarar gösterilmeye devam edilerek zarar devletin sırtına yüklenmişti (PARVUS EFENDİ, 1977, s.159).

Aslında Reji İdaresi, Mısır'a yaptığı ihracaatı kaybetmiş olmasına rağmen, Türk tütünün dünya tütünlerine göre kalitesinin daha yüksek olmasından dolayı Avrupa ülkelerindeki pazar payı artarak devam etmiştir (İBRAHİM NECMİ, 1340, s. 81).

Buna rağmen Reji'nin kuruluşundan itibaren ilk üç yıl sürekli zarar göstermiş olmasına rağmen, Reji İdaresi, bu tutumunu Paris borsasının yalanlanmasına kadar sürdürmüştür. Dördüncü yıldan itibaren kâr göstermek zorunda kalan şirket, yine de bu kâr oranlarını mümkün olduğunca düşük göstermeye gayret göstermişti. Böylece, Osmanlı hükümetine düşük miktarda ödeme yapmıştı. Reji Şirketi'nin kâr oranı ve Osmanlı hükümetine ödediği pay dördüncü yıldan başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar böyle sürmüştür (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 131). Oysa ki Türk tütünüden senelik Osmanlı devleti 750.000 Lira gelir elde ettiği bir dönemde İngiltere tütün üretimi yapmadığı halde sadece tütün ithalatından 1884 yılında 225.000.000 Frank gelir elde etmiştir. Almanya ise tütün tarlalarından dönüm başına vergi konulacak 40.000.000 kilogram tütün üretimine karşılık 18.000.000 gelir elde ettiğini görmekteyiz (ÖMER, 1888, s. 126). Avrupa ülkelerinin tütün gelirleri dikkate alındığında, Osmanlı Hükümeti'nin tütünden üretim potansiyeline göre çok az gelir elde ettiğini görülmektedir. Burada Reji'nin esas amacının "tütün ihracatını artırmak değil kendi kârlarını azamileştirmek olduğu daha başından belli olmuştur" (PAMUK, 1994, s.59). Oysaki Reji Şirketi, binlerce kişinin çalıştığı oldukça önemli bir miktar oluşturan gelir getirici "ihracat değerinde ilk sırayı alan belki de en zengin kesimi denetliyordu" (QUATEART, 1979, s. 23). Osmanlı İmparatorluğu'nun ihraç ettiği ziraat mahsülleri içinde tütünün en yüksek seviyede olmasının en önemli sebebi "öteden beri Türk tütünlerinin cihan piyasalarında meşhur olmasından" kaynaklanmaktaydı (SALİH ZEKİ, 1928, s.3).

Mardinizade Ahmed, tütüncülükle ilgili eserinde, "Türkiyemiz istihsalat ziraiyesi meyanında en mühim bir mevkii ihraz eden tütündür" (AHMET,1340 , s. 5) İfadesiyle, Türk tütününün gerek ihracat içerisindeki payını, gerekse bu paya paralel olarak Osmanlı ekonomisine katkısını ifade etmeye çalışmıştır.

Reji Şirketi, Osmanlı ekonomisinin çok önemli bir bölümü kontrol etmeye başlayınca, problemler su yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu, tütün işletmesini

borçlara karşılık vermiş olduğu zaman, amacı devlete gelir kazandırmaktı. Ancak çok kısa bir süre içinde görülecektir ki, Reji Şirketi, uygulamalarıyla sadece kendi çıkarları ve sömürgeci amaçları doğrultusunda şirketi kullanmaya başlamıştır. Bu durum, üreticinin tepkisini çekerken, hükümeti hukuken bağladığı için hükümeti zor durumda bırakacaktır. Devlet, içerisine düşmüş olduğu çıkmazdan dolayı üreticiyi düşünecek durumda değildir. Osmanlı Hükümeti için tütünde asıl mesele, gelir meselesidir (İBRAHİM NECMİ, 1340, s.81). Ancak Osmanlı Devleti, bu geliri elde edemediğine göre, üreticiyi el altından desteklemek zorunda kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tütünde tekel uygulamasıyla 1874 yılında tanışmıştı . Ancak bu tekel sistemi Reji uygulamalarından çok farklı olup bandrol esasına göre düzenlenmişti. Piyasalarda "sadece üzerinde devletin çıkardığı bandroller bulunan ürünler serbestçe satılabildi. İmalatçılar devletten satın aldıkları bu bandrolleri dağıtım öncesinde sigara veya kıyılmış tütün paketlerine yapıştırırlardı " (QUATAERT, 1979, s. 24). Bu uygulamanın dışında devlet üreticiye fazla yaptırım uygulama yoluna gitmemiş, tütün üretiminden elde edeceği varidatı esas alarak bir politika izlemiştir. Oysa ki şimdi yeni kurulan Reji Şirketi ortaya koyduğu uygulamalarla hem devletin varidatını engellemiş, hem de tütün üreticisini zor duruma sokmuştur. Şirketin tek bir amacı vardır, o da kendi gelirlerini mümkün oldukça artırmak. Bunu gerçekleştirebilmek için her türlü hukuki zemini de hazırlama yoluna gitmiştir.

Reji Şirketi, çalışmalarına ilk önce tütün üretimini kendi denetimi altına alma çalışmalarıyla işe başlamıştır. Bu amaçla tütün ekimini ruhsata bağlamıştır. Tütün üretimi yapabilmek için önce Reji İdaresi'ne müracaat edilecektir. Reji İdaresi'nden olumlu bir cevap alınabilir ise, bu kez de tütün ekilecek tarlanın kaç dönüm olduğunu tesbiti yaptırılacaktır. Bu tesbit, belirli bir ücret karşılığında Reji memurları tarafından gerçekleştirilecektir. Ayrıca her tütün tarlası için de ayrı ruhsatname düzenlenecektir. "Zürra'nın Reji'ye ve Reji'nin zürra' ya karşı olan hukuk ve vezafini mübin olan nizamnamenin 6. maddesi ahkamınca müstenid olduğunu dermiyan etmekte olup filhakika Reji şartnamesinin 14. maddesi ahkamınca duhan mahsülü yetiştirmek arzusunda bulunanların ol emirde Reji İdaresi'nin ruhsatını istihsal ve duhan mahsülüne hasr edecekleri arazinin mevki ve vüs'aitinin tarif etmeleri lazım gelebileceği gibi nizamname-i mezkurun 5. maddesinde dahi ziraat ruhsatnamesi istihsal için verilecek istidaanamede duhan mahsülüne hasr olunacak arazinin mevki ve vüsa'tı ve mümkün mertebe hududunun gösterileceği ve 6. maddesinde istidanamenin iatasını müteakib ekim yapılacak arazinin her bir parçası için muharrer olduğuna ve nizamname-i mezkürede munderiç istidaname ve ruhsatname numuneleri dahi ve ruhsatın bir kıta araziye mahsus olacağıнын düzenlendiği 6. maddesinde tahrir fırkalarından her biri tarafından mezarinin vüs'at ve mevkiyle vasatını belirteceği... her kıta için başka başka ruhsatname ve sürki itası kaçağın meni için muamele-i teftiş-i teshil

maksadıyla mustenid olduğundan bu yolda şikayette bulunanlara ahkam-ı nizamnameye ittiba' etmeleri tefhim olunacaktır ” (D.R.İ.T, 1311, s. 2).

Talimnamenin 1. maddesinde görüldüğü gibi Reji nizamnamesi hükümlerini çok iyi hesaplayarak hazırlamış olup amaç tütün üretimini tam olarak kontrol altında tutmak, iç piyasa ve dışarıya kaçak tütün satışını önlemektir.

Reji İdaresi, tütün üretimi için ortaya koyduğu bu uygulamaya göre, “ ihraç edilecekler dışında tütün ürününün tamamını satın almayı kabul etmişti. Tütün yetiştirmek isteyenler izin almak için her yıl yeniden Reji'ye başvurmaları gerekmektedir. Bu izin isteği sadece yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekilmesin isteğini olursa kabul edilmezdi" (QUATAERT, 1987, s.23). Reji İdaresi'nin kısıtlama getirmesindeki amacı, üreticinin kişisel tüketimini ve de küçük çaplı mahalli tüketimleri kontrol altına alabilmektir. Böylece, Reji Şirketi koyduğu bu katı kontrol kurallarıyla, üreticinin Reji'ye satmış olduğu tütünü, tekrar satın alarak içmesi sağlanmış olacaktır. Duhan Reji Şirketi talimnamesinin 18. maddesinde ekim ruhsatının verilmesi sırasında bazı yerlerde kefalet nakdiye talep edilmekte olduğu ayrıca, tapu, sicil kayıdı gibi evraklar istenmekte olduğu yolunda şikayetlerde bulunulmuştu (QUATEART, 1979, s. 23). Böylece, üreticinin her yıl ekim ruhsatı alıp tütünü Reji'ye vermektense kaçak üretime yöneldiğin göstermesi açısından önemlidir. Buna rağmen, Reji Şirketi, bu konuları dikkate alarak üretimi oldukça sıkı denetleme yoluna gitmiştir. Talimatnamece , yarım dönümden az olan tarlalara tütün ekim isteği düzenlemiştir. Bu durumda, yarım dönümden küçük bir kaç kısım tarlanın tütün ekim müsadese mahalli idarecilerin oluru ve kontrolüne bırakılmıştır. Bu durum, mahalli güçlerin üreticiler üzerinde kontrolle birlikte, bir baskı oluşturmasına da ortam hazırlamıştır.

Bir başka problem, depolamada yaşanmaya başlanmıştır. Tütünler kurutulduktan sonra Reji'ye ait olan depolara götürülür ve oralarda saklanırdı. Bu depolama işlemlerindeki tüm masraflar üreticiye ait olup 6 ay müddetle depo giderleri Reji İdaresi'nce karşılanırdı. Daha sonraki dönem masrafları ise üreticiye aittir (QUATAERT, 1979, s. 23) . Ancak üreticinin yeterli depo bulamaması, ayrıca ihtiyaç duyulan yerlerde depoların yapılmaması, şikayetlere sebep olacaktır. Duhan Reji Şirketi talimnamesinin 20. maddesinde bu konunun ele alınmış olduğunu görmekteyiz. Reji Nizamnamesinin 20. maddesine göre üretici belirtilen zamanda tütününü depolara teslim etmek zorundadır. Ürününü depolara zamanında teslim etmeyen üreticinin tütünleri, kaçak muamelesi görüp, müsadere edilmektedir. Ürün hasatını ve ürünün kurutulmasında gecikmelere sebep olunması Reji'yle üreticiyi karşı karşıya getirmiş zaman zaman üreticinin mahsulü ziraat sergisi olsa bile kaçak muamelesine tabi tutulmuştur. Ayrıca anbara nakil ve kuruma sırasındaki zaiyat fazla olması durumunda üreticiye kaçak muamelesi yapılmış olduğunu görmekteyiz (D.R.İ.T, 1311, s. 24).

Tütünler iki yıl depolarda sallandırılırdı. Ürünü iki yıl depolarda kalan üretici isterse ürününün satışını isteyebilirdi. Ancak ithal edilen tütünler dışındaki tütün fiyatları Reji İdaresi'nce tesbit edilmekteydi. Her ne kadar tütün fiyatları, Reji'yle üretici arasında ortaklaşa tesbit edilmekteyse de, sıkca bu konuda fiyat uyuşmazlığı çıkmakta ve üçüncü tarafın hakemliğine başvurulmak zorunda kalılmaktaydı (QUATEART, 1979, s. 23, 24).

Tüm bunlara rağmen üretici ürününü Reji'ye satmak zorunda olduğunu unutmamak lazımdır. Bir tesbit olması açısından Şevket Rifat'ın kaleme aldığı tütüncülükle ilgili eserindeki şu tesbiti üreticinin ürününün bedelinin ne oranda verildiğini göstermesi açısından önemlidir: "Reji tütünü yirmi guruşa alır 500 guruşa Avrupa'ya satar. Rejin'in hissedarları (ki ecnebilirdir) bizim sırtımızdan oturdukları yerde milyonları kazanırlar" (ŞEVKET RİFAT, 1924, s. 5). Bu tesbit, üreticinin içinde bulunduğu çıkmazı göstermesi açısından son derece önemlidir.

Ürün fiyatlarındaki acımasızlık aslında bu kadarla da kalmamaktadır. Kıymet takdir komisyonlarının belirledikleri bedeller, çoğu kez üreticinin anbar bedellerini karşılayamaz duruma düşmesine sebep olmaktadır.

Tütün üreticileri bu şekilde kendilerini, üretim sahalarını, geçim kaynaklarını keyfi uygulamalar içerisinde bulunan, üreticiyi itibara almayan, sadece ekonomik sıkıntılarla köşeye sıkıştırılmış Osmanlı hükümetinin muhatap alınıp, her girişime ve borç veya avans ödemelerinde yeni haklar elde eden Reji karşısında şaşıracaklardır. Üretici, kendilerini denetleyen ve vergi toplayan yabancı bir şirkete karşı sorumlu olmayı kabullenemeyecek ve kendi çözüm yollarını aramaya başlayacaktır.

Reji İdaresi'nin yaptırımları sadece üreticiyi etkilememiştir. Tütün tüccarları da bu uygulamaların olumsuz etkilerini yaşamaya başlamışlardır. Tüccarlar artık istedikleri gibi tütün alım, satım ve depolama işlemlerini yapamamaya başlamışlardır.

Tütün kullanıcıları ise kendi ihtiyaçları kadar tütünü serbestçe üretemedikleri gibi, istedikleri üreticiden de tütün satın alamamaya başlamışlardır. Reji İdaresi kaliteli tütünü iç piyasaya süremediğinden dolayı, tütün kullanıcıları, ülkelerinde en kaliteli tütünün yetiştirilmekte olmasına rağmen hem kötü tütün içmek zorunda kalmış, hem de Reji'nin belirlemiş olduğu yüksek fiyattan tütününü almak zorunda bırakılmıştır. Üstelik satın alınan tütünlerin kazancı da yabancıların cebine gitmekteydi.

Tütün yönetimindeki bu uygulamalar, birçok sahada sosyal dengelerin değişmesine ve buna bağlı olarak da yeniden düzenlenmesine sebep olmuştur. Tütün tüccarlarıyla yerel toprak sahibi eşraf üreticilere sık sık borç para vermekte ve bu alacaklarını ya doğrudan doğruya hasatın belli bir bölümüne el koyarak ya da ürünün piyasa fiyatının altında satın

alma hakkını elde ederek tahsil etmekteydi (QUATAERT, 1979, s. 25). Artık bu sistem tamamen iflas etmiş, tütün tefeciliği ortadan kalkarken yerli tefecilerin yerini Reji İdaresi almaya başlamıştır. Zira, daha önceden tefeci konumunda bulunan eşrafın sağladığı kredileri Reji İdaresi sağlamayı üstlenmiş üreticilere tahmini ürün bedellerinin %50'si kadar faizsiz kredi vermeyi taahhüd etmiştir. Reji İdaresi her ne kadar bu uygulamayı tam olarak yerine getirmemişse de her kredi sağlamanın sonunda üreticinin ürünü yok pahasına satın alma yoluna gitmeye başlamıştır. Bu uygulamaların sonucunda daha önce yerli sermaye sahipleri tarafından sömürülmekte olan üretici, artık çok yönlü olarak Reji Şirketi'nin sömürüsü altına girmek zorunda kalmıştır. Böylece üretici "Osmanlı tüccar ve toprak sahiplerinden çok yabancı Reji'nin isteklerine uyacak şekilde düzenlemekteydi" (QUATAERT, 1979, s. 25).

Reji İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte ülke içerisinde küçükü büyüklü 450 kadar tütün fabrikası kapatılmak zorunda kalmıştır. Böylece yerli sanayi ve sermaye güç kaybetmiş, bir bölüm işletmeciler ise ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Artık yerli patronların yerini güçlü bir teşkilatlanmaya sahip olan Reji İdaresi almıştır. İnsanlar kendi ülkelerinde yabancı sermaye ve idarecilerin denetimleri altında çalışmak zorunda kalmıştır. 1882 ve 1883 yıllarında tütün tekelinin işletilmelerinde. 500 kadarı fabrika işçisi olmak üzere 4200 ile 4500 kişi çalışmaktaydı. Bu dönemde ücretlerin yıllık toplamı 270.000 Türk Lira civarındaydı. Reji Şirketi'nin kurulmasından sonra ise yabancı işçi sayısı artmaya başlamış yerli işçilerin vasıflı olanları yeni şirkette iş bulurken vasıfsız işçilerin bir bölümü işini kaybetmiş, bir bölümü de çok düşük ücretle çalışmak zorunda kalmıştı. Her ne kadar Reji Şirketi mümkün olduğunca fazla işçinin işini sürdürmesini taahhüd etmişse de uygulamada bu vaadlerini yerine getirmemişti. Bir bölüm işçinin işine son verilirken, diğerlerinin de çalışma koşullarını güçleştirmişti. Bu uygulamaların neticesinde işçi kitleleri eylemler yapmaya başlamıştı. Tütün üreticileriyle, tütün işletmelerinde çalışanların zaman zaman ülkenin değişik yörelerinde büyük nümayişler yapmışlardı. Gelişmeler karşısında Osmanlı hükümeti. Reji'nin uygulamalarından rahatsız olduğundan sessiz kalmayı tercih etmişti.

Reji Şirketi'nde 1887 yılında 5602 idari memur ve gözetim elamanı çalışmaktayken, 1889 yılında çalışanların sayısı 8814'e çıkmıştır. Ancak üst düzey yönetici ve denetleyiciler Reji İdaresi'nin kendi elamanları olup asıl ücreti de onlar almaktaydı.

Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte ekonomik dengeler tamamen bozulmuş, eski sistem içerisinde yer alan bazı kazanç çevreleri bu kazançlarından yoksun kalmışlardır. Yeni oluşumla beraber bazı kazanç çevreleri ise meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi tütün kaçakçılarıdır.

Reji'nin uygulamalarından memnun olmayan çevreler yeni arayışlar içerisine girdiği bu dönemde kaçakçılık iyi gelir getirici bir saha olarak görülmüştü. Tütün üreticileri Reji Şirketi'nden ürün bedellerini alamayınca tütünlerini daha iyi değerlendirmek amacıyla kaçakçılara satmaya başlamışlardır. Kaçakçılık sadece üreticinin ürününü daha yüksek fiyattan satma arzusundan kaynaklanmıyordu. Ülkede en kaliteli tütünlerin yetiştirilmesine rağmen piyasalarda en kötü tütün mamulleri satılmaktaydı. Kaliteli tütün kullanmak isteyen tüketicilerbu arzularını kaçak yollarla ülkeye sokulan tütün mamulleriyle karşılamaya çalışmaktaydılar.

Osmanlı Devleti'ndeki bu illegal oluşum değişik kesimlerden teşvik ve destek görmüştür. Devlet ve ülke halkı Reji'ye temelde kesinlikle olumsuz duygular beslemekteydi. Birçok kesim mümkünse Reji'yi kaldırmak veya şirkete karşı etkin bir direnme içine girilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle birçok kimse şirkete karşı olan tepkilerini ya tütün kaçakçılarına katılarak, veya kaçakçılığa göz yumarak gösteriyordu (QUATAERT,1979 s. 27-28) .

Tütün kaçakçılığının ülkede hızla yaygınlaşması üzerine Reji İdaresi kaçakçılığı önleme çareleri aramaya başlamıştır.Bu amaçla kolcu adıyla bilinen silahlı bir teşkilat kurma yoluna gitmiştir.

Artık üretici ya ürününü düşük bedel ile Reji Şirketi'ne satacak, ya da silahlı çatışmalara girecek hatta ölümü de göze alarak kaçakçılık yoluyla ürününü daha iyi değerlendirecekti. Artık köylü açısından Reji kendi ektiği tütünün içimine bile müdahale etmek isteyen kanlı ve dolandırıcı bir çete olarak değerlendirilmekteydi (EMİROĞLU,1993, s. 34).

Bu gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu Reji'nin varlığından duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştı. Avrupa ülkeleri nezdinde şirketin halk üzerindeki olumsuz uygulamalarından vazgeçmesi istenmişse de sömürgeci devletlerden "...her zaman olduğu gibi güzel sözlerden başka bir destek bulamamıştı..."(HASLİP, 1964, s. 281).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm çabalarına rağmen tütün politikasında olumlu bir gelişme olmamıştı. Şirket, kar oranlarını düşük göstererek, Osmanlı Hükümetine ödemesi gereken kar payını gerçek oranda ödememeye devam etmişti. Tüm bu olumsuzluklara rağmen yine de, II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı dış borçlarına karşılık gösterilen sahalarda içinde en önemli yeri tütün geliri oluşturduğu bilinmektedir.

1882-1908 Yılları Arasında Osmanlı Borçlarına Kanşılık Duyun-u Umumiye
İdaresinin Tahsis Edeceği Net Hasılat Değerleri

Yıllar	Tütün Öđrü ve Tekeli (Osmanlı Türk Lirası)
1882-83	888.429
1883-84	870.694
1884-85	794.945
1885-86	868.255
1886-87	842.114
1887-88	842.070
1888-89	823.467
1889-90	833.455
1890-91	818.382
1891-92	877.652
1892-93	888.559
1893-94	892.067
1894-95	927.140
1895-96	894.292
1896-97	861.793
1897-98	800.513
1898-99	814.003
1899-1900	792.857
1900-01	834.681
1901-02	890.852
1902-03	970.185
1903-04	1.015.962
1904-05	996.146
1905-06	995.790
1906-07	1.022.553
1907-08	1.059.422

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE REJİ (1908-1918)

10. II. Meşrutiyet'in İlanı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, demokratik sisteme dayanan sistem arayışları, Tanzimat ile başlamış olmasına rağmen , önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Bir taraftan gerekli idari yapının sağlamlığına yönelik halkın bağlılığı ve padişahın yetkilerini paylaşmama istekleri, diğer taraftan da yenilik ve değişim taraftarlarının daha paylaşımcı ve padişahın yetkilerini halk temsilcileriyle paylaşılmasını isteyen grupların mensupları ve bu iki grubun mücadelelerine sık sık müdahale eden Avrupa devletleri. Bu karışık, karışık olduğu kadar da karmaşık olan mücadelenin sağlam temeller üzerine kurulan gelenekçi devlet yapısı, idari yapının kolayca değiştirilmesine müsaade etmemekteydi. .

Demokratik idari sistemine geçişin ilk basamağını oluşturan Meşrutî idare sistemini uzun mücadeleler ve çok yönlü baskıların neticesinde 1876 yılında gerçekleştirilen I. Meşrutiyetle geçilmişse de kalıcı olunamamıştı. Gerek II. Abdulhamid'in yetkilerini paylaşmama isteği , Meclis üyelerine duyduğu güvensizlik ve gerekse ülkenin içinde bulunduğu zor koşullar, meclisin kapatılıp Meşrutî sistemin kaldırılmasını hızlandırmıştır. I. Meşrutiyet denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması, bu konudaki mücadeleleri bitirmemiş, aksine daha da hızlandırmıştır. Karşılıklı mücadele ve güvensizlikler, grupların birbirlerine karşı olan tutumlarının sertleşmesine de yol açmıştır. Jön Türkler'le başlayan mücadele, İttihatçılarla partileşme yoluna girince, Meşrutî idareye giden yol, sistemleşmiş olacaktır. Nitekim II. Abdulhamid, artan baskılar karşısında Meşrutiyet yanlılarının isteklerine boyun eğmek zorunda kalmış, Rumeli ordularının ayaklanması sonucunda II. Anayasanın 17 Aralık 1908 tarihinde yürürlüğe koymasıyla tekrar Meşrutiyet sistemine geçilmiştir. (DUMOND - GEORGEON , 1997, s. 13 ; MUMCU, 1983, s. 17); İttihat Terakki ve Jön Türklerin teşkilatlanma ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bakınız :Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler HANİOĞLU, 1985).

II. Meşrutiyetle meclisin üstünlüğüne dayalı yeni bir sistem kurulmuştur. 1876 Anayasasında bir takım değişiklikler yapılarak hükümetin yetkileri genişletilmiştir. Yeni değişikliklerle birlikte, Monarşik idarenin varlığı kabul edilmekle beraber, fertlerin

özgürlükleriyle ilgili bir takım düzenlemeler yapılarak meşruti idarenen özelliklerini taşıyan değişiklikler de yürürlüğe konmuştur (AKIN, 1983, s. 162-197).

II. Meşrutiyetle birlikte iktidar mevkiine gelen İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri, kendilerine yönelen eleştiri ve muhalefete imkan vermeyecek tarzda, herşeyi kendi tekeline alacak tarzda nüfuzunu kınmak amacıyla çalışmalarda bulunmaya başlamıştır (AHMAN, 1985, s. 293-303) .

Meşrutiyetçiler, devralmış oldukları problemleri aşabilmek için halkın desteğine ihtiyaçları olduğunu bildiklerinden, halkı önce Osmanlılık, daha sonra da Türklük akımı etrafında siyasilendirerek bilinçleştirmeye çalışmışlardır (TURAN, 1967 , s. 36).

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunları her geçen gün artmaktadır. Bir taraftan ülke içindeki iç çekişmeler ve ayaklanmalarla devlet yıpratılırken, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin baskıları karşısında devlet sıkışmıştır (BELEN, 1983, s. 2).

II. Meşrutiyet sonrası, Bulgarlar krallığını ilan etmiş, Girit Yunanista'a ilhak olma sürecine girmiş, II. Abdulhamid tahttan indirilmiş, İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal etmiş, arkasından Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, Osmanlı'yı sıkı bir girdabin içerisine sokmuştur. Osmanlı'nın ise ne siyasi yapısı, ne de ekonomik durumu, bu problemleri kaldırabilecek güçte değildi. Oysa ki , II. Meşrutiyet idarecileri Osmanlı'nın siyasi, ekonomik ve diğer problemlerini çözüme kavuşturmak iddiasıyla yönetimi devralmıştı. Bu şartlar altında devletin iç problemlerini çözülebilmesi mümkün olmadığı gibi, savaş giderlerini karşılayacak mali kaynakların temin edilmesi de mümkün değildi.

Devlet iç problemleriyle uğraştığı bir dönemde uluslararası sahada da yalnızlığa itilmişti. Avrupa ekonomisiyle artan ilişkiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği sürekli değişme süreci içinde iktidara gelen Meşrutiyetçiler, ağır bir yükün altına girdiklerini çok geçmeden anlamışlardır (QUATAERT, 1987, s. 21).

Osmanlı İmparatorluğu , içine düşmüş olduğu bu siyasi ve ekonomik dar boğazdan kurtulmak amacıyla yeni dış borçlanma ve mali anlaşmalar yapmak zorunda kalmıştır. Örneğin , mali bağımlılığa sebep olduğu gerekçesiyle bir taraftan Reji'yi kaldırma tartışmaları yaşanırken, diğer taraftan Reji İdaresi'nden %6 faizle 10.000.000 Türk Lirası borç alınmıştır. Bu gelişme Reji'ye beklediği fırsatı vermiş ve yapılan pazarlık neticesinde imtiyaz süresini 15 yıl daha uzatma hakkını elde etmiştir(MÜDERRİSOĞLU, 1990, s.134). Görülüyor ki , Jön Türkler yabancı sermayeye karşı önlem almak şöyle dursun, ülkenin mali

bağımlılığının gün geçtikçe artmasına sebep olacak bir ekonomik politika içine girmiştir (NOVICEVS, 1979, s. 95).

11 Reji'nin Teşkilatlanması

Reji İdaresi'nin II. Meşrutiyet'e kadarki faaliyetlerini genel hatlarıyla ifade etmiştik. II.Meşrutiyet'le üzerinde en fazla tartışılan yabancı şirket olan Reji'nin ülkedeki teşkilatlanması şöyledir.

Tütün mamulâtı ile sigara kağıdı inhisarını idare etmek için maliye vekaletine bağlı olmak üzere İstanbul'da bir genel müdürlük kurulmuştur. Hükümetçe uygun görülen bir genelmüdürün başkente özel bir müessese halinde görev yapan İnhisar İdaresinin merkezdeki teşkilatı başlıca şu şubelerden oluşmuştur:

Evrak Umumiye, Muhasebe-i Umumiye, Ziraat İdare-i Şubesi, Ziraat Fen Şubesi, Mübayat ve Tapular Şubesi, Hukuk Şubesi, Sicil ve Memur Şubeleri, Meclis İdaresi, Fabrikalar Şubesi, Mamulat ve Takibat Genel Şubesi, Teftiş Heyeti ve kalem-i Mahsusa

Her şubenin bir müdürü ve muavini ile ihtisas sahibi memurları ve lüzumu kadar katipleri mevcuttur. Bu teşkilatın başında hükümetçe uygun görülen bir reis ile dört azadan oluşan bir meclis idaresi vardır. Merkezdeki teftiş heyeti kadrosu 10 kadar müfettişten oluşmuştur.

İdarenin, vilayetlerdeki teşkilatı , merkezin emirleriyle arasına değişmekte beraber, her hangi bir başmüdüriyete bağlı olan bir memuriyet, oradan ayrılarak diğer bir müdüriyete bağlanabilmekteydi. Ayrıca ihtiyaç duyulan bazı ilçe ve mahallerde de yeniden memuriyetler kurulabilmekteydi.

Vilayetlerdeki İnhisar İdareleri ; tütün, ziraat ve ticaretince önemine göre şu şekilde teşkilatlanmıştı. Bu memuriyetlerin bir kısmı başmüdüriyetlere, diğer bir kısmında merkez müdüriyetlerine bağlanmıştı.

Başmüdüriyetler ile merkez müdüriyetlerine bağlı olan tekil müdüriyetleriyle memurlukların buldukları bölgeleri şu şekildeydi;

Müdürlükler / Başmüdürlükler Memurluklar

İstanbul Baş Müdürlüğü ; Beykoz, Kartal, Şile, Burgazköy memuriyetleri
Tekirdağ Müdürlüğü ; Malkara, Çorlu, Menfete, Şarköyü memuriyetleri

Çatalca Müdürlüğü	; Büyük Çekmece, Karacaköy, Silivri memuriyetleri
Bursa Başmüdürlüğü	; Orhanili Memuriyeti, Medaine Müdürlüğü
Mustafa Kemal Paşa Müdürlüğü	;Gemlik, Orhangazi, Armutlu, Teriliye memurlukları Karacabey Memurluğu
İnegöl Müdürlüğü	
Bilecik Müdürlüğü	;Bozöyük, Osmanili, Söğüt, Gülpazarı Memuriyeti, Pazarcık Satış Memurluğu
Yenişehir Merkez memuriyeti	;İzmit Memurluğu
İzmir Başmüdürlüğü	;Bornova, Menemen, Kemalpaşa, Foça, Memuriyet- leri, Karşıyaka ve Göztepe Satış memurlukları
Urla Müdürlüğü	;Çeşme, Karaburun, Seferihisar Memurlukları Seydiköy Memuriyeti,Torbalı memuriyeti
Ödemiş Müdürlüğü	;Adagide, Bayındır, Tire memurlukları
Samsun Başmüdürlüğü	;Kavak, Çarşamba Memurlukları
Sinop Müdürlüğü	;Ayancık, Boyabat, Gerze Memuriyetleri, Karasu satış memurluğu
Alaçam Bafra Müdürlüğü	;Fatsa, Terme memuriyetleri
Amasya Müdürlüğü	;Havza, Gümüşhacıköy, Ladik, Vezirköprü, Merzifon Memuriyetleri
Kocaeli Başmüdürlüğü	;Karamürsel, Geyve, Akhisar, Kandıra, Sapanca, Yalova, Gönen, bahçecik Memuriyetleri
Ankara Baş Müdürlüğü	;Kalecik, Kayaş, Beypazarı, Yabanabat, Çubukabat, Polatlı, Haymana, Yal, Keskin ve Nallıha Memuriyetleri
Kırşehir Müdürlüğü	;Mucur, Avanoz memurlukları
Çorum Müdürlüğü	;İskilip, Mecitözü, Osmaniye, Sungurlu Memuriyetleri
Yozgat Merkez Müdürlüğü	;Akdağ Madeni, Boğazlayan, Sorgun Memuriyetleri
Adana Bamüdürlüğü	;Karaisalı Memuriyeti
Kozan Müdürlüğü	;Kars, Fena memuriyetleri
Ceyhan Müdürlüğü	;Bağçe, Dört Yol, Osmaniye, İslahiye Memuriyetleri
Mersin Müdürlüğü	;Tarsus Memuriyeti
Silifke Müdürlüğü	;Anamur, Külnar, Mut Memurlukları
Trabzon Başmüdürlüğü	;Sürmene, Of, Maçka Memuriyetleri
Polathane (Akçaabat) Müdürlüğü	;Vakfıkebir memuriyeti
Rize Müdürlüğü	;Atina (Pazar) Memuriyeti
Gümüşhane Müdürlüğü	;Torul, Kelkit, Şiran Memurlukları
	Edirne Merkez Müdürlüğü

Kırklareli Müdürlüğü	;Babaeski, Lüleburgaz, Saray Memuriyetleri Peykarhisar Satış memurluğu
Uzunköprü Müdürlüğü	; Hayrabolu, Kavaklı, Keşan, İpsala memuriyetleri, İnüz satış murluğu
Konya Merkez Müdürlüğü	;İncevi, Bozkır, Seydişehir, Karaman, Ereğli,
Akşehir Müdürlüğü	;Eyleğin, Şarkikaraağaç, Yalvaç, Cihanbeyli memurlukları
Balikesir Merkez Müdürlüğü	;Tursunbey Balya, Bigadiç, Susurluk, Kepesut, Sındırğı Memuriyetleri , (Başmüdürlüğü yükseltmek üzeredir)
Bandırma Müdürlüğü	; Edincek, Erdek, Manyas Memurlukları
Gönen Müdürlüğü	; Burhaniye, Ayvalık, Havra, Güçkabak Memurlukları
Edremit Müdürlüğü	; Ağunya Memurluğu
Manisa Merkez Müdürlüğü	;Kasaba, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula, Demirci memurlukları
Akhisar Müdürlüğü	;Kırkağaç, Soma, Bergama, Kürdüs Memuriyetleri Dikili Şeğibe Memurluğu
Uşak Müdürlüğü	;Gediz, Simav, Ulubey, Karahallı Memurlukları, Sivash Satış Memurluğu
Aydın Merkez Müdürlüğü	; Bozdoğan, Karacasu, Çine, Nazilli Memurlukları
Denizli Müdürlüğü	;Acıbadem, Buldan, Tavas, Sarayköy,Çal,Çivril Memurlukları
Muğla Müdürlüğü	;Ahiköy, Bodrum, Fethiye, Köyceğiz, Milas, Marmaris memurlukları
Söke Mekez Müdürlüğü	;Kuşadası, Selçuk Memuriyetleri
Tokat Merkez Müdürlüğü	;Reşadiye, Niksar, Zile Memurlukları
Erbaa ve Udriye ? Müdürlüğü	
Düzce Merkez Müdürlüğü	;İşküp, Çalıcı, Akçaşehir memurlukları
Bolu Müdürlüğü	;Gerede, Mudurnu memurlukları
Hendek Müdürlüğü	;Akyazı Memuriyeti
Artvin Merkez Müdürlüğü	;Borçka, Şavsat, Ardanuş, Murgul, Yusufeli Memuriyetleri
Çanakkale Merkez Müdürlüğü	;Ayvacık, Bayramiç, Ezine, Lapseki, Gelibolu, Açeabat
Biga Müdürlüğü	;Karabiga Çan Memurlukları
Urfa Merkez Müdürlüğü	;Suruç, Siverek, Hermansur, Viranşehir, Birecik Memurlukları
Arguş Müdürlüğü	;Elbistan, Anderin, Pazarcık, Göksun Memuriyetleri
Gaziantep Müdüriyeti	;Kilis, Behseni, Nizip memuriyetleri
Diyarbakır Merkez Müdürlüğü	;Lice, Beşiri, Silvan, Siirt memurlukları Mardin, Midyat, Cizre, Nusaybin, Dirin , Savur Memuruyetleri

Osmaniye Müdürlüğü	;Çarmık Memuriyeti
Elaziz Merkez Müdürlüğü	;Harbut, Ergani, Madneni, Pertek, Palu, Başkıl, Maladağ Hekimhan, Akçedağ, Petverki, Köhte Memuriyetleri
	;Kemaniye, Keban, Madeni Memurlukları, Arapgir
Antalya Merkez Müdürlüğü	;Alaiye, Elmalı, Fenike, Akseki, Korkuteli, Manavgat, Andefli, Teknik memurlukları,
Isparta Müdürlüğü	;Eğridir, Uluborlu, Burdur, Dinar Memurlukları
Afyonkarahisar Merkez Müdürlüğü	;Aziziye, Volvadin, Sandıklı, Suhud Memurlukları
Kütahya Müdürlüğü	;Emet, Tavşanlı Memurlukları,
Eskişehir Müdürlüğü	;Mihalıçık, Seyitgazi, Sivrihisar, Çifteler Memurlukları
Zonguldak Merkez Müdürlüğü	;Bartın, Devrek, Ergani Memurlukları, Safranbolu memurlukları, Ulus, Eflani, Yazar Memurlukları,
Kastamonu Merkez Müdürlüğü	;Araç, Durgani, Tatay, Taşköprü, Tosya, Cide
Çankırı Müdürlüğü	;Ayazağa, Çerkes, Şabanözü, Tevhed Memurlukları Ayane, Güre Memurlukları
Kayseri Merkez Müdürlüğü	;Bünyan, Develi, İncesu, Aziziye Memurlukları
Sivas Müdürlüğü	;Sarkışla, Zaara, Hafik, Yenihan Memurlukları
Niğde Memuriyeti	;Arapsabun, Bor, Nevşehir, Ulukışla, Ürgüp
Kangal Merkez Müdürlüğü	;Divriği, Gürün, Darende Memuriyetleri
Giresun Merkez Müdürlüğü	;Bulancak, Keşap, Piraziz, Yavuzkema1 Memurlukları
Ordu Müdürlüğü	;Hepsamane(Gölköy), Yayne (Ünye ?) Memuriyetleri,
Şarki Karahisar Müdürlüğü	;Mesudiye, Suşehri, Aluçra, Koyluhisar Memurlukları
Tirebolu Müdürlüğü	;Görece Memuriyeti
Erzurum Merkez Müdürlüğü	;Hınıs, Turdup, Aşkale, Oltu, Hasankale, Kulp, Kiği memurluklarından oluşmaktadır (SALİH ZEKİ, 1928 , s. 329-335).

II.Meşrutiyet'le beraber yönetime gelen hükümet birçok vaadlerle ülkeyi yönetmeye başlamıştı. Ülkenin en önemli sorunlarından biri ekonomik bağımlılıktı. Bu ekonomik bağımlılık içinde halkı en fazla rahatsız eden Reji Şirketi aracılığıyla uygulanmakta olan tütün politikasıdır. Reji İdaresi, yurdun dört bucağına yayılmış örgütü, tütün depoları ve bir ordu kuruluşu gibi örgütlenmiş kolcularıya Anadolu'da devlet içinde devlet görünümündedir (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s.134). Tek amacı, üreticinin bin bir emekle yetiştirdiği tütünden mümkün olduğu kadar kar etmektir. Üreticilere ödenen fiyatlar, normal piyasa fiyatlarının çok altındadır. Bu nedenle üretici tütününü serbest alıcılara satma eğilimindedir. Oysa Reji İdaresi'nden başkasına tütün satması yasaklanmıştır. Bu yüzden tütün üreticileri tehlikeli ve tehlikeli olduğu kadar da karlı olan kaçakçılığa yönelmişlerdir (MÜDERRİSOĞLU , 1990, s. 132).

Reji İdaresi'nin ülkenin içine düştüğü zor şartlardan yararlanarak imtiyaz süresini uzatması halk üzerindeki sömürü politikasını devam etmesine sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet yönetiminin kaçakçılarla daha kararlı mücadelesi, tütün fiyatlarındaki artışlar, I. Dünya Savaşı yıllarında tütün üretiminde bir artışın meydana gelmesine sebep olmuştur da Reji'yle olan sorunları azaltamamıştı.

Bir taraftan fiyatlar yükselirken diğer taraftan iyi kalitede tütün üretilmesi ve daha kaliteli sigaraların piyasaya çıkarılması tütüncülüğe canlılık getirmişti. Nitekim Çatalca, Gelibolu, Tekfur Dağı, Çanakkale civarında faaliyet gösteren İstanbul başmüdürlüğü 1909-1913 yılları arasında senelik ortalama 825.631 Türk Lirası değerinde 736000 kilogram tütün sattığı halde 1914-1919 yılları arasında ortalama 3.4373117 Türk Lirası değerinde 2228342 kilogram tütün satmıştır (R.K.R, 1341, s. 93).

Reji'nin kuruluş dönemi sermayesi 1.760.000 Türk Lirası olarak belirlenmiş olup bu bedel 1.200.000 İngiliz Lirası, 40.000 Frank değerindeydi. I. Dünya Savaşının ortaya çıkarmış olduğu ekonomik yıpranmadan dolayı Türk Lirası ile yabancı kambiyesi arasında önemli farklılık ortaya çıkınca şirket, sermayesini yeniden düzenleyerek, yeni imtiyaz döneminde 40.000.000 Franka çıkarmıştır. %6 faiz ve kambiyo farkı da dikkate alınarak Frank hesabıyla hisse bölüşümü için 1920 yılında Maliye Bakanlığıyla bir anlaşma yapılmıştı. Yeni düzenlemeyle % 47 hissesiyle Duyun-u Umumiye yıllık ortalama 1.527.228 Türk Lirası, %34 hissesiyle Hazineye yıllık 1.091.075 Türk Lirası, %11 hisse karşılığı hükümete 2.618.303 Türk Lira, %19'luk hisse karşılığı olarak 613.800 Türk Lirası Reji İdaresi'ne gelir getirmiştir. Osmanlı Hazinesi 30 yıllık Reji uygulamaları döneminde yalnız 1.745.000 Türk Lira gelir elde ederken 8 yıllık dönemde 8.700.000 Türk Lira gelir kaydedilmişti. Enflasyon dikkate alınsa bile bu değerler önceki yılların çok üstünde olduğu ortadadır (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s.95).

Savaş yıllarında tarımla uğraşacak nüfusun çoğunluğunun cephelerde olmasına rağmen tütün gelirlerinde önemli bir artış olmuştur. Bu dönemde ihrac edilen mallar arasında tütünün çok önemli yeri tuttuğu görülmektedir. Diğer sahalarda ekonomik gerileme olmasına rağmen, tütün bu olumsuzluklardan en az etkilenen ürün olmuştur (ELDEM, 1994, s. 7).

Savaş şartlarının ortaya çıkarmış olduğu olumsuzluklar ihracatı hemen hemen durma noktasına getirmiş, bu Reji'yi de etkilemiştir. Buna rağmen Reji İdaresi, 1913 yılında 5331000 ton, 1914 yılında 4338000 ton, 1915 yılında 138700 ton, 1916 yılında 149100 ton, 1917 yılında 1701000 ton ve 1918 yılında 2104000 ton ihracat gerçekleştirmiştir (ELDEM, 1973, s. 378).

II.Meşrutiyet ve I.Dünya Savaşı yıllarında her ne kadar tütün gelirlerinde bir artış görülmüşse de bu durum ne kaçakçılığı önleyebilmiş ne de halkın Reji'den şikayetlerini azaltabilmiştir. Bu nedenle zaman zaman Reji'nin kaldırılması gündeme gelmiş ancak düşünce aşamasından öteye gidememiştir. Şirketin halk üzerindeki baskı ve olumsuz izlenimleri bu dönemde de devam etmiştir (HÜSEYİN HÜSNÜ, 1924, s. 83).

Oysaki, II. Meşrutiyet'le iktidara gelenler, Türk milleti için yeni bir ümit kapısıydı. Halk ekonomik bağımlılığın getirmiş olduğu yükün altında ezilmekteydi. İttihatçılar milli ekonominin kurulacağı sözünü vermekteydi. Ülkenin kurtuluşunun ekonomiyi düzeltmekten geçtiğini bilen iktidar sahipleri, bu konuda engel teşkil eden her türlü anlaşma ve kuruluşların ele alınarak sorgulanması gerektiğini belirtmekteydiler. Nitekim bu konuda işe halkı aydınlatma ile işe başlanarak milli ekonomiyi kurabilmek için çalışmalara başlamışlardı.

1 2.Milli Ekonomiyi Kurma Hamlesi ve Reji

II. Meşrutiyet'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok sorunu bir arada yaşadığı bilinmektedir. Bu sorunların önemli bir bölümünü ekonomik sorunlar oluşturmaktaydı. II. Meşrutiyet'le sayıları hızla artan gazete ve dergiler yoluyla birçok sorunda olduğu gibi ekonomik sorunların da kamuoyuna önceki dönemlerden daha hızlı ve fazla yansıdığını görmekteyiz. Artık sanayisini kurmuş olan dünya devletleri, sömürgecilik faaliyetlerini emperyalizme dönüştürmeye başlamıştır (ARMAOĞLU, 1983, s. 79).

Ortaya çıkan ekonomi yayılımındaki bu yeni anlayış, 20. yüzyıla birlikte ticaretin önemini daha da arttırmıştır. II. Meşrutiyet idarecileri de dünyada meydana gelen bu gelişmeleri yakından izlemeye çalışmışlar ve yeni bir ticaret kanunu üzerinde çalışmalarını hızlandırmışlardır. Nitekim 4 bölüm ve 286 maddeden oluşan bu ticaret kanunu 1910 yılı başlarında meclise sunulmuştur (TOPRAK, 1995, s. 101). Meşrutiyet İdaresi bu çalışmalarını yürütürken, daha önce mevcut olan Alman ekonomisi nüfuzu paralelinde çalışmalara devam ettiği görülmektedir. Özellikle Türk Ocakları, halkı aydınlatmaya yönelik yaptığı faaliyetlerle Türk milletini "büyük milli iktisadi eyleme" yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak bu çalışmalar çoğu kez sistemsizdi ve istenilen sonuca ulaşılacak türden değildi. (LEWIS, 1988, s. 452) . Yine de yerli malına dönüş çalışmaları için bir taraftan kampanyalar oluşturulmaya çalışılırken diğer taraftan halkı bilinçlendirmek amacıyla cemiyet faaliyetlerine de ağırlık verilmiştir (BAYUR , 1963, s. 495). Yapılan bu çalışmalar pek de kolay şartlarda yürütülmemiştir. II. Meşrutiyet ile sayıları artan gazetelerin bir bölümü hükümet aleyhine devamlı yazılar yayınlamaktaydı. Örneğin Volkan gazetesinde çıkan yazılar en sert olanlarıydı (YAVUZ, 1990, s. 26-27). Bu olaylarla bağlantılı olarak İttihatçıların ve

muhalliflerin birçok cinayetin işlenmesine sebep oldukları görülmektedir. (MEHMET SELAHADDİN BEY, 1989, s. 146-147).

19. Yüzyılda başlayan uluslararası borç verme politikası, 20. yüzyıl başlarında da etkili olarak devam etmişti (KIRAY, b.t ?, s. 23). İttihatçılar Avrupa devletlerinin dış borç yoluyla gerçekleştirmek istedikleri emperyalist amaçları bildiğinden programlarının 6. maddesini Milli İktisat'a ayırmış ve bu maddede mali tutsaklıktan kurtulunması, bunu gerçekleştire bilmek için Türk köylüsünü tam bir seferberliğe başlatarak "milli intihsal ve servet yollarını bulmak" gerektiği ifade edilmekteydi (SAFA, 1993, s 58). Ancak Osmanlı maliyesi sürekli borçlanmalar yüzünden önemli ölçüde gelir getirici milli kaynaklarını yabancı sermayenin denetimine kaptırmıştı. Sanayisini kuramamış olan Osmanlı ülkesi, tarım gelirlerinin önemli bir bölümünü de kaybederek, ekonomik tedbirlerin hedefine ulaşmasını güçleştirmiştir (ELDEM, 1994, önsöz).

Eskimiş ve günün ihtiyaçlarına cevap veremeyecek bir hale gelmiş bulunan Osmanlı vergi sistemiyle bu ekonomik zorlukların aşılması mümkün görülmemekteydi. Kısa vadeli çözüm arayışlarında ülkeyi borç batağından kurtaramadığı gibi üst üste gelen iç karışıklıklara savaş meydanlarında alınan mağlubiyetler de katılınca devlet, dışarıdan borç alma yoluna tekrar başvurmak zorunda kalmıştır. Alınan borç miktarının faizleri peşin kesildiğinden devlet girmiş olduğu borç batağının karşılığını nakit olarak da alamamaktaydı.(ELDEM, 1994, s. 12-13) .

Meşrutiyet döneminin en tanınmış ticaret bakanlarından olan Cavit Bey, "Yabancı sermayeye başlamış olduğumuz işleri bitirmek için gereksinmekteyiz. Parayı, onu bize en karlı koşullarla veren yerden alıyoruz ve bu konuda bizde herhangi bir kararsızlık olamaz. Sermayenin yurdu, gelmiş olduğu ülke değil, yöneldiği ülkedir." sözleriyle, meşrutiyetçilerin "milli iktisat" ı gerçekleştirmek için ortaya koydukları programlarına ters düşen borçlanma politikalarını eleştirenlere cevap vermeye çalışmaktaydı. (NOVICES, 1979, s. 95). Oysaki 1914 yılındaki bütçe görüşmeleri sırasında aynı bakan, "Bize felaket getiren derslerden yararlanmalı ve eğer yaşamak istiyorsak yabancılara daha fazla başvurmamalıyız.Bundan böyle bütçe açığını kapatmak için dış kredi sağlamanın tarihe karışması gereklidir." demekteydi.

Bu konuşmalar bize itttihatçıların gerçekleştirmek istedikleri "milli iktisat" politikalarının zorlukları karşısında iktidarı koruyabilmek için şartlara göre politika izlediğini göstermesi açısından önemlidir (NOVICES, 1979, s. 95). Hükümet üyeleri kendi içlerinde de bu çelişkileri sık sık tartışmak zorunda kalmıştır. Prensiplerinden fikri açıdan vazgeçmemiş olmalarına rağmen uygulamada istenilen sonuçlara bir türlü ulaşamamaktaydılar. Tüm bu

olumsuzluklara rağmen halkın “milli iktisat” konusunda gün geçtikçe bilinçlenmesi, Cumhuriyet’le kurulacak olan “milli iktisat” politikasına zemin hazırlaması açısından önemlidir.

Osmanlı'nın ekonomik politikası, yıllardan beri her vesile ile devletin her konuya müdahaleci özelliğinden kendine düşen hisseyi almış, iktisadi faaliyetlerde bireylerin ön plana çıkmasını zorlaştırmıştır. Böyle bir sistem, bünyesinde rüşvet ve iltimasları kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu gelenekçi yapıyı yıkmak çok güçtür (KARAKOYUNLU, 1997, s. 74).

Osmanlı ekonomisi son derece zor koşullar altındaydı. Meşrutiyeti'n ilanı ile her şeyin halledileceğine inanan asker kökenli kadrolar, bu kez yüklenmiş olduğu sorunun ne denli zor ve güçlüklerle dolu olduğunu görmeye başlamışlardır. Ekonomik düzenin “serbest piyasa” ve “milli iktisat” çizgisine çekilmesi oldukça zor görülmekteydi. İktisadi yaşamın en önemli payı Yahudi, Ermeni ve Rum tüccarların elindeydi. Sahip oldukları bu ekonomik gücü, azınlıklar kaybetmek istemedikleri gibi, devlet de onların boşaltacağı ekonomik birikime de henüz hazır değildi. Üstelik İmparatorluk, 1912-1913 yılları arasında ülke topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmişti. Bu şartlar altında ekonomik reformlar yapmak son derece güçleşmiştir. Hükümetler bu zorluklar altında ezilirken “milli iktisat” düşüncesini benimseyenler bu düşüncelerini geniş halk kitleleriyle paylaşabilmek için çıkartmış oldukları gazete ve mecmualarıyla halkı aydınlatmaya çalışmaktaydılar. Nitekim “milli iktisat” anlayışı içinde hareket edebilecek kaynak ve imkanlar çok sınırlı olmasına rağmen “milli iktisat” I. Dünya Savaşı yıllarında resmileştirilebilmiştir. İktisat Mecmuası , Yeni Mecmua, Türk Yurdu, İslam Mecmuası, "milli iktisat"ı yazılarıyla sürekli gündemde tutan dergilerdi. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Kemal Tengirşek gibi isimler, Meşrutiyet dönemi iktisadi ideolojilerinin gündeme getirilmesindeki isimler olarak ön plana çıkmıştır (KARAKOYUNLU, 1997, s. 77 -79).

Basın yoluyla halkı bilinçlendirip ticarete özendirme çok geçmeden sonuç vermeye başlamıştı. Bir taraftan şirket kurma özendirilirken, diğer yandan da Müslüman-Türk unsurunun ortaklığına dayanan kooperatifçilik hareketlerine yönelme başlamıştır (LEWIS, 1988, s. 453 ; TOPRAK, 1995, s. 101-183).

II. Meşrutiyet döneminde müslüman kesim ticarete özendirilirken islam dininden de yararlanılmış olduğu görülmektedir. Dini çevrelerce ticaretin dinen önemini anlatılmıştır. Böylece bir bölüm müslümanlar arasında yaygın olan “Fani dünya” için çalışmanın gereksiz görüldüğü dünya görüşü de yıkılmaya çalışılmıştır. İslami dergilerde de ticaret ve sanatla ilgili yazılara yer verilmeye başlanmış, ticaretle ilgili kavramlar yeniden yorumlanmıştır (TOPRAK, 1995, s. 104).

Bilindiği gibi Türklere ahilik teşkilatlarıyla kurulmuş olan geleneksel bir teşkilatlanma kültürü vardı. Ancak bu teşkilat ticarete değil, daha çok üretime yönelikti, ticaret yeni yeni igilenmeye başladıkları bir alan olmaya başlamıştı (KARAKOYUNLU, 1997, s. 81).

II. Meşrutiyet'le hızla toplumun tüm kesimlerine yayılmaya başlayan "milli iktisat" şirketleşme ve kooperatiflik faaliyetleri, yapılan teşviklerle de oldukça cazip görünmeye başlamıştır. Milli ekonomiyi canlandırma çalışmalarındaki en önemli atılımlardan birini de "milli bankacılık" hareketi oluşturmuştur. Osmanlı Bankası başta olmak üzere tüm bankalar ya yabancılarındı, ya da yabancı ortaklığı halindeydi. Bu boşluğu doldurmak için, 1916 yılında İtibar-ı Milli Bankasının kurulmasına karar verildi. Banka, Ocak 1917 yılında açıldı.

II. Meşrutiyetçiler'le başlayan bu faaliyetler devam ederken sömürgeci ülkeler de bu gelişmeler karşısında boş durmamışlardır. Çünkü Osmanlı ülkesindeki "milli iktisat" modelinin kendi çıkarlarını tehlikeye sokacağına farkındaydılar. Gün geçtikçe savaşlarında ortaya çıkarmış oldukları düşmanlıkla azınlık dükkan ve şirketlerine yönelik protestolar artmıştır.

Avrupalılar, bu gelişmeler sonunda kapitülasyonların kaldırılacağı, yabancı sermayelerinin kontrol altına alınacağı, hatta ülke ekonomisinde önemli yer tutan ancak yabancı şirketlerin elinde bulunan şirketlerin millileştirileceği endişesine kapılmışlardır. Nitekim bu şirketlerden birisi olan "Reji Şirketi" Meşrutiyet'le birlikte tartışma konusu olmuştu. Şirketin millileştirilmesi için çalışmalar başlatılmış, basında ve mecliste bu konuda hararetli konuşma ve tartışmalar yapılmıştır (KARAKOYUNLU, 1997, s. 82-83).

Reji İdaresi'nin yıllarca uyguladığı politikalarından doğan rahatsızlıklar, II. Meşrutiyet idarecilerini harekete geçirmişti. İttihat ve Terakki'nin programında yer alan "milli ekonomiyi kurma" düşüncesini uygulamaya koymak için, ekonomik bağımlılığa yol açan anlaşma ve kuruluşları ele alarak sorgulamaya başlamışlardı.

13. Meşrutiyet ve Reji'nin Sorgulanması

II. Meşrutiyetin ilanından sonra dikkatleri üzerine çeken yabancı şirketlerin en önemlilerinden biri "Reji Şirketi" olmuştur (ÇAPA, 1994, s. 23). İleride ne gibi sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülmeden yapılan anlaşma neticesinde kurulan Reji Şirketi, kolluk kuvvetlerini de oluşturarak devlet içinde devlet konumuna yükselmişti.

Osmanlı Hükümeti, halkın Reji şirketine karşı tutunmuş olduğu olumsuz tavır ve kaçakçılıkla başa çıkılamaması, ayrıca Reji Şirketi'nden olan beklentilerinin hiçbirininin

gerçekleşmemesi üzerine Reji'yi sorgulamaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ortaya koymuş olduğu yeni heyecan, hükümet yetkililerini Reji Şirketi'ni yeniden düzenlemek için harekete geçmesine sebep olmuştur. Osmanlı devletinin içine düşmüş olduğu problemlerden dolayı 19. yüzyılda milli menfaatlerini koruyamadığı ortadadır. Bu durum Osmanlı tebası üzerinde önemli sosyal, kültürel ve ekonomik değişim ve problemler ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Hükümeti, içine düşmüş olduğu darboğazdan kurtulamadığı gibi, Osmanlı tebasının üzerine yeni oluşumlarının getirmiş olduğu yükü de kaldıramamış ve halkın problemlerinden kurtulmasına da yardımcı olamamıştır. Böyle bir durumda Osmanlı halkı, kendi metodları içerisinde içine düşmüş olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel problemlerden kurtulma yolunu tercih etmişlerdir.

Tütün üreticileri ve tütün ticaretini yapanlar da Osmanlı Hükümetinin çaresizliği, Reji İdaresi'nin acımasız tutumundan dolayı, içine düşmüş oldukları zorlukları aşmak için, üretmiş oldukları tütünün tasarrufunu kendilerinde görerek kaçakçılık yoluna gitmişlerdir.

II. Meşrutiyete kadar halk, hükümetlerden sorunlarının çözümlü konusunda hiçbir yardım görememişti. II. Meşrutiyet'le beraber Reji Şirketi'ni yeniden düzenleme tartışmalarına gidilmeye başlandı. Reji Şirketi temsilcisi Direktor M.Kamber ile Duyün-i Umumiye idaresi meclisi Reisi M.Berje ile II. Meşrutiyet dönemi idarecilerinin Dahiliye Nazırı Mehmet Memduh ve Evkaf Nazırı Abdullah arasında Reji Şirketi tekrar görüşme konusu olmuştur. Görüşmeler sırasında özellikle, bandrol usulü uygulanırken kaçakçılığın bu noktalarda olmadığını, tütün Reji'sinin daha muntazam bir hale getirmek gerektiğini, Reji Şirketi'nin gelirinin şimdikinden çok daha fazla olması gerektiğini anlatmışlar. Ayrıca Reji şartnamesinde kar miktarı, iki milyon liradan fazla olacağı takdir edilmiş olmasına rağmen, hükümete verilen senelik hissenin 40-50.000 Türk Lirasını geçmediği ifade edilmişti. Bunun üzerine, M.Kamber ve Duyün-i Umumiye İdaresi Meclis Reisi M.Berje karşılık olarak, tütün idaresinin Reji Şirketi kaldırılrsa bile Duyün-i Umumiye'ye ait olduğunu hatırlatarak, kar oranlarındaki düşüklüğün kaçakçılıktan kaynaklandığını, kaçakçılığın ise, Osmanlı Hükümeti'nin, Reji İdaresi'ne karşı olduğunu bilen halkın, bundan cesaret alarak bu işi gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 33).

Osmanlı Meclis-i Mebusanında "Reji" sık sık gündem maddesi olmaya başlamıştır. 9 Şubat 1908 tarihinde başlayan meclis oturumunda Reji konusu ele alınmış, İpek mebusu Bedri Bey, Reji'nin kesin hesaplarının doğru olmadığını vurgulayarak, bu konuda hesapların maliye müfettişlerince denetlenmesi gerektiğini defalarca vurgulamış olduğu halde bir sonuç alamadığını ifade etmekteydi. Bu konuda meclise sunduğu tavrında, "İdare-i merkumemin hazine hissesinden 11.000.000 Türk Lirayı Osmaniyi mütecevız bir meblağı mühimmi ihtilas eylediği haki (?) olan salifülbeyan rapor takdim kılındığından, bu rapor üzerine ne gibi tedbir

ittihaz edildiğinin ve bundan başka zürrai serbest bırakmak, asla kolcu kullanmamak herkes tütünlerini kumpanyaya ve harice satmakta muhtar kalmak ve devlete senelik 1500.000 Türk Lirası eylemek ve tütünlerimizi ıslah etmek ve % 5 faizle Devlete 15.000.000 Türk Liralık istikraz avansı vermek şeratiyle zuhur eden kumpanya ile daha diğer bir kumpanyanın Reji'ye talip olduklarından bahisle Maliye Nezaretine ve Babilai'de müteşekkil maliye komisyonuna vermiş oldukları haber alınan istidalar hakkında mezkûr komisyonca ne muamele yapılmış olduğunun " o vakit Maliye Nazırı sıfatıyla mezkur komisyonlugunda bulunmuş olan Maliye Nazırı Ziya Paşa'dan sorulmasını müzakere gündemine alınmasını talep etmişti.

Aynı oturumda söz alan Üsküp Mebusu Sait Efendi, Maliye Nazırının da bulunduğu bir oturumda bu kanunun ele alındığını vurgulayarak, kanunun mecliste müzakeresini istemiş ve devamla "...bu babta epeyce müzakere ceryan etmişti. Ve hatta mebusanı kiramdan bir çokları Reji'mizin haiz olduğunu selahiyet dairesinde feshini talep etti." vurgusunu yapmıştı.

Bedri Bey'in takriri üzerinde söz alan Biga mebusu Arif İsmet Bey, "Bedri Bey tarafından verilen takrir iki şeyi havidir. Birisi, Reji İdaresi'nin mazarratından diğeri de bu nokta geçen gün nazarı dikkate alınarak Rıza Bey'in verdiği gibi şey üzerine o mevki mahsusuna havale edildi. Bir diğer cihet vardır ki, o da % 5, diğer bir ciheti de bize ait bir kumpanyaya verilirse, hem 1.500.000 Türk Lirası, hem de % 5 faizle 1.500.000 Türk Lirası Devlete bir varidat verilecek. Hem de % 5 faizlie 15.000.000 Türk Lira istikraz edecek. Bu ciheti nazarı dikkate alınmalıdır. Bugün 3.000.000 Türk Lira Devlete varidat, hem de hiçbir şeye dokunmaksızın devlete varidat temin edecek bir cihet var. Bu da 15.000.000 Türk Lirası idi. 30.000.000 Türk Lirası Devlete istikraz edecek. Hem'de % 4 ile devlete ikrazedecek. O ciheti nazarı dikkate alınacak olursa, demek bunda birçok kumpanya olduğu meydanda." şeklinde görüşlerini beyan etmiştir

Ayrıca oturumda Tokat mebusu İsmail Paşa, Kırıkkilise mebusu Mustafa Arif Bey, Karahisar Sahip mebusu Rıza Paşa, Dersim mebusu Lütü Fikri Bey söz alarak Reji hesaplarının bir komisyon tarafından incelenerek maliye komisyonuna havale edilmesine karar verilmişti (M.M.Z.C, C.2 , İçtima 33, s. 774-775).

İpek mebusu Bedri Bey, 7 Şubat 1909 tarihli oturumda ise vermiş olduğu önergeyle Reji idaresinin bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğuna hiç bir faydası olmadığını dile getirerek Reji kanununun yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir. 8 Şubat 1909 tarihinde Afyonkarahisar mebusu Rıza Bey, İzmit mebusu Ahmet Mufit, Selanik mebusu Emaunel Karasu, Drama mebusu Rıza Bey, Manastır mebusu Vasıf Bey, İzmit mebusu Hafız Rüştü, Trabzon mebusu Ali Naki, Siroz mebusu Naşit, Bağdat mebusu Şevket, Selanik mebusu

Rahmi Bey ve Konya mebusu Mustafa Bey bir takrir vererek Reji'nin bu güne kadar üstlenmiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmediği, gerek tütünün üretilmesi, gerekse nakliye, ambarlama ve avans ödemelerinin yapılmadığını belirterek, Reji'nin bu olumsuz tutumunu önlemek amacıyla Maliye nezareti tarafından ikisi Maliye nezaretinden, ikisi de tütüncülüğten anlayan tüccarlardan oluşturulacak bir komisyonca Reji'nin bu olumsuz tutumunun kontrol edilmesi teklif edilmiş ve teklif 11 Şubat 1909 tarihli oturumda Maliye nezaretine havale edilmiştir (GÖKDEMİR, 1994, s.157-158).

Mecliste Reji Şirketi'yle ilgili görüşmeler bu tarihten sonra da sıkça gündeme getirilmiştir. Özellikle İpek mebusu Bedri Bey'le başlayan "Reji"nin sorgulanması isteğine gün geçtikçe katılan milletvekili sayısı artarak devam etmiştir. 15 Mart 1911 (1327) tarihinde Trabzon mebusu Mahmut Mazhar Bey ve 16 Mart 1911 (1327) tarihinde Sivas mebusu Doktor Ömer Şevki Bey ve arkadaşları tarafından meclise verilen takrirlerin ilkinde 71, ikincisinde 94 imza vardır. Toplam 165 imzayla meclis gündemine getirilen Reji sorununu artık mecliste bulunan milletvekillerinin önemli bir bölümünün çözümlene gayreti içinde oldukları bir sorundu. Bu takrirler, 17 Mart 1911 tarihinde birleştirilerek görüşmeye açılmıştır. 94 imzalı Trabzon mebusu Mahmut Mazhar Bey ve arkadaşlarının imzasını içeren takrir , bir yıldan beri meclise sunulan kanun teklifinin konulaştırılmadığı, bandrol usulünün de Osmanlı Devleti'nin, tüccar ve tütün üreticisinin sorunların çözemeyeceği, hükümete yine bir inhisar olan Hükümet İnsiharı şeklinde eğilimin olduğunu belirtiyor ve konuyu, "Memleketimiz zaten ezilmiş, bitmiş olan servet-i umumiyesini ve mevcudiyet-i iktisadiyesini büsbütün mahvedecek olan şu fikri terviç ettirmek için serdedilen delail malumdur. Evvela Duyün-i Umumiyenin bandrola muhalefeti ve ledehalca Hükümet-i Osmaniyye'yi hakemler huzuruna celbetmek selahiyetini haiz bulunduğu dermeyan kılınıyor. Saniyen, bandrol usülü ecnebi şermayadarından tröstler şeklinde müsait ve bu ise, ticaret-i Osmaniyye'nin badi-i mahvı ..." olacağı noktasına getiriyordu.

Takirde devamla inhisar usülüyle kaçakçılığın önlenemeyeceği bandrol ve usülüyle devlet hazinesine daha fazla gelir kaydedileceği iddia ediliyordu. Ayrıca bundan sonra "Menfaati olmayan kimsenin haklı davası olamaz" prensibiyle hareket edileceğinden üreticilerin mağdur edilemeyeceği hassasiyeti de vurgulanıyordu .

Takrirlerin son bölümünde ise şu görüşe yer verilmiştir : "İnhisar usulünde Düyun-u Umumiyyenin doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla yerine verilecek olan şiddet, Reji Şirketi'ninkinden daha ağır olacağından eminiz ve bundan dolayı inhisarı bir felaket suretinde telakki ediyoruz. Menfaat-i Hazine, memleketin menba-ı yegane-i serveti olan tütüncülüğü mahvetmek suretiyle temin etmek taraftarı da değiliz. İşte bu esbaba binaen

mazarratına katiyyen kaanı olduğumuz (Hükümet İnhisarı) esasını bir vechile kabul edemeyeceğiz.” (M.M.Z.C. C, 1, 69. İçtima, s. 473-474)

16 Mart 1327 (1911) tarihinde Sivas mebusu Doktor Ömer Şevki ve 71 arkadaşının imzasını taşıyan takrirden Maliye Nazırı'nın Reji Şirketi'nin mecliste görüşüleceğini vaad ettiğini hatırlatarak “...İztitaatı mezkûkamıza nazaran derdest-i tanzim bulunan lahiya-i kanuniyede (Reji Deta) Yani inhisar-ı hükümet usülünün teklif edileceği müsteban oluyor. Reji Şirketi'nden 28 sene zarfında milletin iktisaden ne kadar mutazzar ve nüfus-u zayıf ve ne derece müteessir olduğunu şerh izah zaittir...Hükümet inhisarının kabulü, tütün ziraat ve ticaretinin mahvını, zürra ve tüccarın esaretini istilzam edeceği gayr-i kaabil-i inka dır.

İdare-i Meşrûta, hakimiyet-i milliyeye esasına müstenid ise millet badema iktisadi bir mahkumiyet kabul edemez. Bandrol usülünün varıdat-ı Hükümet ve menafi-i memleket nokta-ı nazarından fevaid ve muhassenatına Hükümet Rejisi'nin şirket-i hazirayı artıracak derecede enva-i mazeratına izahat itasına muheyyayız...Selamet-i iktisadiyemizi temin edecek olan bandrol usülüne müstenid bir lahiya-i kanuniyenin bila izaa-i vakt Meclis-i Mebusan'a itası hususunun Maliye Nezaretine havalesinin teklif ederiz ” (M.M.Z.C , C.1, 69. İçtima, s.

Takrirlerin birleştirilerek 17 Mart 1911 tarihinde görüşülmesi sırasında söz alan Trabzon mebusu Mazhar Mahmut Bey, yeni kanun arayışlarının bandrol veya hükümet inhisarından birinin yürürlüğe konulmasının çiftçinin yararına olmayacağını şu sözlerle ifade ediyordu, “Efendim gerek inhisar ve gerek bandrol, her ikisi serbest-i ticarete mugayir olduğu için her ikisinden de zürra memnun olamaz. Devlet, eğer Düyun-u Umumiye'ye karşı bir taahüt altında bulunmuş ise, diğer bir karşılık gösterebilir. Zürradan resmini doğrudan doğruya kendisi alsın. İşte zürranın hakiki talebi budur ” (GÖKDEMİR, 1994, s. 475).

Denizli mebusu Gani Bey Hükümetin Düyun-u Umumiye'ye karşı bir takım taahütlerin olduğunu belirtmekteydi. Ankara mebusu Mehmet Talat Bey de “Hükümet, bu tezkireyi kanunlaştırmaya muvaffak olamaz” sözleriyle, Gani Bey'in düşüncelerini desteklemekteydi.

Görüşmeler üzerinde Karesi mebusu Abdulaziz Mecdi Efendi, Gümüşhane mebusu İsmail Hakkı Bey de görüş bildirmiş olmalarına rağmen en sert üslubu konuşmayı Canik mebusu Mehmet Ali Bey yapmıştır. Mehmet Ali Bey, bandrol usülünün mutlaka uygulamaya konulmasını istediğini belirten konuşmasında şunları söylemiştir : “Efendim, bu takrirden maksat, Hükümete yalnız havale etmek değil, aynı zamanda Hükümetin nazar-ı dikkatini şiddetli celbetmektir ve biz bu gün meclisce tezahürata bulunuyoruz ve iddia ediyoruz ki buraya gelenlerin hepsi bandrol usülünü istiyorlar. Ben bu gün mebus olduğum halde, müvekkillerimin talebini is'afa çalışmaya mecburum. Yoksa Mebusluktan istifa

ederim. Hükümet, eğer inhisar taraftarı ise, bu fikirden vazgeçsin. Her halde bu meclis kat'iyyen bandrol usülünü istiyor ” (GÖKDEMİR, 1994, s. 476).

Bu tahrir daha sonra kabul edilerek hükümete havale edilmiştir. Görüşmeler sonunda, bandrol usülü yolunda görüş bildirilmesindeki en büyük etmenlerden birisi, tütün tüccarlarının bu yöntemi istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Kavalalı tütün tüccarları 20 Mart 1911 tarihinde göndermiş oldukları teşekkür telgrafında, “...Memleketin hayat-ı iktisadiyesinin en mühimi olan tütüncülüğe Reji İdaresi tarafından indirilen darbeler, zurra ve tüccara açılan rahneler tahammül fersa bir raddededir. Parlak bir istikbale malik olan Osmanlı tütünlerinin itiyalı şan ve şeref ve gaye-i tekamüle isaline en büyük vasıta, bandrol usülü ...?. senesi olduğunu ve menafi-i hazine ve ziraiyye ve ticariyyeyi aynı noktada itilaf etiren bandrol tatbikatının tercihan kabulüne Meclis-i Mebusan-ı Osmani'nin müttefikan ve müttehiden taraftar olarak tahrir ita eylediklerini büyük bir sevinçle duyduk. Muhterem Osmanlı Mebuslarına tazimat ve teşekkürat-ı mahzusatımızın arz ve takdimine muzarat eyleriz.”denilmekteydi (GÖKDEMİR, 1994, s. 159-160).

Mebusan Meclisi'nde Reji'nin kaldırılarak “bandrol” usülünün getirilmesi yönünde Mecliste görüşler ağırlık kazanmaya başlamış. Nitekim 10 Mayıs 11327 (1911) tarihli oturumda verilen teklifle Reji Şirketi'nin imtiyaz süresinin bitiminde duhan resminin bandrol esasına göre düzenlenmesi istenmekteydi. Ayrıca teklife göre gerekli görülen düzenlemeler de “Kanun-u Mahsus” la icra kılınacaktı. Kanunnu icrasından ise Maliye Nezareti sorumlu olacaktı (M.M.Z.C., C.1, İçtima 105, s. 81).

18 Mayıs 1327 (1911) tarihinde 112 içtima sırasında görüşülen kanun teklifi sırasında oldukça sert tartışmalar çıkmıştır. Oturumda söz alan Afyonkarahisar Mebusu Rıza Bey, Düyun-u Umumiyyenin kuruluşundan sonra tütün idaresinden bahsederek Devlet'in Düyun-u Umumiyye'olan borcuna karşılık göstermediği sürece bandrol usülüne dönülmesinin sakıncalarını anlatmış. Dış borcun azalmadığını, aksine arttığını belirtmiştir (M.M.Z.C , C.1 112 İçtima, s .378)

Şam mebusu Şefik El Mueyyef Bey ise “...Evvelce dikkate alınacak şey kanunda ne yazılmış ise, kanunun metnidir.Şimdi varıdatı Reji usülüyle idare edilmesini mubeynidir. Binaenaleyh, Düyun-u Umumiyyeye idarenin muvafakatını istihzal etmeksizin bu usülün tebdili mümkin değildir...” Reji'nin kaldırılması mahkemelik olur ise Osmanlı Devleti'nin haksız çıkarılacağı böyle bir durum neticesinde ya geri adım atılır veyahut da mücadele edilir. Mücadele edilirse sonuçların ne olacağı sorulduktan sonra, şu anda bandrol usülüne geçilmesi ile Osmanlı'ya daha fazla borç yükü getireceği vurgulanmıştır (M.M.Z.C , C. 1, 112 İçtima, s. 378-379).

Görüşmelerde Şefik El Müeyyet Bey kendisinin Beyrut'ta Rusumu Sitte Nezareti başkatipliği yaptığını belirttiikten sonra Reji'yi hararetle bir şekilde savunmaya devam etmiştir. Bandrol usulünün uygulamaya konulması halinde devlet gelirlerinde önemli bir azalma olacağını belirterek, "Bence şu inhisarı bırakıp da eskiden bizim bildiğimiz bandrol usulüne dönmek bizim bütçemize en deşetli bir darbe vurmaktır" diyordu. (M.M.Z.C.C I, 112. İçtima, s. 380). Bu sözler üzerine söz alan Tokat mebusu İsmail Paşa "Şimdiye kadar 90000 adam öldü. Bundan sonra 90000 adam daha öldüreceksin." (M.M.Z.C.C. I, 112. İçtima, s.380). diyerek sert bir üslupla Şefik El Mueyyet Bey'e tepkisini belirtmiştir. Görüşmeler sırasında Manastır mebusu Mehmet Vasıf Bey, Sinop mebusu Ali Nur Bey, Serfice mebusu Yorgo Boşa Efendi de görüş bildirmiştir.

Selanik mebusu Emanuel Karasu Efendi de görüşmeler sırasında söz alarak bandrol yönetiminden yana görüş bildirmiş, Şam mebusu Şefik El Mueyyet Bey'le şiddetli tartışmalara girmiştir.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bu tartışmaları dinledikten sonra söz alarak, tütün vergisi meselesinin önemine değinerek bu konunun iktisadi bir mesele olduğunu söylemiştir. Meclis-i Mebusan'da bu konuda ayrıca bir düzenleme yapılmamıştır. "Bu mesele kabine meselesi değil, iktisadi bir mesele" olduğunu söylemiştir. İfadelerinin bandrol usulünün ne lehinde ne de aleyhinde olduğunu kaydeden İbrahim Hakkı Paşa, özetle şu görüşlere de yer vermiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey'in tütün gelirleri konusunda bir takım ümitvari ifadelerinin olduğunu hatırlatarak 1912 (H.1928) tarihinden itibaren temettü vergisinin yabancılarada uygulanmaya çalışılacaktır, denmiştir.

Ülkemizde Reji 'nin halk tarafından hoş karşılanmayan bir şeyi çağrıştırdığını ifade eden sadrazamın konunun sistem olarak tartışılması gereğini vurgulayarak, hükümet olarak Reji'nin aleyhinde olduklarını vurgulayan Sadrazam devamla "...Memurumuz gidip onlardan hususi maaş alıyor. Devr-i sabıka bir dereceye gelmişti ki, hep bilirsiniz pek azı müstesna olmak üzere pek az idare memuru, hiç bir zabıta memuru yoktur ki Rejiden maaş almasın. Doğrusu umumi bir hal gibi idi. Hatta Reji'den maaş almak meşru bir mahiyette idi. Reji'den ikinci bir maaş alıyorlardı. Bir ecnebinin gayesi nedir? Bu memlekete gelmiş bir iş yapmış, onun aradığı şey para kazanmaktır...Artık halkın sevmediği bir şeyi ipka etmek tarafında olmaz ve Heyet-i Aliyeniz de Heyet-i Ayan da bu tarafta olamaz " (M.M.Z.C., C.1 , 112, s. 384-385).

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşanın bu yaklaşımları, pek de gerçekleri yansıtmıyordu. Hükümetin başı olmanın vermiş olduğu sorumluluk çerçevesinde meclisteki Reji'ye karşı ortaya çıkan olumsuz havayı yumuşatmaya çalışmıştır. Zira Maliye Nazırı Cavit Bey

Mecliste Reji'nin kaldırılması konusunda herhangi bir görüş belirtmediği gibi, “milli iktisat” politikası içerisinde Liberal ekonomiyi savunmakta ve sermayenin ekonomik kalkınma için gerekli olduğunu vurgulamaktaydı. Ticaret bakanı iken mecliste yaptığı bir konuşmada, Yabancı sermayeye, başlamış olduğumuz işleri bitirmek için ihtiyacımız var. Parayı onu bize en karlı koşullarda veren yerden alıyoruz ve bu konuda bizde herhangi bir kararsızlığımız olamaz. Sermayenin yurdu, gelmiş olduğu ülke değil, yöneldiği ülkedir, şeklinde görüş belirtmişti. Oysa ki aynı Cavit Bey, Nisan 1914 ayında mecliste konuşması sırasında, devletin ayakta durabilmesi için, yabancı sermayeye daha fazla müracaat etmek zorunda olduğumuzu belirtmekteydi (NOVICES, 1979, s.95).

Görüldüğü gibi Meşruti Meclis üyeleri arasında "Tütün Rejisi" hakkında ne iktisadi, ne de milli bir mutabakat sağlanabilmiştir. Hükümet hangi sistemi getireceğini tam olarak bilememektedir. Mebuslar arasında ise düşünce ve politika birliği yoktur. Bu şartlar altında da Meclisin tütün üreticilerinin isteklerine çözüm üretmesi, mümkün görülmemektedir.

Reji usülünün , mecliste bu şekilde zaman zaman hararetli ve sert görüşmelere sahne olduğu dönemde, basında da bu gelişmelere paralel yazılar çıkmıştır. 17 Kanun-Evvel 1910 tarihinde Köylü gazetesinde çıkan bir makalede, Osmalı tütünlerinin dünyanın en kaliteli tütünleri olduğunu ancak Reji usülünün bundan yeterince yararlanmayı engellediğini belirtmekteydi. Nitekim Reji'nin halkı ezici tutumu halka “...Reji denince kanlı bir mezalim, korkunç bir canavar hayali gelmekteydi.” Makalenin devamında özetle Reji'nin üretim, depolama, fiyat uygulamalarıyla üreticiyi ezdiği, memlekette bir çok cinayetin işlenmesine sebep olduğu vurgulanıyor ve “..Reji kalksın, tütün ziraatı bugünkü haliyle hazineye 1 miyon fazla getiri temin edecektir. Cinayetler olmayacaktır. Rençber çiftçi para kazanacaktır. Serserilere, işsiz güçsüz takıma iş çıkacaktır. Alacak eksilecektir. Memleket zenginleşecektir, Hazine de tabii ona göre dolacaktır. O zaman bütçe açığımızı kapamak için yabancılara el açmak zilletinden kurtulunacaktır. Demek o gün, Reji'nin ortadan kalktığı gün, memleket için en büyük, en hakiki bayramlardan olacaktır. Allah yaklaştırsın” (GÖKDEMİR, 1994, s.154). Tütün Reji'sinin kaldırılması için ortaya konan bu ifadeler halkın düşüncelerini aynen yansıtmaktaydı.

26 Ağustos 1324 (1908) tarihinde Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesinde “Tütün Ziraatı ve Reji Meselesi” başlığı adı altında yayınlanan bir makalede özetle Reji'nin imtiyazlı bir canavar olduğu vurgulandıktan sonra, kolcu ve kaçakçı çatışmaları sırasında 90000'den fazla insanın yaşamını yitirdiği, birçok insanın sakat kaldığı, karlı dağlarda, kırlarda kaçakçı beklendiği, birçok insanın bu yüzden zatlürre olduğu, ayrıca Reji'nin hükümet memurlarına rüşvet vererek kanunsuz işler yaptırdığı, devletin buna sessiz kaldığı belirtilen yazının

devamında "...Milletin paralarını aşirtmaktadır. Zürraya ruhsatname vermemek için bin müşkilat çıkarır. Zavallıların canı burnuna gelir. Buradan bir şey tutturamazsa birinci yazılış ile ikinci yazılış arasında çok fark vardır. Tütünü kaçırmışsınız diye rençberi mahkemeye sürükler. Ve okka başına iki mecidiye ceza-i nakdi ile mahkûm ettirmeye gayret eder. Nihayet iş tütünün alınmasına gelir. Adidir diye otuz para verir. Çiftçi razı olursa ne güzel, olmazsa yakmaya yarar diye bir hüküm basar ve biçare çiftçinin bir senelik medar-ı maişetini alinteriyle ve bir say-ı namuskarane ile elde ettiği mahsulünü gasb eder ve o da olmaz ise cayır cayır yakar. Artık çiftçi ile işi bitmiştir. Ondan gasbettiği tütünü müstehliklere satmak meselesi ortaya çıkar. Kıyyesi otuz paraya aldığı tütünü yüz ikiyüz guruşa satar. Buna da razı olmaz. Paketlere noksan kor. Bu da kafi gelmez. Yarısını toz, yarısını ayrı damar çer çöple doldurur. Bu suretle zürradan gaspettiğini dolandırıcılıkla, hayırsızlıkla ahaliye satar ve iyi terbiye etmediği için tütünün içinde bulunan ve nikotin denilen zehirleyle milleti zehirler, nihayet sene hitam bulur. Hesaplar görülür. Hazine ile bir nisbet-i muayene zarfında karı taksim etmek icab ederken o yine eskisi gibi 2.500.000 Türk Lirası hasılattan 60.000 Türk Lirası verir. Üst tarafı ne olur, hangi eller taksim eder, bu bilinmez bir sırdır. İnsaf edelim. 90000 maktulün kanını, 300000 dul ve yetimin sefaletini, yüzbinlerce al el ve biçareganın mahrumiyetlerini bu 60.000 Türk Lira öder mi? Bu paraların, bu canların menbaı millettir. Zavallı millet yirmi dört seneden beri borç gibi bunu vermektedir.

Hülasa : Reji memleket için daimi bir kavga sebebidir. Reji katildir! Hırsızdır! Dolandırıcı ve müfsid-i ahlaktır. 25 seneden az bir müddet içinde yarım milyondan fazla Osmanlı'yı mahv ve harap etmiştir. Hükümet-i Osmaniye komiserleri ise şimdiye kadar reçetesi Reji İdaresi tarafından tertip edilen uyutucu ilaçlarla derin uykulara daldılar. Fakat bundan sonra böyle olmayacak. Hükümet-i meşrutiyenin hamiyetli komiserleri bu müesseseye eski çamların bardak olmadığı anlatacaktır denilmektedir (GÖKDEMİR, 1994, s. 155-156).

II. Mesrutiyet döneminde Reji'nin sorgulanması ve tartışmalarla ilgili sorunlar Osmanlı Devleti'nin özellikle tütün üretiminin fazla olduğu yerlerde yayınlanan gazetelerde dile getirilmekteydi. Bu gazetelerden biri de Trabzon'da yayınlanan Feyz Gazetesidir.

Gazetede yer alan bir makalede, Reji'nin zulmüyle ezilen zürra (çiftçi) hukuki zeminlerde haklarını aramak için sorunlarını Meşruti Meclise ileterek yeni bir düzenleme yapılmasını istemişlerdir. Makalenin devamında, özetle, kanun çıkmasına taraftar yayın organları vasıtasıyla isteklerini dile getiren zürra günlerce yollarda kalmış olmasına rağmen Meclisin aldığı kararlar zürreyi ağılattığı Reji tarafından verilen 10 kuruş avansın üreticilerin sorunlarına çözüm getirmediği, bu nedenle mutlaka yeni düzenleme yapılması gerektiği belirtilmekteydi (Feyz, 13 Teşrinisanı 1324 , s.3).

17 Teşrinisani 1324 tarihli bir başka makalede ise “Reji Anonim Şirketinin kolcu ve bazı küçük memurları Tebayi Osmaniye’den mustafî, maaş alanları ecnebi tebasındandır. Enva-yi mezalimle milletten çekilen altunları toplayan bu ecnebilerin kısım-ı azami Avusturyalı’dır. Osmanlılar, meyanında bu ecnebi memurlardan daha muktedirleri mevcut olduğu halde, Reji ecnebleri tercih ediyordu...Şirket hazinenin hukukunda yağma ediyor. Filhakika hazine-i hazara böyle kanlı, irinli varidatlarla mes’lut (?) olmak için devam-ı mezalime razı değilse hukukunu aramayacak derecede de lakayt durumdaydı. Vaktiyle fabrikaların bandrol rusumu namıyla temin ettiği varidatlara mukabil Reji hazineye 50.000 Türk Lirası veriyor...” Makalenin devamında özetle Osmanlı devletinin ekonomik kayıpları dile getirerek üreticinin sorunlarının aşılması için Reji düzenlemesi yapılması gerektiği belirtilmekteydi (Feyz, 17 Teşrinisani 1324 (1908), s. 3).

Trabzon basınında yer alan bir diğer makalede ise, Reji'nin tarihi süreci içinde Osmanlı Devleti'ne, tüccar ve üreticiye yapmış olduğu zararlar ve eziyetler dile getirilmekteydi. Makalede Reji İdaresi ihtiyaç duyulan depoları inşa etmediği, tütünlerin üreticilerinin elinde çürüdüğü, Reji ambarlarına indirilen tütünlerin bir bölümünün kaçak muamelesi gördüğü ve üreticilerin ağır cezalara çarptırıldığı, ayrıca, üreticinin hakkı olan bedelin tütüne ödenmediğinden bahsedilmekteydi. Zürraya uygulanan bu zulmü Osmanlı memurlarının da sağlanan menfaatlerle hoşgördüğü belirtilen makalede halkın Reji'ye bakışı, makalenin son bölümünde şöyle ifade edilmekteydi.”...Binlerce telef olan nüfus-ı ahaliden sönen ve kapanan ocaklardan ve bu yüzden çekilerek Avrupaya gitmiş milyonlarca servet-i memleketen dolayı duyduğu acılar asırlar geçmiş olsa bile unutulur vakayı elimden değildir.” (Feyz, 28 Ağustos 1908, s.5 ; Zikredilen makalenin tam metni için bkz; (ÇAPA, 1994, s 5)

Basında buna benzer birçok makale kaleme alındığını görmekteyiz. Örneğin bir makalede Reji hakkında şu tesbitler yer almaktaydı. Reji çok ağır ifadelerle tasvir edildikten sonra, Reji'nin bir ahlaksızlık ve zulüm yuvası olduğu vurgulanıp Osmanlı devletine ekonomik olarak çok büyük zararlar verdirdiği belirtilmiştir. Makalede Reji şirketinin 150000 nüfusun ölümüne sebep olduğu hatırlatılarak, halkın çekmiş olduğu çilelerden dolayı Reji Şirketi'ne bakışını ve hükümetlerinin tutumlarını dile getirdikten sonra “...Hükümet-i meşrute bu hak hükümeti şartname dairesinde tehri etmeli, kanun dairesinde mesul etmek için şartname hilafında adım atılmasına etki etmelidir. Hukuk-u Meşruesini temin etmeli komiserliklerini, bu katil muhbirlerini teerim etmeli, Meşrutiyetin azametini icraatıyla göstermelidir.” denilerek. Reji Şirketi hakkında güzel bir portre çizilmiştir (Feyz-i Hürriyet, 25 Ağustos 1324 (1908), s. 2)

Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde yayınlanan gazete ve mecmualarda Reji'nin aleyhinde yayınlar yapılarak, yeni düzenleme yapılması için halkın sesi olunmaya

çalışılmıştır. Örneğin yine Trabzon' basınında yeralan bir yazıda, Reji uygulamaları ve bu uygulamalar neticesinde çekilen sıkıntıların Meclis tarafından hükümete aktarıldığı ve halkın durumunun düzeltilmeye çalışıldığı belirtilmekteydi (Feyz , 5 Kanunievvel 1324, s. 2).

Bütün bu çıkışlara rağmen Reji tutumunda bir değişiklik yapmamış ve kurmuş olduğu sistem içinde üretici, tüccar ve devlete zarar vermeye devam etmiştir.

Reji İdaresi'nin imtiyaz süresinin bitimi, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının yapılmış olduğu yıllara rastlar. Osmanlı Devleti'nin savaş giderlerini karşılayabileceği mali kaynaklardan yoksun olması, yeni savaşların getirmiş olduğu mali yükler, devleti zor duruma düşürmüştür. Nitekim savaşların ortaya koyduğu mali yükün hafifletilmesi ve iktisadi gelişmenin gerekli kıldığı girişimlere ülke kaynaklarının yetmeyeceği görülünce yabancı sermayeye başvurmanın kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştı (TOPRAK, 1982, s.83). Bu borçlanma politikası sırasında Reji İdaresi'nden de % 6 faizle 10.000.000 Türk Lirası borç alındı. Uzun süreden beri, basında ve mecliste kaldırılması istenilen Reji, bu fırsatı iyi değerlendirmişti.

İmtiyaz süresini uzatma çareleri arayan Reji İdaresi Osmanlı Devletinden alacaklı olmanın verdiği rahatlıkla imtiyaz süresini 15 yıl daha uzatmıştır. Ancak imtiyaz süresinin uzatılması kararı meclis tarafından onaylanmamıştır. Alınan bu borç, demiryolu onarımı , tersane ve dok yapımında kullanılmıştır (MÜDERRİSOĞLU, 1990 s. 134) ; Bir başka eserde 1913 yılında Rejiden %5 faizli 1.700.000 Türk Lirası avans karşılığı sözleşmenin 10 yıl daha uzatıldığı şeklinde bilgi verilmiştir.(SEVİMA Y, 1995, s. 329).

Reji İdaresi'yle ilgili, Nisan 1330 (1914) ayından itibaren devam edecek olan imtiyaz, 2 Nisan 1330 (1914) tarihli bir yasa ve 8 Mayıs 1914 günü bir Nizamname ile yürürlüğe konmuştur. (İLTER, 1993, s. 26).

Böylece Reji'den alınan borçlarla birlikte, Reji'nin kaldırılmasıyla ilgili ümitler ve çareler tükenmiştir.

Reji ile yapılan yeni mukavele gereğince, Osmanlı Hükümeti, istediği zaman Üç ay öncesinden haber vererek imtiyazı kaldırma hakkına sahipti. Ne var ki , I. Dünya Savaşı'nın başlaması, alınan yenilgiler, yüzünden devlet bu hakkını hiçbir zaman kullanamamıştır.

Devletin en önemli ve karlı gelir kaynağına sahip olan Reji İdaresi, Anadolu çiftçisini sömürmeye devam etmiş, kolcularla kaçakçılar arasında çatışmalar alabildiğine artmış, işsiz kalan, terhis edilen askerlerle savaş kaçakçıları, kaçakçılığı karlı bir meslek olarak görüp bu

alana yönelmişlerdir. Ezilen üretici, tüccar, ekonomik olarak milli kaynaklarını kaybeden devlet olmaya devam etmiştir. Bu çile, Cumhuriyet ile uygulamaya konulan “Milli Ekonomi” ve dışa bağımlı olmayan ekonomik anlayışın hayata geçirilip Reji'nin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. REJİ, DEVLET, ÜRETİCİ VE TÛCCAR İLİŞKİLER

20. Reji ile Devlet Arasındaki İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nu Duyun-u Umumiye ve onun bir yan kuruluşu olan Reji İnhisarı'na getiren gelişmeler devletin isteği dışında gelişmişti. Devlet, içine düşmüş olduğu zor koşullardan kurtulmanın yollarını aradığı dönemde sömürgeci devletler de Osmanlı Devleti'ni daha iyi sömürme ve parçalama yollarını arıyordu. Şartlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun günü kurtarma politikasına yöneltmişti . Böyle olunca da Reji İdaresi'yle Osmanlı hükümetleri arasındaki anlaşmaların tümü iyi ilişkiler yerine menfaat hesaplarına dayanmaktaydı. Reji'yle Osmanlı Devleti arasında sağlam temellere oturtulmayan bu yapılaşma, tütünün üretimi, depolanması, fiyat belirlenmesi, satışı ve benzeri konularda devlet ile Reji'yi gayr-i resmi yollarla mücadeleye itmmişti.

Reji, yapılan anlaşma gereğince Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken kar payını şirketin zarar etmekte olduğu gerekçesiyle bazen ödememe yoluna gitmiş, bazende çok düşük kar göstererek çok az kar payı ödemiştir. Örneğin 1883 senesinde gelir 825.000 Türk Lira olduğu halde, Reji buna karşılık 750.000 Türk Lirasından ibaret bir bedel maktu tesbit etmiş ve imtiyaz süresince de hazine bundan gerekli yararlanmayı sağlayamamıştır. Çünkü Duyun-u Umumiye'nin Reji'den aldığı senelik gelir ortalama 744.833 Türk Lirası iken, hazinenin hassa-i mahsubesi ise 41.906 Türk Lirasından ibaret olmuştur. Oysa ki Reji tütünü kiloda 10 kuruş bandrol resmine tabi tutarken, 30 kuruş fiyat belirlemiş olduğu tütünü çok daha yüksek fiyatlarla satarak senelik 2.500.000 Türk Lirasından fazla gelir elde ederek sürekli kendi hissedarlarının menfaatleri doğrultusunda çalışmıştır (R.K.R, 1341, s. 81-82)

Osmanlı Devleti de Reji'ye verilen imtiyazın yol açtığı zararların daha da artmaması için Reji'nin karşılaşmış olduğu güçlükleri çözümlenmede yardımcı olma yoluna gitmediği gibi Reji'nin varlığından ve Osmanlı ülkesinde sahip olduğu özerklikten duymuş olduğu kaygı ve hoşnutsuzluğu en baştan beri açığa vurmuştur. Her ne kadar 1884-1908 yılları arasında Reji yasal olmayan her hangi bir uygulama göstermemişse de devletin düşmanca denilebilecek tutumuyla karşı karşıyaydı.

Osmanlı Devleti'nce tutulan kayıtlarda Reji'nin kar oranını büyük ölçüde azaltan yöntemlere baş vurduğunu açıkça göstermiştir. Şirket, taşra vilayetlerinde kendisine birtakım uygulamalarla kısmen destek sağlamış olmasına rağmen Osmanlı Devletinin desteğini sağlayamamıştır (QUATAERT, 1987, s. 32-33)

Reji İdaresi'nin Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye zorlayan en önemli sorun, kaçak tütün üretimi ve satışını önlemektir. Devlet ise bu isteğe karşılık, kaçakçılara karşı harekete geçmeyi reddederek Reji'yi ek kardan mahrum bırakmayı amaçlamıştır. Şirket, çözümleyemediği sorunlarının devletten kaynaklandığını iddia ediyor ve Reji'nin duyduğu kaygıyı devletin de duymasını istiyordu. Bunun sonucu olarak da tütün tekelinin korunması sanki devletin başlıca göreviymiş gibi hareket ederek resmi kararları hep bu açıdan değerlendiriyordu. Şirket idarecilerinin bu tutumu, devlet ile Reji arasındaki sorunları çözmediği gibi genellikle daha da gerginleştiriyordu (QUATAERT, 1987, s. 33).

Kapitülasyon şemsiyesi altında geniş yetkilerle donatılan Reji, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü her türlü zorluklardan yararlanmaya çalışmıştır. Devletin vatandaşlarının haklarını korumakta güçlük çektiği dönemlerde yeni düzenlemelerle birtakım yeni imtiyazlar elde etme yollarını aramıştır. Şirket, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni arzulamış olduğu gelirlerden mahrum bırakırken diğer taraftan da uyguladığı fiyat politikası, tütün üreticileriyle arasının açılmasına sebep oluyordu. Bu durum, üreticileri kaçakçılığa yöneltmekteydi (ÇAPA, 1994, s. 23).

Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan Reji'nin baskısına maruz kalırken, diğer taraftan da tütüncülükle uğraşan vatandaşlarının menfaatlerini korumak zorunda olduğundan, bu iki grup arasında sıkışık kalmıştır.

Tütün üreticilerinin, ürününü daha iyi koşullarda pazarlama isteğine bir de Reji'nin iç piyasaya kötü tütün mamüllerini sürmesi eklenince hem ülkeye tütün girişi hem de çıkışı kaçak yollardan yapılması sonucunu ortaya çıkarmıştı. Şirketin bir bölüm Osmanlı uyruklu memurlara menfaatler sağlayarak onları elde etmesi, diğer taraftan kurmuş olduğu silahlı kolcu teşkilatı ile kaçakçılığın önlenmesine çalışmasına rağmen. Bu konuda başarısını olamamıştı. Bu mücadeleler sırasında ise çok sayıda tütün kaçakçısı öldürüldüğü bilinmektedir. Şirketin kaçakçılığı önlemede başarısız olmasının en önemli sebeplerinden biri kaçakçıların da organize olmuş silahlı bir teşkilat şekline dönüşmesi yanında, Osmanlı idare ve kolluk kuvvetlerinin de el altından yer yer kaçakçılarla iş birliği yapmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin 1912 yılında Anamur'da yakalanan tütün kaçakçılarına askeri zabıtalarca arka çıkıldığına dair Reji'nin ikayeti üzerine Adana vilayeti yetkililerince tahkikat başlatılması istenmiştir (B.O.A , DH-MUI, 52-2/31, 1912).

Aynı tarihlerde başka bir tahrirde ise Trabzon'daki tütün kaçakçılığının önlenmesi için gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle polis müdürü hakkında tahkikat yapılması istenmiştir (B.O.A, DH-MUİ, 80-2 /11, 1912).

Reji İdaresi'ne karşı halkın duymuş olduğu güvensizlik ve kin devlet yetkilileri ve güvenlik kuvvetlerinin de bazen menfaat sağlamak, bazen de şirketin haksız kazanç elde etmesi önlemek amacıyla Reji'ye karşı ortaya çıkan olumsuz tutumu yaygınlaştırmıştır. Reji, halk tarafından haksız kazanç elde eden bir ahlaksızlık yuvası olarak görülmekteydi (ÇAPA , 1994, s. 23) .

Reji'ye karşı olan tepki ve kaçakçılık sadece tütün üreticileri ve sıradan vatandaşlar tarafından yapılmadığı, devletin önemli görevlerinde bulunanların da bu alanda faaliyet gösterdikleri görülmüştür. Örneğin 1914 yılında Elazığ'ın Arapgir ilçesinde ruhsatsız ekilen tütünler kaçak muamelesine tabi tutulmak istenmiş, ancak kaçak tütünün bir bölümünün kaza kaymakamına ait olmasından dolayı Reji memurlarına zorluklar çıkarıldığı ve ruhsatsız olan tütünlerin sökülmesi engellendiği konusunda şikayetlerde bulunulmuştur (B.O.A, DH-MUİ, 95-1/ 56, 1914).

Taşrada görev yapan idareciler zaman zaman da kaçakçıların gücü karşısında çaresiz kaldıklarını bilinmektedir. Örneğin, kaçakçılarla amansız mücadelesiyle tanınan Trabzon Valisi Kadri Paşa'nın tüm çabalara rağmen kaçakçılığı bölgesinde önleyememişti. Kadri Paşa, kendi el yazısıyla yazdığı bir emirde : Tütün kaçakçılığının önlenmesi için yaptığı çalışmaları anlattıktan sonra "Sanırım bundan sonra yapacak bir şey kalmadı." diyerek çaresizliğini belirtiyordu (YAĞMURDERELİ, 1945 , s. 6).

Osmanlı Devleti'nde sadece idareciler değil, güvenlik güçleri de bu gelişmeler arasında yerlerini aldıkları görülmektedir. Onlar da gerek devlete, gerekse üreticiye karşı yapılan haksızlık karşısında, bir taraftan kaçakçılara karşı kayıtsız kalırken diğer taraftan zaman zaman kolcuların haksız tutumları karşısında, kolcularla mücadele girişmişlerdir

1914 yılında yayınlanan bir tezkirede Reji kolcularının taşımış oldukları silahlarının listelerini devlete vermek zorunda olmasına rağmen henüz bu listenen hazırlanmadığı, kolcuların birden çok silah sahibi olup bunları halka karşı kullandıkları ifade edilmekteydi. Tezkirede ayrıca Yenişehir'de jandarmalarla Reji kolcuları arasında çatışmaların meydana geldiği belirtilmekteydi. (B.O.A., DH-Mİ, 95-1/61, 1914). Bu gelişmeler bize güvenlik güçlerinin açıkça Reji'ye karşı mücadeleye giriştiğini göstermesi açısından önemlidir.

1914 senesinde yayınlanan bir tahrirde ise Yabanabad'da Reji kolcuları tarafından ele geçirilen kaçak tütünlerin "efrad-ı redife" tarafından cebren alındığına dair şikayetin gerçek olduğu bu konudaki müzakere ve vesika suretlerinin vilayete gönderilmesinin istendiğini görmekteyiz (B.O.A , DH-UMVM , 94-1/68, 1914).

Reji, Osmanlı Devleti'ni kaçakçılığa karşı işbirliği yapmadığı, hatta koruduğu yolunda suçlamalarda bulunmuştur. Örneğin İzmir'de merkezi idarenin de bilgisi dahilinde kaçak tütünler sökmek isteyen kolcular engellenmiş, ekim tarihi uzatılmıştır.

Reji'nin şikayetlerine rağmen kolcuların faaliyetleri, güvenlik güçleri ve silahlı halk kitleleri tarafından engellenmeye devam edilmiştir. Örneğin Demirci halkı, kolculara yaptığı baskınla bazı kaçakçılar kurtarılmış ve el konulan tütünleri geri almışlardı . Samsun Darende'de de bir Tekel deposu köylülerce yağmalanmış, Zile'nin içinde ve çevresindeki depolar basılarak tahrip edilmiştir. Tokat'ta kolcularla bir silahlı çatışma neticesinde birçok kolcu yaralanmış ve 170 balya kaçak tütün geri alınmıştı (QUATAERT, 1987, s. 37).

Reji, hükümetin kaçakçılığı önlemede kararlı davranmamasını Reji'yi kaldırma niyetinin bir göstergesi olarak ortaya koymaktaydı. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu'nun, içinde bulunduğu zor koşullardan kurtulma mücadelesi için istikrarlı bir politika izleyebilmesine imkan verecek durumda değildi.

Osmanlı İmparatorluğu ile Reji arasında yaşanan olumsuzlukların 20. yüzyılda kısmen bir yumuşamaya girdiği görülmektedir. II. Meşrutiyet'le kaçakçılığın devleti de tehdit eden bir konuma geldiğini ifade edilerek, kaçakçılık sadece tütünle sınırlı olmaktan çıktığını belirtmekteydiler. Bu durumun devlet ciddiyeti açısından men edilmesi gerektiğini dile getiren Meşrutiyetçilerin tüm çabalarına rağmen, bu dönemde de kesin sonuçlar ortaya konulamamıştır.

Yirminci yüzyıldan itibaren tütün kaçakçılığındaki azalma, sadece hükümetin tutumundan kaynaklanmamaktaydı. Reji'nin tütüne vermiş olduğu fiyatların yükselmesi yanında Osmanlı tütün üreticilerinin ürünleri için yeni pazarların doğması etkili olmuştur. Son dönemlerde tütün üretiminde yüzde on oranında azalmaya rağmen tütün satışlarının yüzde yetmiş i ihraç edilmeye başlanmıştır Bu konudaki detaylı bilgi için bkz ; (SALİH ZEKİ, 1928, s. 300-360.).

Osmanlı Devleti, Reji'yle arasındaki ilişkileri düzenlerken bir çok konuda üreticiyle de karşı karşıya gelmiştir. 1895 yılında, Duhan Reji İdaresi'nin Talimi olarak Hükümet ve Şura-yı Devlet'in aldığı 47 maddeden oluşan kararların çoğunluğu, Reji'den yana

görünmekteydi. Bu nedenle tütün üreticileri ve tüccarların tepkisiyle karşılaşmıştır. Hükümet ise bir çok maddenin yorumlanmasında Reji'den yana tavrını koymuştur. Yayınlanan talimatnameyle üretici ve tüccar birçok konuda kısıtlamalara uğratılmıştır. Örneğin, daha önceki yıllarda tütün üreticisi tek bir ruhsatnameyle birden çok tarlada tütün ekimi yapmaktaydı. Oysa ki yeni uygulamayla her tarla için ayrı bir ruhsatname zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum üretici için hem zahmetli hem de masraflı bir işti.

Hükümet ise kaçakçılığın önlenmesine yönelik olarak böyle bir uygulamanın gerekliliğini savunmuştur. ruhsat alımlarında ortaya konulan zorluklar, üreticiyi kaçak tütün üretimine yönelttiği de bir gerçektir. Buna rağmen Reji Talimatnamesinde ruhsatla ilgili hükümlere yer verilmişti. Ayrıca Reji'nin bir evi arama emri bulunduğu, tütünün başka bir eve kaçırıldığı kuşkusu doğarsa, o evi de arama yetkisi verilmiştir. Ancak ev sahibi, haksızlığa uğratılırsa, mahkemeye başvurma hakkı vardı. Ancak bu hak çoğunlukla kullanılmamıştır. Ayrıca hükümet, yüksek duvarlar arkasında tütün ekimi isteğini kaçakçılık yapılabilir gerekçesi ile reddetmiştir. Yarım dönümden küçük bahçelerde, kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik tütün ekimini de yasaklamıştır. 41. Maddeyle Reji haklarına hakaretlere ağır cezalar getirilmiş, ayrıca 6,34 ve 35. maddelerle fiyatlar, 7, 10, 11, 16, 17. maddeler kaçakçılık konusunda yeni düzenlemeler getirildiği görülmektedir.

Talimatnameyle Reji'nin verdiği borçlardan aldığı % 5'lik faiz alımını yasaklamış, ihracaatında hukuken sakınca olmayan tütünlerin ihracının önlenmesi için 12. maddede istekler belirtilmiş, ruhsatname vermede daha ılımlı olunması istenmişse de bunlar şirketin olumsuz uygulamalarını engelleyememiştir. Diğer maddelerde üreticiyle Reji'nin hukuki durumu yeniden düzenlenmiştir. Talimatname için bkz. (T.D.K.A.M ; D.R.İ.T, 1895, s.12).

Reji'nin Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz tutumu, devletin zor günler yaşadığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Devletin iflasın eşiğine sürüklendiği dönemlerde veya savaşlarda aldığı malubiyetler sırasında, bu baskılar artmıştır. Öyle bir zaman gelmiştir ki Reji'nin geliri devletin tüm gelirlerinden fazla olmuştur. Şirket, devlete borç para veren veya isyanların bastırılmasında askeri yardımlarda bulunan bir kuruluş olmuştur. Yabancı bir şirketin bu denli güçlenmesi, hükümetleri endişelere sürüklemiştir. Şirketle devlet birbirlerine karşı güven duymamaktaydılar. Buna rağmen, birbirlerine muhtaç olduklarını da göz ardı edememişlerdir. Reji, Osmanlı Devleti'nin yardımı olmadan bazı güçlükleri aşamayacağını farkında olduğu gibi, devlet de tek taraflı Reji'den kurtulmanın mümkün olmadığını görmüştür. Bu nedenle birbirlerine karşı besledikleri düşmanlıkları açık bir mücadeleye dönüştürememişlerdir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, hükümet Reji'ye karşı biraz belirsiz bir tutum gösterdi. Kaçakçılık konusunda da tutarlı bir tavır sergileyemedi. Reji'nin yanında olduğu sürece halkın tepkisiyle karşılaşmış, halk desteğini kaybetmiş, kaçakçılara göz yumduğu sürece de devlet, ciddiyetini kaybedip, kaçakçılığın meşrulaşmasına ortam hazırlamıştır. Aslında devletin kaçakçılığı önleyecek ne mali kaynakları, ne de askeri personeli vardı. Devletin zayıflatılması, sistemin yıpranmasına sebep olmuş, gelişmeler zamanla devletin güvenliğini de tehdit eder boyutlara ulaşmıştır.

Devlet, ne Reji tekelinin varlığına, ne de kaçakçılığa son verebilmiştir. Devletin gerçekte ya da görünürde kaçakçılığa göz yumması kendi otoritesine olan saygı ve güvenin yıkılmasına sebep olmuştur. Kısaca Osmanlı Devleti, yabancı bir şirket ve tütün üreticisi arasında sıkışmış kalmıştır. Kısır politikalar günü kurtarmaktan öteye gitmezken, her geçen gün, devlet halkın gözünde itibar kaybederken, Reji de Osmanlı Devletini ve bütün tütün üreticilerini sömürmeye devam etmiştir. Karşılıklı işbirliği ve anlaşmaların iyi niyet ve samimiyete dayandırılmaması, devletin kurumlarıyla yıpranmasına sebep olurken, kaçakçılık, iyi kar getiren bir sektör olarak artaya çıkmıştır.

Reji'yle devlet arasındaki bu sorunlardan en büyük zararı, tütün üretimi yapan çiftçi, emeğinin karşılığını alamamakla görmüştür. Bu problemler, Reji'nin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

21.Reji ve Üretici Arasındaki İlişkiler

210.Reji'nin Tütün Üretimine Sınırlandırma Getirmesi

Reji İdaresi, kuruluşundan itibaren almış olduğu kararlar hep üreticilerin aleyhinde olmuştur. Devletin içine düşmüş olduğu zorluklar şirket için yeni uygulamaları yürürlüğe koymak için birer fırsat özelliğini taşımıştır.

Reji'nin de devletle arasında süregelen gizli düşmanlık üreticinin ezilmesine zemin hazırlamıştı. Geçimini tütüncülükle sağlayan veya kendi içimi için tütün ekimi yapanlar sürekli şirketin baskısıyla karşılaşmıştır. Çoğu zaman üzerine almış olduğu görevi yerine getiremeyen şirket, kanunsuz uygulamalara girmiştir.

Reji , yetiştirilen kaliteli tütünün iç pazarda üreticiler tarafından kaçak olarak satılması veya kaçakçılar tarafından başka ülkelere pazarlanmasını önleyemeyince, çareyi kendi kontrolü dışında olabileceğini düşündüğü tütün ekimini yasaklama veya zorlaştırma yoluna giderek aramıştır.

Tütün ekiminde ruhsatname sorunu üreticiyi bir hayli zora sokmuştur. Ülkede ruhsat tanzim ve takibi yeni bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Şartname kurallarına uymayan veya ekim için zamanında müracaat yapamayanların ekim alanları sökülmiş ve üreticiler kaçakçı muamelesine tabi tutulmuştur.

Reji'nin katı tutumu ve izlediği tütün politikaları tütün ziraatını azaltmış, üretici daha çok küçük bahçelerde yaptığı üretimle kendi ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir. Bu yolla birçok üreticinin küçük çapta kaçakçılığa yöneldiği görülmektedir. Özellikle İstanbul'da duvarlarla örtülü bahçelere tütün ekimi yapılmaya başlanmıştı. Kontrolü zorlaştıran bu unsur kaçakçılığa yeni bir boyut getirmişti. İşte küçük bahçeler ve duvarlarla çevrili bahçelere ekilen tütünü kontrol edemeyince "Duhan Reji İdaresi" bu tür ekimleri yasaklama yoluna gitmişti. Şartnamenin 22.maddesiyle tütün üreticileri Reji'den alacakları ruhsatla tütün ekimi yapabileceği belirtilmekteydi. Alınacak ruhsatla, üreticiler tütün ekimini yapacakları arazinin mevkiini ve dönümünü bildirecek bir Reji memuru, yoksa ihtiyar meclisinden birisi, üretim yapılacak tarlayı gördükten sonra ruhsat verecekti. Yarım dönümden küçük parsellerde her ne suretle olursa olsun tütün ekimi yapılmayacaktı. Bir kaç parça birleştirilerek yarım dönümden fazla bir ekim alanı olsa bile ekim için izin verilmeyecekti. Ayrıca her ne suretle olursa olsun duvarla çevrili arazi ve ev avlularına tütün ekimi yasaklandığı gibi kontrolü güçleştirici çitle çevrili olan arazilerde de tütün ziraatı men edilmiştir. Tütün üretiminde mücadele edilen arazilerde her parsel için ayrı bir ruhsat çıkarılması zorunluluğu getirilerek tütün ekim sahalarına kısıtlama getirilmiştir. (D.R.İ.T, 1895, s. 2-4).

Tütün üreticisi böyle bir uygulamanın kendilerine yeni zorluklar açacağını beyanla uygulamanın kaldırılmasını istemişlerdi. Devlet yarım dönümden küçük tarlalarda tütün yetiştirmenin yasak olduğunu ve tarlaların birleştirilmesinin de yapılmamasını, ayrıca duvar arkalarına tütün ekimine izin verilmesi isteğini de reddetmiştir. Bu konuda gerekçe olarak da bu yolla üreticinin kaçakçılığa yöneldiğini, kaçakçılığa meydan vermemek için Reji'nin almış olduğu bu kararları haklı gördüğünü belirtmekteydi (QUATAERT, 1987, s. 34).

Ayrıca ülke genelinde tütün üretim sahalarında, hükümetçe genel bir kısıtlamaya gidilmiştir. Bu gelişmeler, çiftçinin devlete karşıda küsmesi sonucunu doğurmuştu. Buna rağmen üretici istekleriyle ve Reji baskıları arasında bunalan devlet, tutumunda bir değişiklik yapmamıştır. Oysaki tütün üreticileri Reji'nin haksız uygulamaları karşısında yeterince zarara uğratılmıştı. Reji'yle işbirliği içinde alınan bu yeni kararlar ülkedeki tütün üretimini önemli ölçüde azaltacaktır. Savaş şartlarının ortaya çıkarmış olduğu olumsuzluklar, Anadolu çiftçisini yeterince fakir düşürmüştü. Gelişmeler halkı çaresizlik içinde yeni arayışlara itmişti.

Tütün ziraatının yasaklandığı bölgeler şunlardır:

Ankara Başmüdürlüğü dahilinde: Ankara, Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Çorum vilayetleri ve çevresi,

İstanbul belediye dahilindeki mntıklar.

Adana başmüdürlüğü : Pozantı, Dört Yol, İslahye, Mersin, Tarsus, Kars, Saim Bekay ? ve Feke kazaları, Gaziantep kazası , Kilis ve kazaları (Kilis'in Kürd dağı hariç), Maraş, Elbistan, Göksun ve Pazarcık kazaları .

Erzurum Merkez müdürlüğü : Erzurum, Van, Bayburt, Kars, Karaköse ve bağlı bulunan mntıklar.

Bitlis Merkez Müdürlüğü : Bitlis ve Muş müstesna olmak üzere çevresi.

Bursa Başmüdürlüğü : Bozhöyük, Eskişehir, Sivrihisar, Mihalıcık, Seyit Gazi kazaları.

Afyon Merkez Müdürlüğü : Sandıklı, Bolvadin, Simav kazaları.

Sivas merkez vilayeti : Sivas Darende, Şarkışla, Aziziye, Gürün, Zade, Kangal, Divriği, Yenihan,...?, Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Alucra, Mesudiye kazaları.

Trabzon Başmüdürlüğü : Sürmene, Gümüşhane ve mülhakatı, Erzincan ve çevresi.

Giresun Merkez Müdürlüğü : Giresun ve çevresi

Konya Başmüdürlüğü : Konya ve sonradan dahil edilecek yerler, Akşehir, Ilgın, Şarki Karaağaç, Yalvaç, Niğde ve sonradan ilave edilecek yerler.

Antalya Merkez Müdürlüğü : Korkudeli, Finike,...., Manavgat, Alanya, Elmalu, Gazi Paşa, Tefenni, Akseki, Ulu Borlu, Dinar, Burdur, Eğridir.

Diyarbakır Merkez Müdürlüğü : Diyarbakır ve mülhakatı (Silvan kazası müstesnadır), Mardin ve çevresi (Mardin kazasının Korcu nahiyesi müstesnadır).

Urfa Merkez Müdürlüğü : Urfa ve çevresi (Siverek kazasının Bucak nahiyesi ve Hasan Mansur kazasının Kavi Dağı müstesnadır).

Elazığ Merkez Müdürlüğü ; Elazığ ve çevresi (Dersim Çar sancak, Kahta, Malatya, Pütürge, Hekimhan, Akçadağ ve Osmaniye kazaları müstesnadır). (SALİH ZEKİ, 1328, s. 280-281).

II. Meşrutiyet'le tütün kaçakçılığının önlenmesi için kararlı bir mücadele yapıldığı bir dönemde kaçakçılıkta azalma olmuş, ancak buna paralel olarak da tütün üretimine getirilen sınırlamalar tütün üretiminde de azalmaya sebep olmuştur. Ancak ne suretle olursa olsun bu kararlardan en fazla etkilenen tütün çiftçisi olmuştur.

211. Ruhsat Sorunu

Tütün üreticisi ile Reji arasındaki en önemli sorunlardan birisi de “Ruhsatname” sorunudur. Şirket, ihraç edilecekler dışında tütün ürününün tamamını satın almayı kabul etmişti. Tütün yetiştirmek isteyenlerin her yıl yeniden Reji'ye başvurmaları gerekmekteydi. Sadece şartnamenin 22. maddesi ile yarım dönümden küçük arazilere tütün ekimi yasaklanmıştı.(D.R.İ.T, 1311, s. 20). Bütün sistemin kilit taşı olan bu kısıtlama yoluyla Reji, kişisel tüketim veya komşulara satma amacıyla tütün yetiştirmeyi önlemeyi amaçlamıştır (QUATAERT, 1987, s. 23).

Şirketle tütün üreticisi arasındaki ilk diyalog, tütün ekimine karar vermekle başlamaktaydı. Üretici ekimden önce Reji İdaresi'ne bir dilekçeyle başvurarak, üretim yapacağı arazinin mevkiini ve büyüklüğünü aynen bildirmek zorundaydı.

Reji Nizamnamesi'nin 4.maddesine göre tütün üreticisinin ruhsatname alabilmesi için cezaya çarptırılmışsa mutlaka bu cezayı ödemesi gerekmekteydi. Veyahutta para cezasına mukabil hapsedilmeyen üretici, para cezasını gelecek yıl elde edeceği mahsulünü rehin gösterip, bunun da ihtiyar meclisi taahhüt altına alır ise ve bir köylüyü kefil göstermek şartıyla ruhsatname alabilirdi. Eğer ihtiyar meclisinin kabul edeceği bir köylüyü kefil göstermezse üretici ruhsatname alamazdı (M.K.N.C.D, 1313 (1897), s. 328-329).

Üretici, ruhsatname alabilmek için mevkiine göre ziraat mevsimini duhan mahsulünü yetiştireceği arazinin mevkiini ve büyüklüğünü ve mümkün mertebe hudutlarını gösterecekti

Üretici yazı yazmasını bilmediği ve de mührü olmadığı durumlarda, yazdıracağı istidanameyi köy veya mahalle imam veya muhtarına tasdik ettirmek zorundaydı.

Mevsim ziraatının başlamasından bir ay sonra düzenlenen istidaname kabul edilmezdi.(M.K.N.C.D, 1313, s. 380) Hava şartları tütün yetiştirmeye müsait olmadığı

yıllarda çiftçinin bu uygulama karşısında zor duruma düştüğünü görmekteyiz. Örneğin Maliye Nazırı Dahiliye Nezaretine 17 Ramazan 1915 tarihinde yazdığı bir tezkire ile Sivas ili Gümüşhacıköy kazası çiftçisinin boş kalan tarlalarının ziraat mevsiminde müracaat yapılmamış olmasına rağmen bir kereye mahsus tütün ekimine müsaade edilerek bilge üreticilerinin mağduriyetinin önlenmesi istenmekteydi (B.O.A, DH-İD, 95-2/5, 1915).

Bu uygulamayla beraber üretici hem önceden arazisine ne ekeceğini tesbit etmek zorunda bırakılmıştır. Hem de birçok zahmetle ruhsatname almak için belgelerini hazırlamakla yükümlü tutulmuştur.

İlk bakışta, bu mevzuat üretici açısından zararsız görülmekteyken, üretim yapmak isteyen bir üreticiyi ele alacak olursak üretici açısından zorluklarını anlamamız daha kolay olacaktır. Öncelikle çiftçi üretim yapacağı yerlerin mevkiini, hudutlarını ve büyüklüklerini hatasız olarak belirleyecektir. Çiftçinin çoğu okur yazar bile değildir. Hesaplamaları bile kendi metodları ile belirleyerek bir arzuhalciye müracaat edecektir. Üretim yapacağı köyünde böyle bir arzuhalci veya arazinin büyüklüğünü tespit edecek birini bulması da oldukça zordur. Üretici kasabaya gidip bir dilekçe yazdırması gerekecektir. Arzuhalci kanuna uygun bir dilekçe hazırlamamışsa Reji bu dilekçeyi kabul etmemekteydi. Oysaki üreticinin bu işlemleri hazırlamaya ne zamanı vardır, ne de istenilen dilekçeyi hazırlatacak bilgisi vardır. Dilekçeyi Reji İdaresi'ne verdikten sonra, üretim faaliyetine girişip tütün fidesi yetiştirmeye başlayan çiftçinin, dilekçesi eksik görülürse herşey Reji memurunun insafına kalırdı. Çiftçi dilekçesinin kabul edilmesi için tekrar arzuhalciye gidip, tekrar masraf yaparak yeni bir dilekçeyle işini takip etmek zorunda kalabilirdi. Reji memurları ise üreticinin işini bir günde çözmediğinden çiftçi defalarca arzuhalciyle Reji İdaresi arasında gidip gelmek zorunda kalırdı. Çoğu zaman işlerin uzamasından bıkan üretici, tütün ziraatinden vazgeçerek tarlasına başka ürün ekmek zorunda kaldığı görülmektedir. Yaptığı masraflar ise boşa gider. Şayet yeniden ruhsatname talep edecek olursa bu işlemleri tekrar yaptırmak zorundaydı (NUSRET, 1326, s. 17-18)

Reji nizamnamesinin 6. maddesiyle Reji memuru istidanamenin itası hakkında belirtilen arazinin herbir parçası için ruhsat tezkiresi kesip kayıt yaptırıp saklaması esasını getirmişti.

Ruhsatname yalnız üretim yapılacak senenin mahsulü için geçerlidir. Üretici bu tezkireyi, Reji memurları tarafından talep edildiğinde göstermek zorundaydı. Nizamnamenin 7.maddesi gereğince duhan kariyesi için ruhsat hazırlatıp da istidanamesinde gösterdiği araziye tütün ekmeyen çiftçi durumu Reji İdaresin'e bildirmek zorundaydı. Ancak başka bir mahalde tütün yetiştirecek olursa vaktinden önce yeni bir istidaname hazırlanarak diğer araziye müsaade talep

eyleyecek ve Reji İdaresi'nce talep olunan müsade nizamnamenin 4. maddesi ahkâmınca hazırlanacaktı (M.K.N.C.D, 1313 , s. 381).

Nizamnamenin 8. maddesinde ise üretici fidanları dikmeden önce yeni bir istidaname hazırlayarak fazla dikim söz konusu ise yeniden müsaade isteme yükümlülüğünü getirmekteydi (M.K.N.C.D, 1313, s .381).

Nizamnamenin 9. maddesi gereğince ise üretim yapılan tarlanın başka bir şahsa devri söz konusu olur ise bir istidaname ile Reji memurundan ruhsat talep etmeye mecburdur. Bu istidaname tarlanın yeni sahibi hakkında nizamnamenin 5. maddesi şartlarını taşımalıdır. Reji ise tarlayı devralan şartları taşıyor ise ruhsat vermek zorundaydı (M.K.N.C.D, 1313, s. 381)

Ruhsatnameyi zamanında hazırlatmayan üreticinin tüm emeği boşa gidecektir. Eğer ruhsatname müracatının sonuçlanmasından sonra tütün ziraatına başlanır ise çoğu zaman mevsimi geçtiğinden arzu edilen kaliteli tütün yetiştirmek mümkün olmamaktaydı. Geçimini tütüne bağlayan çiftçi ise o yıl perişan olmaktaydı.

Üretici, ruhsatname alabilirim düşüncesiyle hazırlığını yapıp tütün yetiştirmeye başlamış ve de gerekli şartları yerine getiremediği için ruhsatname alamamışsa, ya tütünlerini sökecek, ya da kaçak olarak yetiştirmek zorunda kalacaktır. Reji memurları gelip ruhsatsız üretimi tesbit ederse, ekilmiş olan tütünleri imha ettiği gibi üretici de cezaya çarptırılırdı.

Reji İdaresi bunca zorluklar yetmiyormuş gibi çok kısa bir “ziraat mevsimi” tayin ettirmişti. Bu müddet sona erdikten sonra yapılan müracaatları kabul etmeyerek üreticiyi zor duruma düşürülmekteydi. Oysa ki çoğu zaman köylü hangi bölgenin ekim ruhsatının alınması için ne zaman müracat edileceğini bilmediği gibi tarlasına sürekli tütün eken çiftçi her yıl ruhsatname alacağından da habersizdir. Üretici ekim ruhsatname iznini ne zaman alacağını bilmediğinden tütünün imha edilmemesi Reji memurlarının insafına kalmaktaydı. Reji memurları bu durumu fırsat bilip çoğu zaman üreticiden rüşvet alarak sorunlarını çözme yoluna gitmiştir (NUSRET, 1326, s. 19-20).

Reji Nizamnamesi'nin 6.maddesi tütün üretim ruhsatnamesinin ücretsiz verileceğini bildirmesine rağmen, yapılan işlemler sırasında alınan pul resmi yoluyla üreticiden bir hayli masraf ücreti aldığını göreceyiz. Nizamname'nin 12. maddesine göre de tütün ekilen arazinin büyüklük ve verimine göre tahrir komisyonları kurularak talimat verildikten sonra 8 gün içinde komisyon tütün ekim sahasını kontrol edecekti. Kontrol sırasında , köylünün tarlasının başında olma zorunluluğu vardı. Tahrir komisyonu tütün tarlalarını kontrolü

sırasında üreticinin komisyonla bulunmaması durumunda doğacak olan her türlü zararı çiftçi karşılamak zorundaydı (NUSRET, 1326, s. 31).

Tahrir komisyonu, tarlada belirlediği tahmini tütün miktarının ürün toplandıktan sonra eksik çıkması durumunda ürünün eksik olması sebebinin 5 gün içinde Reji'ye bildirmek zorundaydı. Gerekçelerin yeterli görülmemesi durumunda eksik tütün kaçak addolunarak kaçak tütünden alınan ceza aynen üreticiye uygulanacaktı (İBRAHİM NECMÎ ,1340, s. 10) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Reji idaresi aleyhinde edilen şikayet ve idare-i merkume tarafından dermiyan kılınan bazı mutalibat hakkında bairade-i seniye cenap padişahı teşkil eden komisyonca cereyan eden müzakerat üzerine ithas olunan mükerraratı havi talimattır.(D.R.İ.T, 1311).

Tütün üreticisinin en önemli şikayet konularından biri de ekim yapacağı her tarla için ayrı ayrı koçanlı ciltli bir ruhsatname hazırlanma konusudur. Reji Nizamnamesi'nin 6., 16. ve 19. maddeleriyle bu durum düzenlenmiştir. Oysa ki daha önceleri böyle bir zorunluluk yoktu. Üretici her tarlanın her biri için aynı işlemleri yapıp ruhsatname almak zorunda bırakılmıştır (D.R.İ.T, 1311).

Talimnamenin 13. maddesiyle ruhsat alınmadan ekilen tütünlerin kaçağa gitmemesi için düzenleme getirilmiştir. Maddede, Niksar kazasında meydana gelen ruhsatsız tütün ekimi örnek gösterilerek bu durum karşısında tahrir komisyonu kurularak eğer önceden ruhsat talep edilip alınmamışsa tütünlerin miktar ve özelliği belirlenerek meclisi idare komisyonuna sevk edilerek, Meclis-i idare komisyonunda 10 gün içerisinde durumu karara bağlayacağı hükmü getirilmiştir. Genellikle tütün daha ekim aşamasındaysa imhasına karar verilir. Benzer bir şikayet konusunun talimnamenin 15. maddesinde Biga kazası için ifade edilmekteydi (D.R.İ.T, 1311)

Ruhsatnameyle ekilen tütünün Reji memurlarınca tütün miktarı belirlendiğinde kaçağa gitmesi mümkün değildi. Reji'nin ürün fiyatlarını düşük belirlemesinden dolayı üretici kaçak ekime yönelmiştir. Zaman zaman ölmüş insanlar adına ruhsatname hazırlanarak yetiştirilen tütünü kaçak yollarla satılmaya çalışılmış olduğunu görmekteyiz. Şirket tütün kaçağını önleyebilmek için şüpheli gördüğü tütün tarlaları için ayrıca bilgi isteyebilmekteydi.

Üretici ruhsatname için başvurduğu halde Reji'ce uygun görülmeyerek ekime ruhsat verilmemesi durumunda üretici mahkemeye başvurarak zararının karşılanmasını isteyebilirdi. Ancak bu müracaatlar genellikle üretici aleyhinde sonuçlandırılmaktaydı.

Ruhsatname alma süresi içinde müracat edilmeyip tütün ekimi yapılmışsa üreticiye “Yüzlük Osmanlı altınından bin adet Osmanlı altınına kadar ceza verilebilirdi.” Bu durum

karşısında gerek Reji gerekse üretici mahkemeye müracat edebilirdi. Ayrıca şartnamenin 27. maddesiyle yabancı ve göçebelere tütün ekim ruhsatnamesini mümkün olduğu ölçüde verilememesi belirtilmiştir (D.R.İ.T, 1311)

Reji İdaresi'nin alacağı kararların iptali için mahkemeye başvurarak iptal ettirme hakkı olmasına rağmen çoğu kez tütünlerin imhası kakarının verildiği anlaşılmaktadır (B.O.A, DH-MVM, 51- 36 / 133, 1891).

Geçimlerini tütüncülükle sağlayan bölgelerde ve tütün ekim sahalarında, kısıtlamalara gidilmesi bölge halkını ekonomik açıdan önemli ölçüde etkilemiştir. Halkın devlet ve Reji'den ekim müsadese verilmesi konusunda istekleri olmuştur. Örneğin tütün üretim bölgelerinin en önemlilerinden biri olan Trabzon'da bu kısıtlamaya gidilmiş olduğu görülmektedir.

Seferberlik yıllarında üretime katkısı olan gençlerin askere alınması dolayısıyla genel bir ekonomik sıkıntı yaşanmıştır. Geride kalan halk, tarlasında yetiştirdiği ürünü satarak geçimini sağlamaya çalışmaktaydı. Yeni kısıtlamalarla yoksulluk daha da arttırılmıştır. Bu nedenle üretim kısıtlamalarını kaldırılması istenmiştir. Bu konuda Trabzon vilayeti dahilinde tütün ekimine müsadese edilmeyen Akçaabat halkı bir kereye mahsus olsa bile tütün ekim izni istemekteydi. Trabzon Valisi Cemal Bey, 28 Temmuz 1915 tarihli Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda halkın bu isteğini şöyle dile getiriyordu :“Trabzon ve Akçaabat kazalarında yeni kanun mucibince ta'vin olunan menatik haricinde ekilen tütünlerin Reji tarafından kal've zaptı ma'ışetin su mahsule munhasır olan fukara-yı zira'atı büsbütün sefaletten zarurete dücar edeceği gibi seferberlik ilan buyurulan şurutun ahali üzerinde pek elim te'essür hasil ederek azim sada've şikayete bahis olunacağı cihetle halen ve maslahattan ve mevki'an muafık olmayan bu mu'amelenin Reji baş heyetinin muva'fik vechiyle men'ile bu senenin mezru' tütünlerin ruhsatlı add'edilmesine müsaad buyrulmasını tekrar arz eder ve iradelerine şidetle intizar eylerim" (B.O .A, DH-İD, 95-2/18, 1915) .

Reji İdaresi ile üretici arasındaki ruhsatname sorunu şirketin millileştirilmesine kadar en önemli sorunlardan biri olarak sürmüştür. Çiftçi, üretmiş olduğu tütünü düşük fiyatla Reji'ye satmama yollarını aramıştır. Yabancı bir kuruluşun üreticiye her aşamada karışmasını çiftçi bir türlü hazmedememiştir. Tütün ruhsatnamesi almanın masraflı ve zahmetli bir iş olmasından dolayı üretici zor duruma sokulmuştur. Devlet de içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı çiftçinin hakkını yeterince savunamamıştır. Halkın cehaleti Reji çalışanlarının rüşvet almasına fırsat sağlamıştır. Zaten bir ahlaksızlık yuvası olan şirket, her fırsatta halkı sömürmeye, işlerini zorlaştırmaya devam etmiştir. İşlerini bir an önce halletmek isteyen üretici ise zaman kaybolmaması ve işlerini kısa sürede halledebilmek için

rüşvet yolunu en kolay çözüm yolu olarak görmüştür. Sömürülen, ezilen ise daima halk olmaya devam etmiştir.

212. Fiyat ve Muhamminlik (Eksper) Sorunu

Tütün üreticileriyle Reji İdarecilerini karşı karşıya getiren sorunlardan birisi de tütün bedelinin belirlenmesi ve eksper sorunudur.

Reji talimatnamesine göre, tütün fiyatlarının belirlenmesinde yetkili olanlardan biri Reji, biri üretici, bir diğeri de Osmanlı Devleti'nce atanan eksperler komisyonuydu. Ancak oluşturulan muhamin komisyonları, uygulamalarında üretici aleyhinde kararlar aldıkları görülmektedir. Seçilen eksper üyelerinin tütünden anlamamaları ise soruna başka bir boyut getirmekte olup zararı hep üreticiler çekmekteydiler. Üreticiler her ne kadar tütünlerini isterlerse satabilmekteydise de tüccarların genelde Reji fiyat politikalarına göre bir fiyat politikası uygulamakta olması, üreticiyi zor duruma sokmaktaydı (D.R.İ.T, 1311, s.10-11)

Üreticiler eksperlerin belirledikleri fiyatları uygun görmez ise tütünlerini tüccara satabilirdi, tüccar da uygun fiyat vermediği takdirde çifte mahsulünü satmayıp teslim gününden itibaren iki seneye kadar ambarda bırakma hakkına sahipti. İki yıl içinde istediği zaman tütünlerini satabilmekteydi. Ancak tütün bedeli tütün eksperlerince belirlenen fiyat üzerinden ödenirdi (D.R.İ.T, 1311, s. 11).

Üreticinin tütünlerini depolarda iki yıl bekletme hakları üretici açısından bir avantaj gibi görülürse de, gerçekte çiftçi depolara vereceği kira bedeliyle tütününü daha da ucuz fiyata satmak zorunda kalıyordu.

Çiftçi, tütünlerine belirlenen bedeli beğenmeyince kaçağa yönelmeye başlamıştır. Üreticinin ürün miktarları Reji tarafından tarlada iken belirlenmiş olduğundan her üretici mahsulünü kaçak yollardan satmaya cesaret edememekteydi. Nitekim üreticinin elindeki mahsulün miktarı herkesçe bilindiğinden Reji belli bir süre sonra istediği fiyattan tütünü almaktaydı. Tütününü depolarda değil de evlerinde bekletenlerin evlerine Reji memurlarınca basılarak tesbit edilen tütünleri istediği fiyattan satın almaktaydı (ŞEVKET RIF'AT, 1340, s.1)

Köylünün elinden 20 kuruş gibi çok düşük fiyatlarla alınan tütünler, Avrupaya 500 kuruş'a kadar bir fiyatla satılmaktaydı. Böylece Reji ve hissedarları üreticinin sırtından milyonları kazanmaktaydı.(ŞEVKET RIF'AT, 1340, s. 5). Oysaki üretici ürününü ne kadar yüksek fiyatla satsa o derece tüccar ve köylü kazançlı çıkacaktır. Mahsulünü yok fiyatına

satmak zorunda kalması, köylüyü fakir düşürdüğü gibi esnaf ve tüccarlar da zor duruma düşmekte olup çiftçi tütün üretiminden vazgeçmekteydi.

Reji idarecileri, işleyebilecekleri veya ihraç edebilecekleri kalitedeki tütünleri pazarlık yaparak alıyor olmasına rağmen düşük kalitedeki tütünleri çok düşük fiyat belirlenerek çiftçinin elinde kalmasına sebep olmakta sonra da istediği fiyata satın almaktaydı (RIZA, 1908, s. 6).

1908 yılında Maliye Nazırı bu konuda kendisine yöneltilen soru üzerine şu açıklamayı yapmıştır: "Eksper vasıtasıyla fiyat takdir edilecektir. Reji takdir edilen fiyat üzerinden ürünü almak zorundadır. Oysaki şirket yetkilileri doğrudan doğruya fiyat verip bundan fazlasını vermem diyor. Bu konu hakkında Reji Komserliğine bir tezkere yazdım. Eğer bu suretle tahmin-i bedel kabul edilmez ve tütünleri satın almaz ise hükümette yapacağı uygulamalarında serbest olacaktır" (RIZA, 1908, s. 6).

Mahsullerin tüccar ya da Reji'ye satılması için yapılan pazarlıkta anlaşma sağlanabilirse herhangi bir problem çıkmazdı. Ancak anlaşma sağlanamazsa tütün eksperlerince fiyat takdiri yapılmak zorundaydı. Buna rağmen Reji daha önce belirttiğimiz gibi ihracaatla uygun tütünlerin tamamını eksperlik usulüyle belirlenen fiyatla satın almaya yanaşmıyordu .

Reji İdaresi, hükümetin bu beyanatının Türkçe olmasından dolayı tercümede hata yapabileceklerini dikkate alınmış olmasına rağmen ülkede üretilen tütünleri tahmin bedeliyle de olsa almak zorunda olduğu bildirilmiştir. Bu tebligata rağmen Reji İdaresi olaya farklı açıdan bakmaktaydı. Reji'ye göre hali hazırda eksperlerih üretilen bütün tütünlerin mübaya edileceği zannedilmesine rağmen böyle bir iddaanın kabul edilmesi mümkün olmadığını belirtmekteydi. Hükümetin emriyle sermayesi belli olan bağımsız bir şirketin tütün alım politikası belirlenemeyeceği dile getirilmekteydi. Fransa, Avusturya ve Almanya hukukçuları da şartnamenin 20. maddesinin birinci fıkrası gereğince terazi yöntemiyle miktarın belirleneceğini bildirmişti. Bununla beraber meclis hükümetine bu hususu bir layiha ile bildireceklerini iafade etmekteydiler (RIZA, 1908 , s. 7).

II. Meşrutiyet hükümetleri tütün fiyat politikasında değişiklik yapmaya çalışmışsa da şirket eski uygulamalarına devam etmiştir. Örneğin bu konuda şikayette bulunan 100 Trabzonlu üretici, Reji'nin gerçek tütün bedellerini ödemediği yolunda meclise yaptıkları şikayetlerine Reji şu cevabı vermektedir. "Üretici, Reji'nin belirlediği fiyata ürününü şirkete satmak zorunda değildir. Herhangi bir tüccara satabilir "denmekteydi (RIZA, 1908, s. 17).

Reji İdaresi her ne kadar üreticinin mahsulünü Reji'ye satmak zorunda olmadığını, isterlerse ürünlerini tüccara satabileceğini ifade etmekteydiyse de genellikle Reji'nin bu tüccarlarla işbirliği halinde olduğu görülmektedir. Tüccarlar Reji adına şirketin belirlediği fiyattan birkaç kuruş fazla vererek tütün aldığını görmekteyiz. Örneğin Trabzonlu tütün üreticisi Hacı Gafurzade Ahmet ve Arkadaşları bu konudaki şikayetlerini maliye Nezaret-i Celilesine 6 Şubat 1911 tarihinde bildirmekteydiler. Şikayette, "...İdare-i Mezkürenin tütün ziraatını mutazarın edecek mu'amelattan bulunduğu. Bilhassa tütünlerine gayet düşük fiyat takdir ettikten sonra bazı tacirleri işaret ederek Rejice takdir olunan fiyattan iki üç mesalin veya kuruş fazlasına yine Reji hesabına almak suretiyle üreticilerin zor durumda bırakıldığı" belirtilmekteydi. (B.O.A, DH-İD, 95-1/49, 1911).

Trabzonlu tütün üreticileri Reji'nin uygulamakta olduğu tütün ücret politikası neticesinde uğradıkları zararları Trabzon Vilayeti Mülki Müfettişliğine yazdığı dilekçede şöyle dile getirmişlerdi."... Biz köylüler temini idare ve ma'ışetimiz için bunca maşakkata giriftar olamayız...Hem vazife-i esasiyemiz olan borcumuzu, hem de ailemizi maışetini temin edelim. Tütün mahsulü için gayret edildi. Vilayetimizin % 90 kısmı tütün üretimi yapar. Biz zavallı köylüler tütünlerimizi ikmal edip hazırlıyoruz. Reji İdaresi almıyor. Almak istiyorsa da gayet ucuz bir fiyat veriyor ki hiç bir cüretle kabil ve kafi görülmediği bir nispeti haricinde kalıyor." Yazıda daha önceki yıllarda Reji'nin tütüne verdiği paranın birkaç katı daha fazla olduğu belirtilerek köylünün içine düşmüş oldukları zorluklardan bahsedilmektedir."... daha önceki yıl 90 kuruşa aldığı malı bu sene Reji 45-50 kuruşa alıyor. Bundan fazlaya katiyen almam diyor. Bir çok defa'ti istıranahatta bulunduk da idare-i meşkure bu feryat ve defatımıza hiç nazar-ı dikkat ve ehemniyet vermiyor"denilmekteydi.

Hal böyle iken Reji İdaresi, "Ben o fiyata mal almam, gidiniz tüccara satınız" diye bize şifahen emir veriyor. Biz ise mağduriyetimizden bi-zar kaldığımızdan şayet es-kaza bir parça tütün tüccara satarsak ve o meyanda çabulcularda vürud ederse işte bir cinayette ? olarak meydana gelir. Çünkü açlık, evet açlık var...

Reji İdaresi, bu sene tütün malını salifu'l beyan kırkbeş veya elliden fazla almam deyup da fikir ve inatta ısrar etmiş...şu paranın def'uref ve izalesiyle medari mu'aşiretimiz caddey-iselametın isyana tesessul ve taharrut buyurulmaktadır...Şu hal felaketimize bir nihayet verdirebilecek tütünlerin furuhtu cihetinin nazar-ı itınayi merhametten devr tutulmamış ve bu cihetten ayrıca temine şayıt maksadı hasıl olunca naile ecr ve hükümet alacakları cihette icrayi merhamet daaletleri intizarındayız..."(B.O.A, DH-İD, 95/76,1914). Denilmekteydi.

Kara İsmailzade Uzun Alizade Hacı Osmanoğlu Zeyvalı oğlu, Fuat Oğlu imzasıyla gönderilen bu yazıyla köylünün durumu acık bir şekilde ifade edilmiştir.

Reji İdaresin'in belirlemiş olduğu fiyat bedellerine itiraz ve şikayetlerin sıkça yapılmış olduğunu görmekteyiz. Meclis idaresine muhamminlik konusu ve fiyatta yapılan haksızlıklar bildirilmiştir

1914 yılında Trabzonlu tütün üreticilerinin yaptıkları şikayeti değerlendiren meclis, Reji Komiserliğine bildirilmek üzere, Maliye Nezaretine yazdığı tezkirede, Trabzon Reji İdaresi'nce tütüne çok düşük fiyat verildiği, çiftçilere haksızlık edildiğinin tesbit edildiği belirtmekteydi (B.O.A, DH-İD , 95-1/41, 1914).

Bir başka tezkirede ise tütün ekicileri ile Reji İdaresi arasında fiyat belirlenmesi konusunda ittifak sağlanamadığı için nizamname gereği fiyat tahminini yapmak üzere seçilmesi gereken üç şahsın nasıl tesbit edilmesi gerektiği bildirilmekteydi (B.O.A., DH-İD, 95/53, 1914).

Yine muhamminlerin belirlediği fiyat konusunda anlaşma sağlanamadığından bahisle üçüncü bir muhamminin seçimini isteyen bir başka tezkirenin yayınlanmış olduğunu görmekteyiz (B.O.A, M.V.M, 71-22, 1914).

Üreticiye fiyat tesbitiyle yapılan zarar yetmiyormuş gibi bir de takdir edilen fiyat ve kilolar Fransızca yazılarak üreticinin aldatılmış olduğunu anlaşılmaktadır (EMİROĞLU,1993,s. 38)

Üretici ile Reji'nin birbirlerine karşı olan hukuki görevlerinin Hukuki Nizamname'yle belirtilmiş olmasına rağmen, Reji uygulamalarda üreticiyi sömürebilmek için Nizamname hükümlerini kendisince yorumlayıp uygulamaya devam etmiştir. Bunun neticesinde bir taraftan kaçakçılık hızla artarken diğer taraftan tütün üretiminde azalma olmuş, geçimini tütüncülükle sağlayan çiftçi perişan olmuştur.

213. Tütünün Depolanması ve Reji

Üreticilerle Reji'yi karşı karşıya getiren sorunlardan birisi de üretilen tütünleri depolamak amacıyla yapılan ambar sorunudur. Reji kanununun 14. maddesine göre çiftçi mahsulünün tamamını şirketin göstereceği ambara nakletmek mecburiyetindedir. 10 saatlik ambarlara kadar nakliye ücretleri üreticiye yüklenmiştir. Ayrıca depolar yeterli olmadığından depolara nakil için belirli istasyonlarda toplanılan tütünler üst üste konulmasından dolayı tütünler bozulmakta olup bu zarar da üreticiye yüklenmekteydi.

Mahsulün Reji ambarlarına sevki işlemi sırasında verdiği firenin yanında geçici depolarda ikinci işlem sırasında da aynı firenin vereceği göz önüne alınırsa zarar daha da artacaktır.

Nakliyenin her aşamasında verilen hamaliye ücreti de çiftçinin cebinden çıkmaktaydı (İBRAHİM NECMÎ, 1924, s. 11).

Tütün Reji'si Nizamnamesi'nin 20. maddesine göre; her sene Mahalli İdare Meclisi ile ilgili memurları mevkinin özelliklerine göre tütünlerin Reji ambarlarına sevki için münasip bir zaman belirleyeceklerdir. Bu zaman içerisinde çiftçi tütününü Reji ambarlarına teslim etmek zorundaydı. Belirlenen zamanın bitimi Ağustos ayına sarkmaması mecburiyeti de getirilmiştir.

Tütünün mahalli depolara nakledilmesi aşamalarında üreticiye sergi pusulası ve ambara indirilmesi için nakil emri ve tütünlerin ambara naklinde memuru tarafından vezne tahakkuk eden miktarın ayrıntılı çeki defteri ve bu defter mucibince ambarcının tütünleri teslim aldığına dair vereceği makbuz ilmuhaberi ve tütünlerin kilo ve fiyatını belirten hesap varakaları verilirdi.

Nizamnamenin 21. maddesini göre ise, Reji ambarına naklolunacak tütünlerin derhal Reji memuruna bildirilmesi gerekmektedir. Reji memuru bulunmayan yerlerde, üretici en yakın mahalde olan Reji memuruna bildirmek üzere nahiye veya ihtiyar meclisine haber vermek mecburiyetindedir (M.K.N.C.D, 1897, s. 387-388 ; SALİH ZEKİ, 1928, s. 286).

Üretici mahsulünün tamamını ambara teslim ettiğinde, elinde başka tütün olmadığını idareye bir beyanname ile bildirmek durumundadır.

İnhisar İdaresi , gerek tütünün ambara teslimi esnasında gerekse ondan sonra tütünlere muayene etmekte serbesttir. Bu muayene sırasında ambara götürülen tütünün normalden fazla nemli olduğu, değişik özellikteki yaprak tütün olduğu veya yabancı maddelerin karışmış olduğu yahut da filiz tütün ihtiva ettiğini tesbit edilirse bir tutanak tutulurdu. Bu tutanak muhtar aracılığıyla üreticiye bildirilir. Üreticiye üç gün içerisinde yeni keşif isteyebilirdi. Üç gün içinde üretici yeni keşif istememişse biri İnhisar İdaresin'den diğeri de Mahalli Meclis İdaresin'den iki bilirkişi tayin edilerek tütün tekrar incelenir. Yanmayacağı anlaşılan tütünler ve yabancı maddeler tütün denklelerinden çıkarılırdı.

İnhisar İdaresi tütünlerin ambara nakli için belirlenen süre bittikten sonra, mümkün olan en kısa sürede veya tütünlerin satılması sırasında herbir teslim için kayıpları hesap ederdi. Duruma göre muayenesinden sonra ambara teslim tarihleri arasında geçen zaman için ayda %2 hesabıyla kurutma firesi düşülürdü.

Ambarlar tütünü depolama özelliklerini taşımalıydı. Ambarların tütünü depolama şartlarına taşımamasından doğacak zararlar İnhisar İdaresi'ne aittir. Ancak yangın ve diğer tabii afetler veya ambara teslim esnasında meydana gelen zararlar üreticiye ödettilirdi

Ambara teslim edilen tütünler için denk halinde olanlarından haftada bir kuruş beş para alınırđı. Tütünler bohça halinde ise dört bohça bir denk sayılır ve haftada bir kuruş yirmi para kira bedeli alınırđı.

Şartnamenin 16. maddesi gereğince 100000 kilogram ve daha fazla tütün mahsülü getiren köylerin herbirinde bir ambar bulundurulacaktı. Şayet birkaç köy birlikte 100000 kilogram tütün üretmiş ise o zaman bu kariyelere en yakın bir merkezde ambar yapılacaktı. 10 saatten uzak mesafede kabz memuru bulundurarak üreticiden tütünlerini alacaktı (R.İ.T.N.C.O.D.U.O.İ.T.K.M, 1910 s. 44).

Üretici Reji'nin her mahalde ambar bulundurmaması, mevcut ambarların yeterli olmaması veya 10 saatlik bir mesafeye götürmesi gibi zahmetli ve masraflı işlerden şikayetçidir (İBRAHİM NECMİ , 1924, s. 12).

Her ne kadar Reji ambarları olmayan yerlerde tüccarların Reji'yle anlaşarak yaptırmış olduğu ambarlara da tütün teslim edilebilirse de Türk milletine mensup olanların tütünlerinin depoları kabulünde zorluklar çıkarıldığı, aşırı fireler konulduğu görölmektedir (HÜSEYİN HÜSNÜ, 1924, s. 97).

Reji Şartnamesi esaslarına göre ihtiyaç duyulan yerlerde ambar yapılmadığı, bazı yerlerde yapılan ambarların ise ihtiyaca cevap veremediği gibi tütün depolama koşullarını da taşımadığı görölmektedir. Üreticinin bu konuda yoğun şikayetleri olmasına rağmen şirketin bu şikayetleri dikkate almadığı görölmektedir. Ayrıca bazı bölgeler farklı illerdeki ambarlara daha yakın olduğundan üretici kendi bölgesine daha yakın olan yerlerde bulunan depolara tütününü teslim etmek istemesine rağmen sorunlar yaşadığı görölmektedir. Örneğin İzmit Mutasarrıflığı 19 Mayıs 1912 yılında Kandıra'da bir ambar yapılması için Dahiliye Nezareti'ne yapılan müracaat değerlendirilerek İzmit Mutasarrıflığı'na şu cevap yazılmıştır: "Kandıra kazasında tütün ziraati tesis edilerek mahsülata 100000 kiyeyi tecavüz etmesinden dolayı orada da Reji tarafından bir ambar tesisine Meclis-i İdarece karar verilmiş ise de Meclis-i Mezkür bu yolda karar-ı ittihazına selahiyeti olmayacağı ve mezkür kazada tütün yetiştiren köylerin ekseri İzmit ve Adapazarı'na yakın olup mahsüllerini daima bu iki merkez ambarlarına nakil ve teslim etmekte oldukları gibi mahsülata kısm-ı mühimmede mezkür ambarlarına nakil edildikten sonra Reji ve tüccar tarafından mübaya edilmiş olduğu cihetle karar-ı mezkürün kısmını Reji komisyonluğuna bildirdiği beyyesine ve şirket-i mezkürenin

müddeti imtiyaziyesine reside-i hadd-i hitam olmakta bulunduğundan Reji İdaresi'ne yeniden ambar inşaaşı gibi teklifatta bulunulması, ileride şirketin talep edeceği tazminat-ı teziyeden başka bir şeye yaramayacağı, Reji hakkında bir kararı kati ihtihaz oluncaya kadar bu yolda müşkilatta icdaz edilmemesi lüzumu Maliye Nezaret-i Celilesinin alınan tezkirede gösterilmiş olmakla keyfiyet ve tanzimat vilayeti saireden idarece de icra-i ittihaz babına tebliğ edilmiş..."olduğu bildirilmekteydi (B.O.A, DH-İD, 95-2/15, 1912).

Üretici tarafından yapılan bir başka şikayet konusu ise mahsülü ambarlara nakli için mevkiye göre muhtelif olan tayini her sene yeniden ele alınıp belirlenmekte olup ürününü ambarlara zamanında nakletmemiş olan üreticinin tütünleri kaçak kabul edilip müsadere edilmesiydi (D.R.İ.T, 1895, s. 31).

Tütün üreticilerinin karşılaşmış olduğu en önemli sorunlardan biri de ambara teslim edilen tütünler için düzenlenen belgelerin Türkçe karşılıkları olması gerektiği halde bazı önemli belgelerin Fransızca düzenlenmesi konusudur. Bu konuda üreticinin sorunlarını dile getiren yazılar basında yer almıştı, bu konuda Trabzon basınında yer alan bir yazıda, şu ifadeler yer almaktaydı: "...Trabzon vilayeti halkının istimal eyledikleri lisana icra-i kelam edelim. Umum ahale Türkçe anlar ve Türkçe tekellüm ederler. Bu ahaliden mevzu bahis olan tütün zurrai meyanında kendi Türk lisanından başka bir ecnebi lisana aşına hiçbir fert yoktur. Bahusus Kanun-i Esasi'nin 18.maddesi mücibince de devletin lisan-ı resmi'si Türkçe'dir. Mateessüf Reji İdaresi'nde müstahdem bazı mutasıp Frenkleri lisan-ı resmi ve milletimize riyatkar olmadıklarından mevcudiyet- lisaniyemiz Reji mahafilinde zayii olmaya başladı. Bu sebeple Türkçe numunelerin hepsi değil de en lüzumluları Fransızca edilmek adeti Reji'nin a'taf-ı a'datına ithal edildi...Çeki defteri ve ambar ilmühaberi nizamnamedeki nümune dairesinden Türkçe tanzim edilir ise zürra Reji'nin veznemdeki miktarı anlar ve bilmuvazane koyduğu vezn ile Reji'nin işbu vezni arasında göstereceği noksanı tütünler ambara girmezden evvel tashih çaresine tevessül eyler...kıymetli efendi dahi tütünü takdir ettiği fiyata kiyyesine esmanı bilhassa Fransızca olarak mübaya varakasına tahrir eder ve mücibince verilen parayı zürrü almağa mecbur olur..." (Feyz, 22 Teşrini Evvel 1908, s. 2); Bu yazının tam çevirisi için bkz.(EMİROĞLU, 1993, s. 37-38).

Reji şartnamesiyle ambarların nerelerde ve hangi özelliklerde olması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen ambarların ülke sathına yayılışı hiç de üreticiye kolaylık sağlayacak şekilde gerçekleştirilmemiştir. Ülkede 4200 ambar mevcut olmasına rağmen dağılımın, üretimin fazla yapıldığı yerlerin dikkate alınmadığı görülmektedir. Örneğin Samsun'da ürüne göre 120 kadar ambara ihtiyaç varken 40 ambar mevcuttur. Aynı şekilde Kavala'da 60 ambar ihtiyacına karşılık 17 ambar, İskeçe'de 35 ambar yerine 5 ambar yapılmış olduğu

görülmektedir. Bu yüzden bölge üreticileri zor duruma düşürülmüştür (R.İ.T.N.C.O.D.U.O.İ.T.K.M, 1910, s. 74).

Ambar dağılımının düzensiz yapılması yanında mevcut ambarların da üretilen tütünlerin depolanmasına yeterli olmadığı görülmektedir. Çünkü ülkede 11000 köyde tütün üretimi yapılmaktadır. Buna göre 22 köye bir ambar düşer. Ambarın bu köylere merkez bir yerde yapıldığını düşünecek olursak üretici 10 köy uzaktaki bir depoya tütününü teslim etmek zorunda olduğu görülmektedir (R.İ.T.N.C.O.D.U.O.İ.T.K.M, 1910, s. 75).

Reji'nin yeterli ambarlarının olmaması, ambar kira ücretlerinin yüksek oluşu, teslimat sırasında zayıfın fazla belirlenip düşük fiyat belirlenmesi, üreticiye iyi muamele gösterilmemesi gibi sebepler üreticiyi kaçığa yöneltmesi yanında birçok sorunu birarada yapmasına sebep olmuştur.

214. Reji Çalışanları

Reji İdaresi katiplik dışındaki memurları gayr-ı müslim unsurlardan seçtiği görülmektedir. Kuruluşundan itibaren binlerce kişiyi istihdam edilen şirketin çalışanların sayısı kuruluş döneminde 4200-4500 kişi arasında iken kısa süre içinde bu sayı daha da artmıştır.

Reji İdaresi'nde çalışanların 1884 yılında %94'ü, 1899 yılında %96'sı Osmanlı uyruğundan olduğu görülür. Bu oranın dini gruplara göre dağılımı hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip olmamamıza rağmen çoğunluğun gayr-i müslim olduğu bilinmektedir. Ayrıca şirketin üst düzey idarecileri Avrupalıların elindedir. Reji İdaresi personel alımlarında şu politikayı esas almıştır. Türkiye gibi bir ülkede gelir toplama sisteminin kalıcılığı açısından, yabancılar eliyle ağır vergiler toplamaktan daha tehlikeli bir şey olmayacağından bu görev yerlilere verilmiştir. Reji'yi böyle bir istihdam politikasına iten nedenler arasında Türkler'e güvenmemesi ve gayr-ı müslimlerin dil bilmeleri dolayısıyla daha kolay iletişim kurabilecekleri belirtilebilir. Soygun içinde ikinci bir soygun olarak değerlendirebileceğimiz bu yaklaşımın sonucunda Reji memurları görevlerini kötüye kullanarak çeşitli kovuşturmalara uğramışlardır.

I. Dünya Savaşı yıllarında Reji'de çalışan yabancıların kanunsuz işlere girişmiş oldukları görülmektedir. Örneğin Yunan askerleri için Manisa'da yardım toplayan Manisa Reji Müdürü Kimyon Efendi'nin faaliyetlerini durdurması ve Reji tarafından memuriyetine son verilmesi istenmiştir (GÖKDEMİR, 1994, s. 66). Ayrıca savaş yıllarında bu tip faaliyetlerde bulunun Duyun-u Umumiye idaresi, Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi çalışanlarından Bulgar,

Sırp ve Yunan uyruklu memurların bir bölümünün görevlerine son verilmesi istenmekteydi (B.O.A, DH- M V M, 176/63, 1914).

Reji fabrikalarında çalışanların çoğunluğunun Rum olduğu görülmektedir. Milli Mücadeleye kadar Anadolunun her yerinde Reji memurlarının çoğunluğunun gayr-i müslümlerden ibaret olduğu bilinmektedir. Örneğin Reji'nin İstanbul teşkilatına bakacak olursak çoğunluğunun gayr-i müslim Rumlardan oluştuğu görülmüştür. Genellikle usta başları da Rum veyahut diğer gayr-i müslim unsurlardan oluşmuştur (HÜSEYİN HÜSNÜ, 1924, s. 98).

Reji Şirketi'nde çalışan işçilerin çoğunluğu Türklerden oluşturulmuştu. Türklerin çalışma şartları oldukça kötüdür. Gerek şirketteki yabancı yöneticilerin tutumu , gerekse çalışma süresinin uzunluğu işçileri zor duruma sokmuştu. Reji çalışanlarının çalışma şartlarının düzeltilmesi isteği , gerekse ücret ve çalışma saatlerinde düzenleme yapılması istekleri işçi girevlerine sebep olmuşsada hiç bir sonuç alınamamıştır.

Reji çok önemli bir istihdam ve geçim kaynağı durumundaydı. Bunu Reji Çalışanlarının maaşlarından da anlayabiliriz.

Başmüdürlük Kadrosu Maaşları aşağıda asgari ve azami olarak gösterilmiştir.

Birinci sınıf başmüdürler 6.000-7.500 Türk Lirası, ikinci sınıf başmüdürler 4.000-5.500, Türk Lirası Başmuhasebeciler 2.000-4.000 Türk Lirası, muhasebe muavin ve yardımcıları 1.000-1.750 Türk Lirası, veznedar 1.200-2.000 Türk Lirası, ziraat müdürleri 1.500-3.000, Tür Lirası ziraat muhasib ve katipleri 800-1.200 Türk Lirası, yaprak tütün şube müdürleri 1.500-3.000 Türk Lirası, muavinleri 1.200-1.500 Türk Lirası, muhasibleri 1.000-1.200, Türk Lirası katibleri 800-1.000 Türk Lirası, tapu müdürleri 1.500-3.000 Türk Lirası, müfettişleri 1.500-2.000 Türk Lirası, bekiye müfettişleri 1.500-2.000 Türk Lirası, mamul ambar memuru 1.200-1.500 Türk Lirası, satış memurları 1.000-1.200 Türk Lirası, sicil ve tahrirat amirleri 1.500-2.000 Türk Lirası, katibleri 800-1.000 Türk Lirası, evrak ve dosya memurları 800-1.000 Türk Lirası, muhakemat şube müdürleri 2.000-3.000 Türk Lirası, muhakemat katibleri 1.000-1.200 Türk Lirası tahrir memurlarıyla bekçiler, hamallar odacılar ve kapıcılar ücretlidirler.

Merkez Müdürlüğü Kadrosunda çalışanların maaşları ise şöyledir ; Birinci sınıf merkez müdürleri 3.000-4.000 Türk Lirası, ikinci sınıf merkez müdürleri 2.500-3.000 Türk Lirası, başmuhasebeciler 1.500-2.500 Türk Lirası, muhasib muavin ve yardımcıları 800-1.500 Türk Lirası, veznedarlar 1.000-1.500 Türk Lirası, ziraat şube amirleri 1.500-2.000 Türk

lirası, ziraat muhasib ve katibleri 700-1.000 Türk Lirası, vezne katibleri, kantarcı ve markacı 700-900 Türk Lirası, yaprak tütün şube amirleri 1.500-2.000 Türk Lirası, muhasib ve katibleri 700-1.000 Türk Lirası, ambar memurları 1.000-1.500 Türk Lirası, muavinleri 700-1.000 Türk Lirası, satış memurları 800-1.000 Türk Lirası, muhakemat şube amirleri 1.500-2.000 Türk Lirası, muhakemat katibleri 700-1.200 Türk Lirası, tahrir memurlarıyla muhabeler, bekçiler, hamallar, odacılar ve kapıcılar maktu ücretlidir (NUSRET, 1326, s. 337). Görüldüğü gibi Rejide çalışmak ve yönetici olmak oldukça avantajlı bir işti. Ancak Türk işçilerin maaş konusunda bu denli avantajlı olmadığı kesindir.

Reji personelinin Türk üreticilere oldukça kaba davrandıkları, Türk tüccarlara depolardan mal vermediklerini görmekteyiz. Örneğin savaş yıllarında Rumelide tütüncülükle uğraşan tüccarların tüm itirazlarına rağmen depolardan kapı dışarı edilmeleri de onur kırıcı uygulamalara maruz kaldığı bilinmektedir (NUSRET, 1326, s. 97).

Nüfus mubadelesiyle Türkiye'den giden Rum ve Ermeniler tütüncülük işletmelerinde çalışan kadrolarda önemli boşluklara sebep olmuştu. Ancak Rumeli'de tütün işleme konusunda yetişen Türkler bu boşluğu doldurmuştur. Özellikle Mubadeleyle İzmir ve Samsun'da bulunan Rumlar gönderilince yerlerine Kosova ve Selanik'ten gelen Türk tütün uzmanları yetişmiş insan eksikliğini telafi etmişlerdir (NUSRET, 1326, s. 99).

Tütün işletmelerinde çalışan gayr-i müslimler ruhsatname verme fiyat belirleme ve depolarda mal kabul etmekte çıkardıkları zorlukları ifade etmiştik. Tartı ve fiyatların yazımlarında gösterilen zorluklar Türk tütün üreticilerine karşı gösterilen kaba davranışlar halkın Reji'ye karşı olan düşmanlığı artmıştır. Reji kardrosunda çalışan kolcular ise başlı başına bir problem teşkil etmekte olup, bunların durumunu ayrıca ele alınacaktır.

215. Reji İle Üretici Arasındaki Diğer Sorunlar

Reji İdaresi'nin üreticiyle olan sorunları birçok sahaya yayılmış durumdadır. Üreticilerin tütün üretimine karar vermesinden pazarlamasına kadar geçen her aşamada çiftçinin önünde aşılması güç bir engel olarak her merhalede yer almıştır.

Reji'nin üreticiyle olan sorunlarının bir bölümünü ifade etmiştik. Diğer sorunlara gelince bunlardan bir tanesi üreticiye üretim esnasında vermesi gerektiği avansı ödemediği veya sembolik bir bedel ödediğini görmekteyiz. Örneğin bir dönüm arazide tütün yetiştirmek için 5-6 altın gerekli olduğu halde, Reji İdaresin'ce bir dönüm ekim için iki taksitte yarım altından iki altına kadar bir bedel ödemekte olduğunu görmekteyiz. Bu ödemenin birinci taksidini ziraat mevsimi geçtikten sonra ödemekte olduğundan, bu duruma üreticinin haklı olarak şikayeti artmaktaydı (D. R.İ.T, 1895, s. 3).

Trabzon'da neşrolunan bir makalede avans konusunda ortaya çıkan olumsuzlukları şu satırlarla ifade etmekteydi ; "Otuz seneden beri memleketimizde bir adet Osmanlı Lirası mecirdiye yüz sekiz kuruş hesabıyla tedavül etmekte olduğu cümlelerin malümü iken Reji İdaresi her işinde olduğu gibi malum olan şu piyasa ilminde dahi zürrain zararına büyük fırladıklar çeviriyor...şartname mucibince zürrain ve teshili zımnında bilakis vermeğe mecbur olduğu avans, Osmanlı Lirası 109 kuruş hesabıyla tediye ettiği halde, tütün satışlarında zürradan tahsil ettiği aynı lirayı, yüz sekiz kuruş sayıyor. Bununla da iktifa etmeyerek zürradan mübaya ettiği tütünlerin esmanını da lira yüz dokuz kuruş itibarla tesviye ettiğinden zarar-ı vaki tezauf ediyor...idare-i sabıkada Rejinin esir-i istibdadı ve mahkum-u zulmü olan zürra...hukuk-u meşruasını iktisab ettiğinden şimdiye kadar kaybedilen lirada bir kuruştan müterakim istihkaklarını şu devr-i saadet-i hüriyeti tebcilen bir emr-i hayra iane etmek üzere alıyor. Mevzu-u bahis ihtikar saikasıyla Trabzon ve Akçaabat zürraından yirmi altı senede ondörtbin liraya yakın bir para kaybedildiği ileride Reji kuyudatıyla isbat olunacağından şimdilik...ufacık bir misal ifade etmek isteriz..üçyüzyirmittüç senesinde Akçaabat kazasında 2353394 kilogram ve Trabzonda 634315 kilogram ki ceman 2987709 kilogram tütün husule gelmekle Reji'nin beher kiloya bir kuruş itibariyle verdiği avansın lirası, yüzdokuzdan olmasına ve hin-i tahsilde mezkur lira, yüzsekiz kuruşa kabul edilmesine binaen aradaki fark, yani avans itası hengamındaki Reji'nin ihtikarı 27.410 kuruşa baliğ oluyor. Saniyen 2987709 kilogram tütünün 1572573 kilosunu Reji İdaresi mübaya ve üstü üstüne kilosunu üç kuruşa mal eylemesine nazaran lira 109 kuruştan tediye olunan mübaya esmani 4.717.719 kuruş olup bundan mübaya eylediği kilonun avansı olan 1.572.573 kuruş tenzil olunarak mütebaki 145.146 kuruşun beher lirasındaki bir kuruş fark yani tütün mübayasındaki Reji'nin ihtikarı 28.858 kuruşa reside oluyor. Şu halde bir senelik mahsulden hesap edilen iki kalem ihtikarın yekünü 56.268 kuruş olduğuna göre, yirmialtı senede 1.462.968 kuruş Reji'nin havza-i azabına geçtiği tahakkuk ediyor. Şimdi zürra bu...yekünü tensib olunacak bir emr-i hayra hediye ve iane etmek için Rejiden tahsiline teşebbüs etmekte olduğundan bundan sonra Reji idaresi...ihtikarına cesaret edemeyecektir. Şayet Reji İdaresi başka işlerde olduğu gibi bu işe dahi istibdatını muhafaza eder ve şu muamelat-ı muhtekiraneye devam eyler ise bu halin kanunen bir cürum olduğunu ve faili pençei adaletten kurtulamayacağını zürra bilmeli ve hemen memurlarına ihbar-ı keyfiyetle bu mezalime nihayet verilmesi çaresinin isitkametine say etmelidir" (FEYZ, 25 Kanun-i evvel 1908 ; Zikr edilen yazının tam metni için b.k.z. (EMİROĞLU, 1993, s. 41-42).

Bir başka sorun tahmini ürün miktarının belirlenmesinde yaşanmaktadır. Bir miktar ürün sırtığa dizilerek tartılmakta olup diğer ürünler ise ona ona ölçülerek tahmini ürün miktarı belirlenmekteydi. Bu yöntemle ürün miktarı sağlıklı bir tartı yapılmadan belirlenmekteydi. Tahmini tartı daha önce tesbit edilen ürün miktarından az olması durumunda üreticinin

tütününün bir bölümünü kaçağa sarfetmesi konusunda suçlanmaktaydı. Ayrıca üretici ürün miktarı gerçekten az tesbit edilmesinden dolayı zarar etmekteydi (D.R.İ.T, 1895, s. 10).

Bu konudaki üreticinin şikayetleri basına şöyle yansınıtı ;“Bir kısmı tehdit, bir kısmı iğfal edilerek köylü, birinci yazımdaki yaş tahmini veya yüzde on tenzilatını kabul etmeye zorlanmaktadır. Tartıda ısrarlı olanlara ise sergi pusulaları verilmemektedir. “...pençeleriyle hala zürrai mahv etmekten” vazgeçmeyen Reji, nizamnamenin aleyhinde hareketle “pek elim ve pek dilhıraş mezra teşkil edeceği vareste-i arz-ı ihzar” zararlara neden oluyor. “Ey vatandaşlar, bu saf kalbli kahraman dest-i muaveneti uzatalım: Bu cümleden olmak üzere, tütün ziraatının terakki ve tehsiline muaveneti elde bulunan şartname ile taahhüd eden Reji İdaresi'ne, evet o kanunu tanımayan... Reji anonim şirketine mevzu nizamları icra ettirmek için say edelim:Tesiri görülmez ise Kanun-i Esasinin 41. maddesindeki selahiyetimizi istimal edelim..”(Feyz, 19Teşrin-i sani 1908, s.2).

Bir kısım üretici, tütünlerinin tartılması isteğinde ısrar etmekte ve Reji, onların belgelerini vermemektedir. Oysa “tütün satmak zamanı geliyor. İkinci tahrir fırkası sergi pusulasını vermez ise zürra tütününü satamaz..”(EMİROĞLU, 1993, s. 38).

Reji'nin zulmü kaçakçılığı önlemek için kurduğu “Kolculuk” teşkilatıyla ayrı bir boyut kazanıp devam etmiştir.

Şirketin zulümü ve zararları sadece üreticiyle sınırlı kalmamış, tüccar ve devlete verdiği zararlar şirketin faaliyetini devam ettirdiği sürece devam etmiştir. Devletin ise bu konuda yeterli ve etkili tedbir almakta aciz kaldığı görülmüştür.

22. Reji ve Tüccar Arasındaki İlişkiler

Reji'nin tütün üreten çiftçilere verdiği zorlukları tüccara da göstermiş olduğu görülmektedir.

Tüccara gösterilen zorlukların önemli bir bölümü kanunsuz uygulamalardır. Fakat Reji , uygulamalarını kanunsuzluk üzere kurmuştur.

Ülkede tütün üretiminde inhisar esas alınmakla beraber dışarıya tütün ihracaatı serbesttir. Buna bağlı olarak da tüccarın tütün alımını serbest bırakmışlardır. Ancak Reji idaresi kendisiyle rekabet edebilecek bir kurumun varlığını hazmedememekteydi. Bu nedenle ticareti mümkün merteye güçleştirerek azaltmaya çalışmakla kendisine rakip olmaktan çıkarmaya çalışmıştır.

Reji'nin bütünlü geliri vergi biçiminde alınan akçelerden oluşmaktaydı. 1911-1912 yılları nesaplarına göre o yıl tütün satışı amacıyla 242.435 Türk Lira harcanmıştır. Fabrikalarda işlenen tütünlerin değeri 710.636 Türk Liraya tekamül etmektedir. Buna göre satış giderleri % 30,4 olmuştur. Ticari rekabet olsaydı bu kazanç şüphesiz azalacaktı (PARVUS EFENDİ, 1977, s.166).

İnhisar anlaşmasına göre üretici tütünlerini ister tüccara, isterse Reji'ye istediği fiyattan satabilirdi. Ancak tüccar, aldıkları tütünleri ülkede işleyip mamul tütün olarak ihracaat yapabiliyordu.

Türkiye tütünlerini genellikle Avusturya, Almanya, İngiltere, Amerika ve Mısır'a satmaktaydı.

Tablo. 3

1909-1913 Yılları Arasında İhraç Olunan Tütünlerin Ülkelere Göre Dağılımı

İhraç Edilen Ülke	Oranı (%)	İhraç Miktarı (Kg.)
Almanya	9	6526200
Amerika	10	8816200
İngiltere	7,2	2565400
Avusturya	40,4	15383400
Belçika	0,5	151400
Fransa	6,7	255800
Hollanda	3,1	5775000
İtalya	4,3	1766700
Rusya	3,7	566000
İsviçre	0,1	90700
Muhtelif Memlekeler	0,3	300500
Mısır	16,9	3345500
Balkan Devletleri	1,9	338400
Toplam	100	36639100

Kaynak : R.K.R., 1341, s. 67

Tablo 3'de görüldüğü gibi Türk tütünleri, tütüncülükle uğraşan ülkelere de tütün ihracatında bulunmaktaydı. Dünyanın tütün merkezi olarak bilinen Amerikaya bile tütün

ihraaatının yapılmakta oluşu Türk tütünün Dünya piyasalarındaki yerini belirlemesi açısından önemlidir.

Tablo. 4

1909-1914 Yılları Arasında İhraç Edilen Tütünlerin Yetiştirildiği En Önemli İller

İlin Adı	Kilogram
Samsun	7768850
İzmir	5230950
Trabzon	1430400
İzmit	1208700
Antakya	1047070
İstanbul	162470
Balıkesir	54900
Bursa	53060
Edirne	65490
Erzurum ve Konya	1220
Şam-Halep-Beyrut	185200
Rumeli	19431000
Toplam	36693100

Kaynak : R.K.R., 1341, s. 68

I. Dünya savaşından önce son beş sene zarfında (1909-1914) yalnız Anadolu'dan senelik ortalama 17200000 kilogram tütün ihraç olduğu halde muharebe ve mütareke yıllarında (1914-1923) senelik ortalama 20000000 kilogram tütün ihraç edilerek tülkeye 10.000.000 Türk Lirası girmiştir.

Görüldüğü gibi dünyanın en kaliteli tütünlerinin yetiştirildiği Osmanlı Devleti'nde ticaret hacminin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Gelir pastasını paylaşmak istemeyen Reji İdaresi, tüccara her sahada zorluk çıkarmıştır.

En önemli sorunlardan birisi Reji'nin ihracaat ticaretine ve tütünlerin memleket dahilinde serbestçe nakline engel olmaktadır.

Tüccarlardan yabancı memleketlere ihraç edilmek amacıyla tütünlerinin nakledildiğini gösterir bir belge istemektedir. Böyle bir belge ibraz edemediği takdirde hem nakti ceza çarptırılır, hem de nakliye pusulası düzenlettirilirdi (R.K.R, 1341, s. 80).

Tütün nakliyatındaki en önemli sorun nakliye pusulasının belli bir zaman içerisinde vize edilerek nakliyeye müsaade edilmesi değildir. Asıl sorun nakliye yapabilmek için kefalet senedi istenmesiydi. Nakliye pusulaları belirtilen zamanda verildikten sonra iadesi durumunda, Reji, kilo başına sarfiyat ve meruriye resmi olarak 39 kuruşa kadar nakit ceza kesme yetkisine sahipti. Bu yetkiye dayanılarak nakil edilecek tütün için kilo başına 39 kuruş kefalet mu'teberu verilmesi talep etmekteydi.

Duyun-u Umumiye idaresi damga kanununca tütünlerin kıymeti ne olursa olsunkila başına 39 kuruşluk kefalet senetine lüzüm görülmekteydi.

Bunun dışında devlet de, başka bir kefalet senedi isteyerek tüccarı zor duruma sokmaktaydı. Reji bu uygulamayı yaparken tütünün kaçığa gitmesini önlemek amacını güttüğünü ifade etmekteydi. Oysaki Reji'nin kolcuları olduğu gibi, tüccarın tütün ambarları da şirketin kontrolü altındaydı. Nitekim bu uygulamanın haksız ve yanlışlığına Reji de kanaat getirerek 1902 yılında kaldırırsa da , tüccarın rekabet gücünü kırmak için 1903 yılında tekrar yürürlüğe koymuştur.

Reji ilk zamanlar kefalet senedi için 10 kuruşluk pul resmi isterken her yeni uygulamayla bu konuda da zorluk çıkartmıştır. Yeni uygulamaya göre, tütünün her kilosu için 39 kuruş kefalet hesaplanıp toplamı üzerinden nisbi pul zorunluluğu getirilerek tüccara önemli ekonomik yük getirilmiştir. Böylece tüccarın elindeki tütün fiyatları yükseleceğinden ihracaatla rekabet gücünü önemli ölçüde engellemiş olacaktır (NUSRET, 1326, s. 91).

Bir diğer önemli sorun yaprak tütün nakli konusudur. Ülke içinde bir yerden başka bir yere tütün nakletmek için Reji'den ruhsat alma zorunluluğu olduğunu ifade etmiştik. Reji'nin bu nakliye işlemlerinde tüccara sürekli problem oluşturuyordu. Reji kaliteli tütünlerin tüccar eliyle pazarlanmasını önlemek için sürekli engeller çıkarmaktaydı. Özellikle iyi tütün yetiştirilirken Kavala, Eskice, Üsküp ve Drama havalisine yetiştirilen tütünlerin nakliyesini engellemek için her yola başvuruyordu. Oysaki kanunnamelerde, Reji böyle bir hakka sahip değildi. Reji çıkardığı zoriuklarla üreticiyi korumaya çalıştığını ifade etmesine rağmen, gerçekte amacı iyi cins tütünleri toplayarak tüccarın ihracaattaki söz hakkını ve rekabet gücünü ortadan kaldırmaktı.

Reji'nin nakliyat yoluyla kaçağa tütün satıldığı şeklindeki iddiası tamamen uydurmadır. Çünkü tüccar bir yerden başka bir yere tütün nakledeceği sırada nakliye pusulası hazırlatıp ruhsat almak zorundaydı. Kaçakçılığı önlemek için Reji kolcuları mevcut olup nakliye kontrol etme hakkına sahip olduğuna göre, bunların tek bir amacı olduğu açıktır, bu da tüccara zorluklar çıkartıp rekabet ortamını kaldırarak en iyi cins tütünleri kendi denetiminde pazarlamaktan başka bir şey değildir (NUSRET, 1926, s. 70).

Tüccar ile Reji'yi karşı karşıya getiren önemli sorunlardan birisi de tütün öşürünün tahsili meselesidir. Gerek tüccar, gerekse şirket, tütün bedelinin onda birini öşür olarak vermekteydi. Şirket üreticiden aldığı tütün bedeli belli olmasına rağmen, tüccar bu fiyatı gizli tutmuştur. Bu yolla fiyatları düşük gösteren tüccar az öşür ödeyecektir. Bu durum Reji'yle tüccarı karşı karşıya getirmekteydi. Çünkü hükümet tütün üzerinden iki türlü resm almaktaydı. Biri tütünün istihsal resmidir ki Duyun-u Umumiye'ce tahsil olunurdu. Diğeri ise dahiliye resmi olup Reji İdaresin'ce tahsil edilmekteydi. Bundan dolayı Reji daha fazla vergi toplamak için tüccarın belirlediği fiyatlara müdahale etmiştir (NUSRET, 1926, s. 93).

23.Tütün Kaçakçılığı

Duyun-u Umumiye sonucu ortaya çıkan Reji Şirketi şartnamesi Osmanlı hükümetinin olduğu kadar tütün üreticisini, tüccar ve kullanıcılarını da rahatsız etmeye başlamıştır. Tütün üretiminin serbest olduğu dönemde çiftçi ürününü istediği şekilde değerlendirme olanağına sahipti. Osmanlı Devleti tarafından tütün tekelinin kurulmasına kadar geçen uzun süre içerisinde, üretici kendi metodları içerisinde bir üretim ve pazarlama düzeni kurmuştu. Devlet , kurduğu tekel sistemiyle tütüncülüğe bir şekil vermeye çalışmışsa da bu düzenleme üreticiyi etkilememiştir.

Reji İdaresi'nin kuruimasından sonra tütüncülükte her aşamasına müdahaleyle karşılaşmıştır. Reji, tütün çiftçilerini dış borçlara karşılık, sömürülecek bir alan olarak görmeye başlamıştır. Her ne kadar Reji'yle yapılan anlaşmayla şirketin çalışma şartları ve yetkileri belirlenmişse de bu anlaşma kağıt üzerinde kalmıştır. Uygulama Reji ülke kaynaklarını daha iyi sömürme yollarını arama şeklinde ortaya çıkmıştır. Şirketin kuruluşuna kadar rahat bir üretim ve pazarlama ortamı bulan üreticilerin serbestçe ürün yetiştirme ve pazarlama hakları ellerinden alınmıştı. Ürünlerin Reji'yi satılma zorunluluğu yanında, ürüne yeterli fiyatın ödenmemesi, tütün alım merkezlerinde eksik tartımlar sonucu üreticinin mağdur edilmesi, ruhsat ve depolama zorlukları, Reji çalışanlarının üreticiye iyi davranmaması, üreticiyi Reji'ye düşman yapmıştır.

Bütün bu olumsuzluklara kalitesiz tütünün iç piyasaya sunulması ve iç piyasadaki tütünlerin eksik gramajlı oluşu üretici, tüccar ve tüketiciyi yeni arayışlara yöneltmiştir.

Tütün fiyatlarının düşük belirlenmesinin yanında, eksik tartımlar ve halkın anlamayacağı dilde Fransızca olarak hesaplamaların yapılması, rüşvet ve yolsuzluklar halkı bezdirmişti (MUTLUÇAĞ, 1967, s. 40).

Meşru yollardan ürününü Reji kontrolü dışında pazarlama imkanı olmayan üretici, kendi metodlarıyla çözüm yolları aramaya başlamıştır. Halkın Reji Şirketi'ne karşı başvurduğu en önemli direnme ve çözüm yolu olarak da kaçakçılığı seçmiştir (QUATAERT, 1987, s.16).

Tütünün üreticileri kendilerini birden bire geçim kaynaklarını denetleyen ve vergi toplayan yabancı bir şirkete karşı sorumlu olmayı kabullenememekteydi.

Reji'nin kalitesiz tütün imal ederek iç piyasaya sürmesi tüketiciyi daha kaliteli ve ucuz olan kaçak tütün kullanmaya itmiştir. Basın yoluyla tüketici şikayetlerini dile getirmeye çalışmışsa da şirket bu isteklere karşı duyarsız kalmayı sürdürmüştür. Dünyanın en iyi tütünlerinin üretildiği ülkede yaşayan tüketiciler enkalitesiz tütünü kullanmaya mecbur bırakılmıştır (HÜSEYİN HÜSNÜ, 1924, s. 102).

Halep'te tütün kaçakçılığının önlenmesi konusunda jandarma ve polis memurlarının kolculara yardımcı olmadığı şikayet konusu olması üzerine Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne 15 şubat 1913 tarihli bir belgede; "...Tahrirat-ı Mezkürenin bir fıkrasında Reji İdaresi zürranın tütününü değerinden on kat noksanına satın almak ve bilhassa aşağı nevi tütünleri içilmeyecek derecede fena ihzar etmek keyfiyetinde bulunduğu ..."na işaret edilerek bu durumun kaçakçılığa sebep olduğu ve durumun Reji komiserliğine yazıldığı ifade edilmiştir.

Reji İdaresi Halep'te tütünleri değerinden on kat noksanına satın almakta ve halka içilmeyecek derecede fena tütün satmaktadır. Bu durum, bir taraftan üreticiyi ürününü kaçağa satmaya zorlamakta, diğer taraftan halkı kaçak tütün içmeye yöneltmektedir. Bu durum devam ettiği sürece kaçakçılığın men'i için ne tadar sıkı tedbir alınırsa alınsın başarılı olunamayacağı ifade edilmekteydi (B.O.A, DH-İD, 95-2/11, 1916).

Dünyanın en kaliteli tütünlerinin yetiştirildiği bir ülkede üretilen tütünlerin onda ikisi iç piyasada tüketilirken onda sekizi dış piyasaya satılarak iyi tütünden mahrum bırakılmaktaydı. Pek tabiidir ki kaliteli tütünü yetiştirenler ondan yararlanmak istemekteydiler. Çok ucuz bir fiyata kaliteli tütün içmeye alışmış olan Osmanlı halkı, gayet

yüksek bir fiyatla en kötü cinsten yapılmış Reji tütününü içmek istememekteydi (R.İ.T.N.C.O.D.U.O.İ.T.K.M, 1910, s. 72).

Kalitesiz tütünlerin iç piyasaya arzından kaynaklanan şikayetlerin, zaman zaman basına da yansıdığı görülmektedir ki, Aydın Vilayetinde yayınlanan Hizmet gazetesinde, bu konuda bir çok örneğe rastlamak mümkündür. Reji İdaresi sigara kağıdından kar edebilmek için kaba kağıt denilebilecek kadar adi kağıt kullanmakta olduğu, bu da zaten kötü olan sigaraları daha da içilmez hale sokmaktaydı. Yine bir başka yazıda üretilen tütünlerin içinde içilebilir şeyler olmadığı , içinde uzun çöplere, yapraklara, hatta demir parçalarına rastlanıldığı dile getirilmekteydi.

Kaliteli tütün yetiştiren ve imai eden ülke içinde kalitesiz tütünlerin iç piyasaya sürülmesi şikayetlerini önlemek için, kaliteli sigara paketlerine adi sigaralar konulmaktaydı. Hatta Ramazan ayında müslümanların inançları istismar edilerek kötü tütünden üretilen paketlerin üzerine “Ramazan-ı Şerif’e Mahsus” yazarak piyasaya sürmekteydiler.

Reji İdaresi halkın tepkisi karşısında üretilen tütünün kalitesinin artacağına söz vermesine rağmen bozuk paketlerde küflenmiş ve kokmuş tütünleri satmaya devam etmiştir.

Şirketin halkı aldatması bununla da kalmamış, piyasaya eksik gramajlı tütün sunmaya başlamıştır . Bu aldatma o kadar ileri gitmiştir ki bazen paketlere konulması gereken sigara sayısı, eksik konulmuş, bazen ise boş paketleri bile piyasada satışa çıkarılmıştır (GÖKDEMİR, 1994, s. 89-93). Bu durum o kadar yaygınlaşmıştır ki, tüketicinin ısrarlı şikayetleri üzerine tütün bayilerinin Reji İdaresi'nden alıp sattıkları tütün paketlerinin noksan çıkması üzerine evvela Reji İdaresi'nden bir memur ile tütüncü esnafından birkaç kişi alınarak bu konuda etraflıca araştırma yapılmak zorunda kalınmıştır (B.O.A, M.V.M, 13/7, 1888).

Daha önce değinmiş olduğumuz Reji'nin devlet, üretici ve tüccarla olan sorunları ve haksız uygulamalar, karşısında halk adeta kaçakçılığa itilmiştir.

Artık üretici ya ürününü düşük fiyata satacak, tüketici kalitesiz tütünleri yüksek fiyata satın alacak, ya da yakalanması durumunda kanuni cezayı göze alıp kaçakçılık yolu ile ürününü değerlendirecek ve kaliteli tütün içebilecekti. Hatta kaçakçılık sırasında silahlı çatışmaları, yani ölümü göze alarak bu mücadeleye girişecektir. Bu arayışlar dışında kalanların bir bölümü ise tütün üretiminden vazgeçmiş, hatta geçim sıkıntısıyla göçe mecbur kalmıştır. Bu olumsuz tablo içinde ülkede gün geçtikçe artan bir kaçakçılık sektörü oluşmuştur.

Reji şirketinin Osmanlı ülkesinin her kesimini farklı şekilde de olsa etkilediği kesindir. Ülke halkı temelde kendi ülkelerinde yabancı bir kuruluşa karşı sorumlu olmaktan rahatsızlık duymaktaydılar. Devlet, çaresizlik karşısında yetkilerinin bir bölümünü devrettiği Reji'ye karşı olumlu duygularla yaklaşmadığı kesindir. Ancak uluslararası sorumluluklar nedeniyle açık bir mücadeleye girişememiştir. Tepkisini daha çok Reji'ye karşı meydana gelen olumsuzluklara göz yumarak göstermiştir. Devlet Duyun-u Umumiye ile Avrupa Devletlerinin ekonomik bağımlılığına girmişti. Bu bağımlılıktan kurtulmak için önce ülkenin ekonomik yönden düzelmesi, iç ve dış barışın sağlanması gerekiyorsa da bunlar sağlanamamıştır. Bu olumsuzluklar devleti ekonomik yönden daha da bağımlı kılacak yükümlülükler altına sokmuştur.

Osmanlı ülkesinde yaşayan birçok kimse Reji'nin mümkünse kaldırılmasını istemekte, hoşnutsuzluğunu etkin bir biçimde şirkete direnme şeklinde göstermekteydi. Bu direnmenin en etkin ve yaygın biçimi olarak da kaçakçılığa yönelmişlerdir. Osmanlı Hükümeti ise, bu direnmeye Reji'nin anlaşmalarla elde ettiği yetkisini kullanması sırasında engeller çıkaracak ve kaçakçılığa göz yumarak yardımcı olmaya çalışacaktı. Kısaca Devlet, Kaçakçılığın önlenmesi için Reji'nin işbirliği tekliflerine sıcak bakmamış, kaçakçıları koruyan bir politika izlemiştir.

Merkezi hükümetin bu tutumu özellikle II. Meşrutiyet'e kadar etkili olmuş ve tütün kaçakçılığı etkili bir şekilde yaygınlaşıp sektörleşmişti. Öyle ki kaçakçılık bireysel bir faaliyet olmaktan çıkıp teşkilatlı bir organizasyona dönüşmüştür. Reji İdaresi çiftçilerin direnişinin, şirketin imparatorluğun çoğu bölgelerindeki işleyişini engelleyecek şekilde güçlü olduğunu ve organize olmuş silahlı çetelerce yürütülmekte olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Reji'ye karşı direnme ülkede yaşayan her kesimce farklı metod ve anlayışla da olsa destek görmüştür. Öteden beri Avrupa hıristiyan topluluklarının üstünlüğüne karşı çıkan müslüman halk, Reji ve uygulamalarına karşı şiddetle karşı çıkmışlardır. Camilerde din görevlileri Reji'ni uygulamalarını ve bu uygulamalardan doğan haksızlıkları vaaz ederek halkı şirkete karşı bilinçlendirmeye çalışıyordu. Nitekim ülkenin değişik bölgelerindeki üreticiler Reji'yi protesto mitingleri yapmaya başlamışlardır.

Reji memurlarının üreticiyle olan diyaloglarındaki olumsuz tavırları da halkın Reji'ye karşı olan düşmanlığını artırmıştır. Tütüncülükle ilgili birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Trabzon basınında yazılar yer almıştı. Örneğin yayınlanan bir makalede; "Devlet-i aliyemizin lisan-ı resmiesi olan Türkçeyi tekellüm edemeyen Reji Nazırı haftada iki defa hem ziyaret, hem ticaret kabilinde olarak Pulathaneya (Akçaabat) gelir. İdarenin karşısındaki

Millet bahçesinde 30 kadar kolcularını yanına çağırarak kaçakçılarını layikiyle görevlerini yapmalarını isteyerek bunun sonucunda ayrıca idareden de mükafat almaları yolunda vaadlerde bulunuyordu.. Ayrıca külli miktarda harçirah alarak buradan ayrılır. Nazır Efendi'nin şu hareketi elbette takip edilir. Yaptıklarının keyfiyetten olduğu tabiidir..." şeklindeki ifadeyle halkın Reji çalışanlarına olan güvensizliği açıkça dile getirilmiştir (Feyz, 12 Eylül 1908 , s. 2).

Tüm bu olumsuzlukların ortaya çıkarmış olduğu tütün kaçakçılığını göstermemek için Reji idaresi, verdiği istatistiklerde tarlada tahmin edilen tütünden nizamname gereği icra edilen 1. ve 2. tahrirde tesbit edilen tütünler fazla görülmekteydi. (R.K.R, 1341, s. 64 ; R.İ.T.N.C.O.D.U.O.İ.T.K.M,1910, s. 71; MİLLİ NEVSAL, 1341, s. 264).

Bu hesaplara bakıldığından tütün kaçakçılığı yapılmadığı gibi bir sonuç ortaya çıkmış olmasına rağmen Osmanlı ülkesi nüfusuna ve Reji'nin satışına baktığımızda kişi başına ülkede 250 gram tütün tüketiminin olduğu görülür (R.K.R , 1341, s. 64). Oysa ki Amerika, Hollanda, Belçika gibi gelişmiş ülkelerde tütün tüketimi kişi başına 2-3 kilogram; diğer memleketlerde ise ortalama kişi başına bir kilogram tütün tüketimi olduğu gerçeği ortadadır (MİLLİ NEVSAL , 1341, s. 264).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde 60000 köyde ortalama 11000 köylü tütün yetiştirmekte olup üretilen tütün 3500000 kilogramdan fazladır. Hatta I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda yetiştirilen tütün miktarı ortalama yedi milyon kilo civarındaydı. Reji tarafından bu kadar üretici ve ürünün kontrol altına alınması mümkün değildir. Ülkede yetiştirilen tütün miktarıyla Reji'nin sarfiyatı karşılaştırılırsa ortalama üretilen tütünün %35'inin kaçakçılık yoluyla satıldığı görülür (MİLLİ NEVSAL, 1341, s. 266).

Ülkede kaçak yollarla satılan tütünlerin küçümsenemeyecek bir oranda olduğu ve bu yolla sarf edilen tütünlerden en büyük zararında Reji'nin gördüğü ortadadır. Kaçakçılığın önlenmesi durumunda ülkede üretilen tütün miktarının 10000000 kilograma ulaşacağı düşünülecek olursa şirketin gelirinde üç kat bir artış olacağı gibi devletin de 20.000.000 Türk Lirası civarında bir gelir elde etmesi mümkün olacaktı (MİLLİ NEVSAL, 1341, s. 266).

I. Dünya Savaşı öncesi 11700 köyde, 114000 çiftçi 424000 dönüm arazide tütün üretiminin 32500000 kilogram seviyesine kadar çıkmış olduğu düşünülürse, Reji'nin zararı daha da açık ortaya çıkar. I. Dünya Savaşı'nda bu oran düşmüşse de 1924 yılında tütün üretimi serbest bırakılınca ortalama yılda 50000000 kilogram tütün yetiştirildiği muhakkaktır (MİLLİ NEVSAL, 1341, s. 265).

1900 yılında sadece Sivas'ta tütünün %60'ı Reji'den kaçırılmıştır. İzmit'te ise nüfusun yine %60 kadarının kaçak tütün içtiğine bakılırsa tütün kaçakçılığının boyutu daha iyi anlaşılır (QUATAERT, 1987, s. 29).

Tütün kaçakçılığı, riskli bir iş olduğu kadar karlı bir iş olunca her kesimden insan birçok bölgede bu sektöre yönelmiştir. Bunun sonucu olarak kaçakçılığın önlenmesi konusunda sürekli yazışmalar ve suçlamalar yaşanmıştır. Örneğin Bitlis'te tütün kaçakçılığının çok ileri bir aşamaya ulaştığından bahisle, memurların kaçakçılığı önlemede isteksiz davrandıklarından bahsedilmiştir (B.O.A., D H-M V İ, 23-1/64, 1911).

Dahiliye Nezareti, Sivas Valiliği'ne yazmış olduğu bir yazıda, kaçak tütün sevkiyatında bulunanların bir nevi şirket olduklarından bahisle oniki kuruşluk komisyon alınarak tütün kaçakçılığı yapıldığı belirtilmekteydi (B.O.A, D H-M U İ , 54-1, 1911) .

1915 yılında, Trabzon ve Konya Vilayetlerine yazılan bir yazıda tütün kaçakçılığının önlenmesi istenmekteydi (B.O.A, D H-K M M M, 2-1/24,1915)

1911 yılında yazılan bir tezkerede ise Afyonkarahisar'da Büyük gruplar hakkında tütün kaçakçılığı yapıldığı bildirilmekteydi (B.O.A, D H-MU İ K , 5-2 /22, 1911). 1911 yılında yazılan bir başka tezkerede ise Kamışlı Boğazı'nda, Mendikyen tarafından yapılan ihbar üzerine orada eşkiyalık yapan üç çerkezin tütün kaçakçısı olduğu anlaşılmıştır (B.O.A, DH-M U İ K, 29-2/7, 1911).

Aynı yıl Antalya'da da tütün kaçakçılığının yapıldığı, hatta kaçak tütün ihracatı yapanların Reji memurlarını dövdüğü ifade edilmekteydi (B.O.A, D H-M U İ K, 42-30,1911)

Tütün kaçakçılığı sadece Anadolu'da değil, tütün üretimi yapılan Osmanlı ülkesinin her bölgesinde meydana gelmekteydi. Örneğin 1912 yılında Arnavutluk'un Berat, İşkodra ve Tiran sancaklarında tütün kaçakçılığının yaygınlaştığından bahisle alınacak tedbirlerle ilgili bir tahrir yayınlanmıştı(B.O.A, D H- MU İ , 73-2/20, 1912).

Osmanlı Devleti'nde kaçakçılık o kadar yaygınlaşmıştı ki, artık açık açık kaçak tütünler çarşılarda satılmaya başlanmıştır. Örneğin Halep'te kaçakçılar çarşı ortasında tütünlerini yayararak satmaktan bahisle Dahiliye Nezaretinden yazı yazılarak kaçakçılığın önlenmesi için tedbir alınması istenmişti (B.O.A, D H- M U İ, 64-1/32, 1912).

Kaçakçılıkta Reji'ye karşı düşmanlık ve karşı koyma olarak görüldüğünden birçok yerde güvenlik güçlerinin bu duruma göz yumarak kaçakçıları himaye ettikleri görülmektedir.

Anamur'da tütün kaçakçılarının askerlerce himaye edildiği yolundaki şikayetler incelenmiş olup böyle bir olayın olmadığı yolunda bir cevap yazılmışsa da kaçakçılara göz yumulduğu bir gerçektir (B.O.A, D H-M U İ, 52-2/31, 1912).

Bu konuda başka bir şikayet ise İşkodra, Tiran ve İlbasan'da açıktan tütün satılması yolundaydı. Yanya Reji başmüdürünün şikayeti üzerine Maliye Nezareti'nden yapılan, 7 Mart 1910 tarihli cevabi yazıda "...Gerek Berat gerekse hemhudut olan mahallerdeki bayiler tarafından mamulat-ı inhisariye ile beraber kaçak tütün satılmasının men edilmesi şimdiye kadar mümkün olmamış ise de ilan-ı Meşrutiyet'ten itibaren bir kat dahamuavenet edilmekle hükm-i nizama mugayir hareketten imtina eyleneğine ne derece teşebbüs edildiği ve ve bu hususta ittihaz olunan tedbirler Berat Sancağı'na mahsus olmayıp, İşkodra, Tiran ve İl-basan'a da teşmil olunacağı ve bu maksadın temini hakkında hükümet-i mahaliyece matlubu vechile muavenet edilmesi lazım geleceği bildirmiştir." (B.O.A, DH-MUI, 73-2/20, 1910).

Tütün kaçakçılığına her kesimden insanın katıldığı görülmektedir. Örneğin 5 Eylül 1912 yılında Arapgir'de yakalanan kaçak tütünlere adı karışanlarla ilgili şu tahrir yazılmıştır; "Arapgir Kaymakamı idaremize karşı ilga eylediği müşkilattan bahisle Mamuratülaziz başmüdüriyetinin 9 Ağustos 1912 tarihinde vürud eden tahrirattaki işarati...huzuru penahilerine arz eyleriz...Kanuni sanide, Arapgir kolcuları tarafından 41 kilo kaçak tütün ile bunu nakil eden bir ester (katır) zapt edilip mezkür tütünlere sahibi bir defter memuru ve mürselünileyhi de Ziraat Bankası memuru olduğu anlaşılmiş ve keyfiyet derdest geceleyin vaki olduğundan polis merkezince kaydı bilicra tütünlere Reji İdaresi'ne ve esteri de bir hancıya tevdi edilmiştir. Ertesi günü tütünlere bir kısmı kendisine ait olduğu beyanı ile Kaymakam Bey tarafından, taraf olunarak verildiği takdirde derdest olunan hayvanın aşırılacağı makamı tehditle dermiyan edilmiş ve bir saat sonra işbu tehdit mevki icraya vaaz olunmuştur. Bu hususta Reji Müdürü'nün intizaratı ve mubadelatı katiyen nazar-ı itibara alınmadıktan mada, bilakis Kaymakam Bey'in teşvikiyle kaçakçı zürra ve 30 Türk Lira şirket iddiasıyla kolcularımıza aleyhine igameyi dava edilmiş ve bunun üzerine kolculara karşı celb müzekkeresi tesbit kılınmıştır. Bu babda Mamuratulaziz Merkez Müdürümüzün vilayete müracatı üzerine Vali Bey Efendinin vaadlerine rağmen takip edilmediğinden Vilayet vaziyetinden cesaret alan Arapgir kaymakamı da ruhsatsız ekilen tütünlere ekimine mani olmadığı gibi kaçakçılara kolcular aleyhinde şikayete teşvik ve tahrik etmek gibi muamelata kıyam ile mahalli mezkur memurlarımıza karşı hissettiği hiddette tereddüt tereffüt etmediği kolcularımız aleyhinde asılsız şikayetler ile haklarında hapis ve ceza-i nakdi hükümleri verdikleri gibi esteri aşırta hancının beraatine karar verilmiştir....Reji Merkez Müdüriyetimizin şikayeti Vilayetce nazar-ı itibare alınmadığı gibi tavır ve harekiyle günden güne menafii idareyive binaenaleyh menafii hazineyi izhar eden kaymakam kaçakçıları

idareye karşı değil bilakis idareyi kaçakçılara karşı müdafaa ve himaye ettiklerini bildiririz....” (B.O.A, DH. İD. 95-1/56, 1911).

Ankara Vilayetine yazılan 21 Mayıs 1912 tarihli bir şikayette ise “ Yabanabad'da da Reji kolcuları tarafından der-dest olunan tütünlerin efrad-ı redife tarafından cebren ahz edildiğine dair vaki' olan şikayetin.... hakikat olduğunu müş'ir Reji Komiserliğinden i'ta olunup Maliye Nezareti Celilesine ba-tezkere tevdi kılınan müzekkire ile vesika suretleri letfen saub-ı valalarına gönderilmekte münderecatına nazaran iktizasına ifa ve ibra buyurulması babında ...” olduğu ifade edilmiştir (DH-ID 94-2/16, 1912).

Bu şikayet üzerine 24 Mayıs 1912 tarihli bir telgrafta verilen cevapta “....Reji Memurlarının müzakeresi üzerine Dilaver Onbaşı yanında Süvari Ankaralı Tevfik ve Yabanabad'daki Turalioğlu Hüseyin ve piyade , Reji kolcuları... Mezkûr köy camii şerifi yanındaki köy odasında bir kaçakçı Çerkez, bir yük tütünle bulunduğu müşahade edilmiş ve odanın etrafı muhasara edilmiş. O zaman içinde bulunan kaçakçı Çerkez Şamil olduğu , silahlı olduğu kapının arkasında silah istismal edeceğini jandarma ve kolculara söylemekte iken iki çerkez gelmiş. Bunlar Ankara'ya sevk edilirken kaçakçılar mukavemet ederek onları jandarma ve kolcuların ellerinden alarak hayvanların üzerine yüklenip kaçmışlardır...." Kaçakçıların firarına meydan veren askerler Yüzbaşı'ya şikayet edilmişse de hiçbiri nazar-ı itibara alınmamıştır (B.O.A, DH-ID, 94-2/16, 1912).

Görüldüğü gibi kaçakçıların arasında Osmanlı toplumunun her kesiminden gelen insanlar vardır. Çoğunlukla devlet memuru, ordu mensubu ve tütün üreticisi kaçakçılığın içinde yer almışlardır. Pek çoğunun kaçakçılığa girmesindeki en önemli etken mali sıkıntılardır. Devlet, sivil ve askeri personelinin maaşını çoğu kez ödeyememekte ya da düzensiz veya çok düşük maaş ödemekteydi. Bu durum ekonomik çıkmazda olan devlet görevlilerinin kaçakçılığa yönelmesine sebep olmuştu. Mahalli idarecilerin kaçakçılığı, onaylamamakla birlikte, kayıtsız kalmakla destekledikleri ortadadır.

Tütün üreticilerinin çoğu Reji yüzünden azalan gelirlerini kaçakçılık yoluyla telafi etmeye çalışmaktaydı. Reji'nin, zor kullanarak, ürüne düşük fiyat vererek ve borç vermeyi reddederek üreticiyi ya kaçağa sevk etmiş ya da ekonomik zorluklardan göçe mecbur bırakmıştır. Örneğin; İkiyüz civarında Trabzon'lu tütün üreticisi , bu baskılar sonucunda Rusya'ya göç etmek zorunda kalmıştı (QUATAERT, 1987, s. 30-31) .

Tütün kaçakçılığı yapanların korunduğu yolunda Reji tarafından sık sık şikayetlerde bulunulmuştur. Örneğin kaçakçılığın yaygın olduğu Anamur'da bu yönde koruyuculuğun yapıldığı, bu işin de kaçakçılığın önlenmesine yardımcı olması gereken askerlerce

yürütüldüğü ifade edilmekteydi. Dahiliye Nezareti 22 Muharrem 1912 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazıda mülkiye, adliye ve askeriye hakkında yapılan bu şikayetlerden bahisle "... ileride bu yüzden zuhur-u muhazire meydan vermemek için ciheti askeriyede tahkikat yapılması ..." istenmekteydi (B.O.A, D.H- MUI, 58/35, 1912) .

Her ne kadar Reji tarafından askerin kaçakçılara göz yumduğu ifade edilerek kaçakçılığın önlenememesinde en önemli etken gibi gösterilmeye çalışılmışsa da kaçakçıların silahlı, kalabalık, organize kuvvetler olduğu ortadadır. Yer yer jandarma güçlerinin kaçakçılığın önlenemesinde yetersiz kaldığı bir gerçektir. Nitekim 27 Temmuz 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Karahisar mutasarrıflığında bulunan inzibatın kaçakçılığı önlemede yetersiz kaldığından bahisle "...Kaçakçılar tedarik ettikleri tütünleri seksen doksan kişilik müsella ve büyük kabilelerle nakil etmekte, takip ve yakalanması jandarmalara ait olduğu beyanla ciheti askeriyece muavenet ve fûruhat edilemediği, bunların gücüne nazaran jandarma kuvvetleriyle takibi ve yakalanması imkansız olduğu", askeriye'nin kuvvetlendirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi (B.O.A, DH-MUI 5-2/22, 1909).

Tütün kaçakçılığının Karadeniz Bölgesi'nde daha fazla yoğunlaştığını görmekteyiz. Bölgenin nüfusu diğer bölgelere göre daha yoğun olması, geçim kaynaklarının kısıtlı oluşu ve önemli ölçüde ziraatçının geçimini tütüne bağlamış olması, ayrıca arazi şartlarının kaçakçılığa müsait oluşu bu bölgede kaçakçılığı yoğunlaştırmıştır. Kaçakçılık daha çok Doğu Anadolu Bölgesi üzerinden yapılmaktaydı. Akçaabat'ın Sıraderesi'ndeki köylerden kalkan ve "Barhane" tabir edilen kaçakçı kabileleri davul zurna çalarak , bayram alayı şeklinde yola çıkarlardı (KARA, 1991, s. 53) . Gün geçtikçe kaçakçılık bir teşkilat halini almış, artık davul zurnalarla yola çıkan kaçakçı kabileleri, oluşturmuş oldukları gruplarıyla hem Osmanlı hükümetine karşı rahatça hareket edebileceklerini göstermeye başlamış, hem de kolcu teşkilatında kaçakçılarla başa çıkmakta zorlanmalar olduğu görülmüştür.

Bölgedeki kaçakçılık bir taraftan kara diğer taraftanda deniz yoluyla yapılmaktaydı. Kara yoluyla kaçakçılık yapanlar 300-400 kişilik silahlı barhane müfrezeleri halinde hareket etmekteydiler. Trabzon'dan , Malatya ve Halep'e kadar uzanan kaçakçılık yolu üzerinde bulunan yerleşim yerlerine uğrayarak , yöre halkına zorla tütün satarak birçok zararlar verirlerdi. Bu güzergah üzerinde en önemli konaklama merkezleri Maçka, Bayburt, Erzurum ve Erzincan'dı (KARA, 1991, s. 53).

Kaçakçılığı önlemek için Reji'ce oluşturulan kolculuk örgütünün, kaçakçılarla mücadelede yetersiz kalması üzerine, Şirket bölgedeki kolcu sayısını artırmak istemişse de devlet için kolculuk örgütünün tehlike arz etmeye başlamasından dolayı, hükümetce bu istek kabul edilmemiştir. Buna karşılık, kolcuların yetersiz kalması durumunda askerden yardım

alınabileceği Reji'ye bildirilmişti. Ancak kaçakçılarla mücadelede başarılı olamayan Trabzon-Erzurum hattında görev yapan kolcular jandarmadan yardım istemelerine rağmen, jandarma yetkilileri olaylara kayıtsız kalmaları yanında , kaçakçıları koruyan bir tutum sergiledikleri bilinmektedir.

Karadeniz'deki kaçakçılık özellikle sahil köylerinde yaşayanlar tarafından yürütülmekteydi. Bölgede özellikle Sera, Hacıbeşir Deresi ile , Ağrı Köyü'nde yaşayan Karabinaoğulları ve Sincan Mesohori halkı kaçakçılıkta ün yapmışlardı.

Sahil boyunca Keşap, Akköy ve Giresun'da kaçakçılar tarafından bölge halkına zorla tütün satılmaktaydılar. Bu durumu önlemede kolcuların yetersiz kalması üzerine, Trabzon'daki Merkez Komutanlığından yardım istenmişse de bölgeye askeriye tarafından yeterli desteğin verilmediği bilinmektedir (B.O.A, DH-MUI, 80-2/11, 1912).

Tütün kaçakçılığı Reji'nin üreticiye karşı haksız uygulamalara başladığından itibaren ortaya çıkmıştı. II. Meşrutiyet öncesi kaçakçılığın çok yaygın olduğu bilinmektedir.

1892 yılında , Trabzon Valiliğine atanan Kadri Paşa , Bölgedeki kaçakçılığı önlemek için büyük bir mücadele başlatmıştı. Vali ile kaçakçılar arasındaki mücadele zamanla, çok değişik boyutlarda ceryan etmiştir. Örneğin, kaçakçılıkla ün yapmış olan birisi, Kadri Paşa'ya haber göndererek kendisini takip etmekten vaz geçmesini istemişti. Ünlü kaçakçı , "Ben istersem, Kadri Paşa'nın gözü önünde tütün kaçakçılığı yaparım. O, farkına bile varamaz! " demiştir. Gerçekten de bir gün Kadri Paşa, şehirdeki bir kahvenin önünde otururken, kahvenin önünden bir cenaze alayı geçer Cenazeye hürmeten halkla birlikte Kadri Paşa'da ayağa kalkar Ertesi gün o meşhur kaçakçı, Kadri Paşa'ya haber göndererek, "Dün sizin bile hürmeten ayağa kalktığımız o taputta ölü yoktu! Taput, kaçak tütünle doluydu!" diyordu. Kadri Paşa'da yaptırdığı araştırma sonucunda olayın doğru olduğunu öğrenmiş, kaçakçılarla mücadelesini daha da şiddetlendirmiştir (YAĞMURDERELİ, 1945, s. 32).

Yöredeki kaçakçılık zamanla o kadar yaygınlaşmıştır ki , kadınlarda kaçakçı kabileleri arasında yer almaya başlamışlardı. Bunun üzerine Reji Şirketi , kadın kaçakçıları kontrol altına alabilmek için kadın kolcular oluşturmak zorunda kalmıştı. Ancak kadın kaçakçıların üzerlerinin aranması sırasında birçok tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Bu konuda Trabzon basınında yer alan bir haberde, Hacı Nasuhzade Ali Nazif Efendi ve eşinin Trabzon vilayetine konuyla ilgili şikayet dilekçesi verdikleri belirtilmekteydi. Dilekçede "...Reji Nezareti'nce bazı mevkiilerde istihdam edilen kadın kolcuları mevki-i mezkürden geçen kadınların üzerlerine kaçak tütün taharri etmek amacıyla başlarını açıp bir takım halat-ı gayr-ı

merziyeye cüret etmekte olduklarından ..." bahisle bu durumun önlenmesi istenmekteydi (Feyz, 11Eylül 1908, s. 4).

Kaçakçı kabileleri Trabzon'da büyük bir güce ulaşmışlar, bunun sonucunda ki devlet ve Reji temsilcilerine göz dağı verme cesaretini kendilerinde bulmaya başlamışlardır. Bu durumu İsmail Kara Kadri Paşa, hatıralarında şöyle ifade etmektedir: "Kaçakçı kabileleri, hükümet konağının önünden geçtiği sırada kapıya bir tutam tütün bırakılmakta bir manayı tahkir ifade eden itiyattır. Bu hale karşı hükümet için ca'li bir takım hareketlerden evda-ı şütür kürbeden ve daha doğrusu bütün bu şeylere karşı göz yummaktan başka ne olabilir ?" (KARA, 1991, s. 23).

Zamanla kaçakçılık bir geçim kaynağı ve sanat olarak yerleşmeye başlamıştır. Kaçakçılar engebeli arazileri tercih ederek yollarına devam ederken, yol güzergahları üzerinde konaklama yerlerinde kendilerine yardım edecek olanları önceden tesbit ederlerdi. Artık kaçakçılık sistemli bir teşkilat durumuna dönmüştü.

Görüldüğü gibi bölgedeki kaçakçılık tüm mücadelelere rağmen önlenememiştir. Kadri Paşa'nın Akçaabat Kaymakamlığı'na yazdığı yazıda da bu durum açıkça görülmektedir. "Bu kaçakçıların ahval-i garibesini biraz daha izah edeyim: Buraya geldiğim sekiz sene müddet zarfında bu adamlara karşı yapılmadık bir şey kalmadı. Her ne yapılmak lazım ise yapıldı. Tenbih edildi, tektir edildi. Bazıları müddetlerle hapsedildi. Bir takımı sürüldü. Bir takımı kaçakçılığa giderken tütünleri, silahları zaptolundu. Bir takımının hayvanlarına el konuldu. Hatta bir takımı da diğerlerine ibret olmak üzere vurdurulup öldürüldü. Birtakımı tütün ziraatinden men edildi. Bir takımının haneleri zaptiyelere, askerlere konak edildi. Bir takımı diğerlerine kefil edildi. Bunların hiç birisinden zerre kadar faide olmadı.

Şu yazılan şeyler, bunlar hakkında yapılan muamelelerin onda biridir. Bunlardan başka daha birçok şeyler yapıldı. Yine asla tesiri görülmedi.

Zannedersem bundan sonra yapacak bir şey kalmadı. Bir yapacak var ise o da dün yazılan tahrıratta beyan olunduğu gibi ya umumi birden çoluk çocuk hapislere bırakılmak veyahut olduğu gibi hepsi de başka kazalara nakl-i hane edilmektir. Bu iki suretin icrası da hal ve maslahata ve belki adalete uygun değildir. Onun için mevzubahis olan köylerin tütün mahsülünü bütün serbest bırakmak ve Reji İdaresin'den bir okkasını bile aldırmmamak tedbirinden başka bir şey yoktur. Bu karar, sekiz senelik tecrübem üzerine verdiğim bir karardır..."(YAĞMURDERELİ, 1945, s. 32-33).

Tütün kaçakçılığı özellikle Reji şirketinin kontrol sahası dışındaki bölgelere yönelmiştir. Örneğin Bağdat bu merkezlerden biri olmuştur (NUSRET, 1326, s. 32).

Büyük kaçakçılığın inhisar usulünün uygulanmadığı Lübnan ve güney eyaletlerinde de oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Lübnan'a 1000 ton kadar kaçak tütün, 1500 ton tönbeği girdiği tahmin edilmekte olup , 1913 yılında nüfus başına düşen miktarın yarım kiloyu bulduğu anlaşılmaktadır (ELDEM, 1994, s. 77) .

Bu bölgedeki tütün kaçağının önlenmesi için Reji İdaresi'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı müracatlara, hükümetin, güvenlik görevlilerinin yetersiz olmasından dolayı kaçakçılığın yaygın olduğu cevabını vermesi üzerine, 21 Şubat 1910 tarihinde, Reji tarafından Dahiliye Nezaretine Fransızca bir nota gönderilmiştir . Notada Beyrut Vilayetinde Reji güvenlik görevlilerinin yetersiz olduğu vurgulanarak, Reji'nin tek amacının devlet adına vergi toplamak olmasına rağmen, Beyrut Valiliğinden gerekli desteği görememekten şikayetçi olunmaktaydı Beyrut Vilayeti yöneticilerine, tütün satışı yapılacak olan yerlerin denetiminin valiliklere bırakıldığına hatırlatılması istenmişti. Notanın devamında Beyrut'ta tütün gelirlerinde bir durgunluk görüldüğü kaydedilerek , mahalli idarecilerin tütün kaçakçılarıyla mücadele etmesi istenmişti (B.O.A, DH-MUI, 62-1/25, 1910).

Tütün kaçakçılığı sadece kara yoluyla değil, deniz yoluyla da yapılmaktaydı . Deniz yoluyla yapılan kaçakçılık genellikle gayr-i müslimler tarafından yürütülmekteydi. Özellikle Ege adaları birer kaçakçı üssüne dönüşmüştür. Örneğin Sombeki ve Kalimnos adalarında yılda ortalama 415000 kilo yaprak tütün kaçırılmakta, bunlar adalarda işlendikten sonra balyalar halinde hazırlandıktan sonra Fransız uyruklu, Fransua adında birine satıldığı takip sonucu anlaşılmıştır. Kaçak işlemlerinde Yunan bandralı bir vapur kullanıldığı görülmüştür (B.O.A, DH-İD, 95-1/43, 1911).

Akdeniz Adaları (Cezire-i Bahr-i Sefid) Valisi 15 Kanun-ievvel 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazısında Pire hattında "İnfiriti" adlı Yunan bandralıyla yapılan tütün kaçakçılığıyla 1.500 Türk Lira kıymetinde İtalyan malı emtia bulunduğu, bunların Sombeki adasına çıkarıldığı belirtilerek yüz denk halinde 7000 kilogram kaçak tütün tesbit edilmiş olmasına rağmen tütünlerin alınması için yeterli jandarma ve kolcunun olmadığı vurgulanarak adadaki kaçak tütünün alınmasına Yunanistan'ın müsaade etmediği belirtilmekteydi (B.O.A, DH-İD, 95-1/43, 1911).

Akdeniz Adaları Valisi , Dahiliye Nezareti'ne , Aydın Valiliği'ne bildirilmek üzere 18 Nisan 1909 tarihli bir başka yazısında, Limni'ye uğramakta olan Pendaleon ve Hacı Davut vapurlarının kamarot ve erzakçıları tarafından aleni surette tütün kaçakçılığı yapılmakta olduğu ve adı geçen kumpanyaya ait Eleni adlı vapurla Midilli yakınından karaya çıkarıldığı

bildirilmekteydi. Kaçakçılıkla uğraşan bu kampanyaların İzmir'de bulunan acentelerine gerekli uyarılar yapılmış olmasına rağmen kaçakçılığa devam ettikleri Rodos Reji başmüdürtü ve Midilli Reji Başmüdürtü tarafından acentelerin tekrar uyarılması" istenmekteydi (B.O.A, DH-MUI, 33-2/401909).

Deniz yoluyla yapılan kaçakçılığı önlemek için Duyun-u Umumiye bir, Reji İdaresi ise altı vapur ve 23 sandal alarak deniz kaçak trafiğini önlemeye çalışmışlardı (GÖKDEMİR, 1994, s. 83). Ancak deniz kaçakçılığının sadece denizden denetlenmesinin mümkün olmayacağını gören Reji, karadan da deniz kaçakçılığını önlemek için tedbir almaya çalışmıştır (B.O.A , DH-UMVM, 95-1/43, 1911).

Zamanla deniz yoluyla sahillerden yapılan kaçakçılık tütünle sınırlı kalmamış, barut, dinamit fitili, fişek dinamiti, kapsül, fişek, tüfek, tabanca, bıçak ve kama gibi silah ve malzemelerin de kaçakçılığı yapılmaya başlayınca devlet bir önlem almak zorunda kalmıştır. 1914 yılında yayınlanan bir tezkirede "Tütün vesair kaçakçılığının önlenmesi, kaçakçıların takip ve tenkili için hükümetçe Reji'ye yardım yapılmasına karar verilmiş olup, kaçakçılıktan Osmanlı hazinesi de zarar gördüğü, ancak kaçakçılığın önlenmesi için yeterli askerin olmadığı dile getirilmiştir (B.O.A, DH-UMVM, 110-6 1, 1914).

Reji İdaresi kendi kolluk kuvvetleri ile kaçakçılığın önlenmesinin mümkün olmadığını görünce sık sık jandarma ve polisten yardım istemiştir (B.O.A, DH-MVM, 10-67 /13, 1914)

Kaçakçılığın önlenmesinde askerleri teşvik etmek için için kaçak tütünleri yakalayan polis ve jandarmaya ikramiye verilmesi Reji İdaresi'nce kabul edilmiştir. "Jandarmalara bu gibi hizmetlerinden dolayı verilmekte olan ikramiyelerinin muhri ? zatiyeleriyle i'ta etirilmesi 29 Kanun-ievvel 1916 tarihli tezkiresiyle..." bildirilmesine ayrıca polis memurlarına da jandarmalar hakkında verilen ikramiyenin uygulanmasına karar verildiği Rejice bildirilmişti. Reji'nin bu teklifinin resmi makamlarca hemen kabul görmediği anlaşılmaktadır. İstanbul Emniyet Müdürü (Polis Müdür-i Umumisi) Cafer Bey kaçakçılıkla mücadelenin polisin aslı görevi olmasından dolayı, şimdiye kadar sadece ihbarcılara verilen ikramiyenin, polisede verilmesinin yanlış olacağını dahiliye Nezaretine bildirmişti. Maliye Nezaret Vekili Behcet Bey'de "...zaten gündün güne tevessü eden kaçakçılık bir derece daha tezayüd ve hukuk-ı hazinece de o nispette zaiyat vukua geleceğinden polis memurlarına da jandarmalar hakkındaki tarz-ı tesviyeyi tatbiken Reji idaresince verilecek ikramiyeye kabulüne müsade buyurulmaması ..."nı isetemişti (B.O.A, DH-ID, 95-1/42, 1916).

Reji İdaresi her ne kadar bu şekilde tedbirler almaya çalışmışsa da asker ve polis kaçakçılığın içinde yer almaya devam etmiştir. Örneğin Trabzonda'ki tütün kaçakçılığının önlenmesi hususunda gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle polis müdürü hakkında tahkikat başlatılmıştır (B.O.A, DH-KMM, 80-2/11, 1909).

Kaçakçılığa karşı yeni birtakım tedbirler alınmakla birlikte , özellikle köylerde ve kırsal alanlarda buna engel olunamamıştır.

Tüketiciler açısından kaçak ile Reji imalatı arasında fark yoktur. Tüketici daha ucuza aynı kalitede tütünü içebilmiştir. Kaçakçılar, Reji kolcularından başka güvenlik ve kolluk kuvvetlerinden çekinmemişlerdir. Çünkü jandarmalar tesadüfen kaçakçıları yakalasa ya yarı fiyatına ya da bedava içimlik tütünlerini almaktan başka bir şey yapmamışlardır (QUATAERT, 1987, s. 32).

Kaçakçılık halkın alıştığı nefis tütünü kaçakçının verdiği fiyata meşru yollarla Reji satmadığı ve satın almadığı sürece devam edeceği muhakkaktı (R.İ.T.N.C.O.D.U.O.M.İ.T.K.M, 1910 s. 43) . Reji İdaresi talimnamesinin 30, 37, 39, 40, 41, 43, 44. maddeleriyle kaçakçılığın önlenmesi yönünde kararlar almışsa da uygulamada başarılı olamamıştır.

Kaçakçılığa başlangıçta devlet göz yummuşsa da zamanla devlet idaresinde büyük ölçüde bir başı bozukluk baş göstermiş olduğunu görmekteyiz. Devletin tüm birimlerine yolsuzluk ve rüşvet girmiş, devlet memurları devlet çıkarları yerine şahsi çıkarlarına hizmet eder olmuştur. Devletin saygınlık ve otoritesi zayıfladığından devleti zarara sokacak fiillerin işlenmesine de zemin hazırlanmış oldu. Ülkede kaçakçılık adeta meşrulaştırıldı..

24.Kolculuk Teşkilatı

Reji Şirketi'nin uygulamaları karşısında bunalan tütün üreticileri ürünlerini şirketi devre dışı bırakarak değerlendirme yollarını aramıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyo- ekonomik durum otorite boşluğuna sebep olmuştu. Bu durumun ortaya çıkardığı rahatlık içinde, halk devletin de göz yummasından cesaretleterek, hızla kaçakçılığa yönelmiştir. Bu durum Reji Şirketi ile üreticiyi karşı karşıya getirmiştir. Kaçakçılığın mevcut tedbirlerle önleyemeyeğinin anlaşılması üzerine şirket tarafından Kolculuk adıyla kaçakçılıkla mücadele edecek bir teşkilat kurulmuştur. (SEVİMAY, 1995, s. 371).

Kolcu kelime manası olarak "devlet gelirlerinin zararına mahal kalmamak ve kaçakçılığa meydan vermemek için geçit yerlerini gözleyen ve bekleyen veya denizde kaçakçılar peşinde dolaşan bekçiler, memurlar" demektir (KARAMURSAL, 1989, s. 36).

Tütün Reji Şirketi , ileride ne gibi sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülmeden yapılan anlaşma neticesinde teşkilatlanmış. Şirket kolculuk adı altında oluşturmuş olduğu kolluk kuvvetleriyle, devlet içinde devlet konumuna yükselmiştir.

II. Meşrutiyetle beraber halkın bu yabancı şirkete karşı olan infiali, demokratik oluşumlardan da yararlanılarak gerek halk kesimlerince gerekse meclis üyeleri tarafından yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır.

Kaçakçılığın yaygınlaşması üzerine, Reji İdaresi oluşturduğu kolcu kuvvetleriyle yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Binlerce insanın ölümüne sebep olan bu mücadele Reji Şirketi'ne yeni bir boyut kazandırmıştı.

Osmanlı halkı için Reji ve kolcuları tütün çiftçisinin kanını emen bir sülük, Osmanlı vatandaşının canını alan bir canavar, devletin payını çalan azılı bir hırsız, kolcuları ve yandaşları olan Duyun-u Umumiyeyle devlet içinde devlet gibi davranan perdenin arkasında ise Osmanlı Bankasının yer aldığı bir kuruluş olarak görülmekteydi. (SEVİMAY, 1995 ,s. 371). Bu durum Reji Şirketinin ve kaçakçılığı önlemek amacıyla kurulan kolcuların işini bir hayli zorlaştırmıştı.

Reji İdaresi kaçakçılarla sıkı bir mücadele sonucu sorunun çözümlenip gelirlerinin iki katına çıkacağını düşünmekte olmasına rağmen tütün sorunu kaba güçle çözümden ziyade yönetimdeki aksaklıkların giderilmesiyle ancak önlenebileceği bir gerçektir (PARVUS EFENDİ, 1997, s. 74).

Reji'nin kaçakçılıkla mücadele için her yıl daha fazla kolcuya ihtiyaç duymakta, buna paralel olarak da harcamaları artmaktaydı. 1887 yılında çalıştırılan kolcu sayısı 3600 iken, 1899 yılında 6500 'e çıkmıştır. 1908 yılına kadar geçen 9 yıl içerisinde Reji'nin kaçakçılıkla mücadele için ortalama 2.15.000 Türk Lirası harcama yapmak zorunda kalmıştı (QUATAERT, 1987, s.29). II.Meşrutiyet'ten sonra kaçakçılıkla mücadele daha etkili yapıldığına göre bu rakamların daha da arttığı bir gerçektir.

Reji İdaresi kuvvetlerini artırmak için Osmanlı Devleti'nden izin almak zorundaydı (QUATAERT, 1987, s. 33). Ancak Reji için bu durum hiç de zor olmamıştır. Çünkü devlet içine düşmüş olduğu sosyo-ekonomik ve siyasi problemlerinden dolayı şirkete sürekli taviz

vermek zorunda kalmıştır. Hatta 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe konulması öncesinde eşkıyalık ve devrimci faaliyetlerin artması üzerine devlet, Reji'den askeri yardım istemeye karar vermiştir (QUATAERT, 1987, s. 41).

Reji kolcuları talimnemenin 39. maddesine göre kaçakçıları takibat sırasında mahalli idareleri de haberdar edeceği yer almakta olup 40. maddeyle yakalanan kaçakçılar için şahitlik yapmalarına müsaade edildiği gibi 41. maddeyle kolculara hakaret edenlerin ceza kanununun 13 ve 14. maddeleri gereği cezalandırılacakları hükme bağlanmıştır (D.R.İ.T, 1341, s.12-40).

Kolcuların kanunnamelerle yetkileri belirlenmiş olmasına rağmen uygulamada yetki sınırlarını aşarak halka karşı zulüm derecesinde uygulamaları olduğu bilinmektedir. Bu durum halkın Reji kolcularına karşı şikayetlerine sebep olmuştur. Örneğin 1911 yılında Çatalca Mutasarrıflığına çekilen bir telgrafta Reji, kolcuları ve refakatinde bulunan jandarmaların Küçük Çekmece'ye bağlı Kalfa köyü ahalisine tecavüzlerde buldukları şikayet edilmekteydi (B.O.A, DH- MUI , 50-1/98, 1911).

Reji tarafından kolcu olarak görevlendirileceklerin adi suçlara karışmamış olması ve nizamname hükümleri dışında halka baskı yapmamaları yolunda düzenlemeler getirilmiş olmasına rağmen şirketçe bu düzenlemelere uyulmadığı görülür. Konya'da Abaza Reji kolcuları, cinayet suçundan mahkûm olan sabıkalarının istihdam, edildiği ve bunların halka karşı kötü muamelede buldukları ; Örneğin Akşehir ve Iğın'da kadınlara, buldukları bölgelerde tanıkların gözü önünde tacizkar davranışlarda buldukları şikayet edilmekteydi. Buna benzer olayların Bozkır, Koçhisar, Ermenek, Seydişehir, Beyşehir, Ereğli, Sultaniye kazalarında da yaşanmakta olduğu dile getirilerek Reji tarafından görevlendirilen kolcuların namuslu efrattan seçilmesi istenmiştir (B.O.A, DH- MUI , 57/69 , 1912).

Silah taşımaya yetkili olan Reji kolcularının isimleri ve taşıdığı silahları bir deftere kaydedilmesi gerektiği halde bu hükme de uyulmadığı anlaşılmıştır. 15 Ağustos 1912 tarihli Maliye Nezaretin'ce yazılan bir yazıda Bolu kaymakamlığına bağlı jandarmalarla, Reji korucuları arasında iki saat süren bir çatışmada, çoğunluğunun deftere kayıtlı olmayan silahlar taşıyan kolcularca ateş edildiği bildirilmekteydi. Aynı konuyla ilgili Jandarma Genel Komutanlığı Dahiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak kolcu namıyla halka karşı her türlü tacizkar davranışlarda bulunan Reji kolcularının isimleriyle taşıdıkları silahları gösterir defterin bir türlü tanzim edilmediği şikayet edilmekteydi (B.O.A, DH-İD, 95-1/61 ; DH-MVM, 81-16,1912)

Kolcular sadece kaçak tütünlerin önlenmesiyle uğraşması gerekirken zaman zaman meşru zeminler içinde yapılan tütün nakillerine de zorluk çıkarmaktaydılar. Örneğin Avrupa'ya Hasköy'den gönderilen yaprak tütünler Dedeğaçta'ki kolcularca geçirilmediğine dair şikayetler yapılmıştır (B.O.A, DH-MVM, 57/54 , 1892).

Reji İdaresin'ce kurulan kolcuların zamanla tütün kaçakçılığını önlemekte yetersiz kalması üzerine Osmanlı Devleti kolluk kuvvetlerinden de yardım istemiş olmasına rağmen bu güçler kaçakçılığın önlenmesine yardımcı olmadığı gibi bizzat kaçakçılığın içinde yer almış hatta silahlı çatışmalara girmişti. Kaçakçılığı mevcut güçlerle önleyemeyeceğini anlayan şirket, Kordon Bölüklerinin oluşturulması yoluna gidecektir. Maaşları Reji İdaresi'nce karşılanmak üzere "Zaptiye-yi Umumiye kuvvetlerine ilave olarak Kordon Bölükleri teşkilini havi mezkür idareden gelen teklifin kararlaştırılan şartlar dairesinde" hareket edeceği hükme bağlanmıştır (B.O.A, DH-MVM, 14/53,1889) . "...Mezkür bölükler şimdilik Der-saadet ile Aydın, Hidavendigar ve Selanik vilayetlerinde teşkil kılınarak tecrübe edileceğini mebni kabul ve meclise de tasvib olunarak ol babta jandarına dairesinde kaleme alınan talimat müsveddesi hakkında idare-i mezkûrece dermiyan olunan bazı mütalaat üzerine taraf-ı seraskeri ile muharebeye şekil, müzakere Şurayı Devlet'e havale edilmişti. "Neticede alınan karara göre talimnamenin ilgili hükümlerine göre hareket etmeleri karara bağlanmış olup olumsuzluklar görüldüğü takdirde lağedileceği belirtilmişti. (B.O.A, DH-MVM, 32/7,1889). Ancak Osmanlı Devleti İstanbul'da Kordon Bölüklerinin oluşturulmasını uygun bulmamış, neticede Selanik, Bursa ve Aydın vilayetlerinde teşkilatlanılırken, İstanbul için düşünülen üç Kordon Bölüğünün oluşturulmasından vaz geçilmiştir (B.O.A, DH-MVM, 32/35 , 1889).

Kaçakçılık zamanla o denli güçlü örgütlenmişti ki, Reji'nin tüm tedbirlerine rağmen önlenmesi mümkün olmamıştır. Halk, kaçakçılıkla uğraşanları yabancı bir şirkete karşı baş kaldırış olarak görmekteydi. Bu nedenle kolcular halk arasında pek hoş karşılanmazken kaçakçı kabilelerinin kahramanlıkları dilden dile dolaşır, türkülere konu olur, "Ecnebi bir şirketin menfaati namına memleket çocuklarından karşılıklı bir çok kanlar dökülür, bir çok facialar vücuda gelirdi. Cesaret ve maharet bakımından galebe en ziyade kaçakçılarda kalır, bu çarpışmalar halk nazarında bir kahramanlık mekîbesi telakki edilir, türküler, destanlar yazılıp söylenirdi. Reji Şirketi alakalı memurları para ile tutarak kaçakçılarla mücadeleye sevk ederdi...Takip ve mücadeleye rağmen kaçakçılar yine zeka, maharet ve cesaretleriyle muvaffak olmuş, eksilmeyen belki de artan bir faaliyette kaçakçılığı idame ettirmişlerdi." (LERMİOĞLU, 1949, s.19).

Zamanla kaçak tütünler, kadınlar üzerinde taşıma yoluna da gidilmiştir. Bunun üzerine kadın kolcular teşkilat içine alınarak kaçakçılık önlenmesi amaçlanmaktaydı. Bir taraftan kaçakçılık yol ve metodları artarken diğer taraftan önleyici tedbirler de arttırılmaya

çalışılmıştır. Kaçakçılar deniz yoluyla Karadeniz sahilerine kaçak tütün getirdikleri gibi dahilde de Malatya ve Halep'e kadar uzanırlardı. Kaçakçı kabileleri, müsella müfrezeler halinde hareket eder, kara ve denizde devlet kuvvetleriyle sık sık çarpışmak mecburiyetinde kalırlardı (LERMİOĞLU, 1949, s. 19). Görüldüğü gibi kaçakçılığın boyutları ve gücü gün geçtikçe artmakta, deniz kaçakçılığı yaygınlaşırken kaçakçılık mesafesi oldukça uzak mesafelere ulaşmakta, kadın kaçakçılar da kaçakçı kabileleri arasında yer almaktaydı.

Zaman zaman kadınlarının üzerlerinin aranması dolayısı ile kaçakçılarla kolcular arasında şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir .

1901 yılına gelindiğinde, gerek kolculardan gerekse halktan çarpışmalarda ölenlerin sayısı 20000'i aşmıştı. Çatışmalarda yaralananların sayısı bilinmemekle birlikte oldukça fazla olduğu tahmin edilmektedir (MUTLUÇAĞ,1967, s. 39). Bu da bize kolcular ile kaçakçılar arasındaki olayların boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Devletin, tütün üretici mağdurlarına yeni ekonomik imkanlar sağlaması imkansızdı. Bu nedenle olaylar karşısında Osmanlı Hükümeti'nin çaresiz kaldığını görmekteyiz.

1. Dünya Savaşı yıllarında da devletin en önemli ve en karlı gelir kaynağına sahip olan Reji İdaresi, Anadolu çiftçisini sömürmeye devam etmekte, kolcularla halk arasındaki çatışmalar artarak sürüp gitmekteydi.

1. Dünya Savaşı'nın asker kaçakçıları ile savaş sonunda terhis edilen fakat iş bulamayan eski savaşçıların çoğunluğu, kaçakçılığı karlı bir meslek olarak görüp kaçakçılığın içinde yer almaya başlamışlardır. Bu da kaçakçılığın tekrar hızlanmasına sebep olmuştur (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 134).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE REJİ

30. Genel Açıklama

Omanlı İmparatorluğu içinde bulunduğu siyasi ve sosyo-ekonomik durum nedeniyle Reji'nin imtiyaz süresini 1914 yılında 15 yıl süreyle uzatmıştır. Bu anlaşmayı yaparken Almanya ile Fransa arasındaki rekabetten yararlanmak istemişse de her yeni borçlanma, yeni imtiyazları da beraberinde getirmiştir (PAMUK, 1990, s. 198).

Reji İdaresi'yle yapılan bu antlaşma, Millet Meclisi tarafından onaylanmamış olmasına rağmen Trablusgarp Savaşı'nın kaybedilmesi Balkan savaşları ve arkasından I. Dünya Savaşı'nın başlaması sonucu meclis kapatılmış antlaşma onaylanamamış ancak Reji'ye de dokunulamamıştı. Osmanlı Devleti'nden kalan birçok sorun gibi Reji sorununun da halledilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kalmıştır. Savaş yılları ülkede çok büyük bir otorite boşluğunun oluşmasına sebep olmuş, herkes kendi gücü ölçüsünde koyduğu kuralara göre hareket etmesine sebep olmuştur. Ülkede kanunlar işlemez olmuş, bozulmuş olan sistem iyice çökmüştür. Devlet her cephede düşmanlarla mücadele ederken bu boşluktan yararlanan çeteler daha güçlü bir şekilde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Kaçakçılık her sahada yaygınlaşmıştı. I. Dünya Savaşı'nın asker kaçakları da kaçakçılar arasında yerini almışlardır. Ülke ekonomisi durma noktasına gelmiş olduğundan, savaş sonrası terhis edilen fakat iş bulamayanlar da kaçakçılığı karlı bir meslek olarak seçmişlerdi (MÜDERRİSOĞLU, 1990 s.134).

Savaş yıllarında diğer alanlarda olduğu gibi tarım sahasında da buhran yaşanmaya başlanmıştı. Bu buhran mütareke ve Milli Mücadele yıllarında devam etmiş hatta daha da artmıştır. Savaştan evvel 6600000 dönüm olan hububat ziraatı, harbin sonunda 3500000 dönüme düşmüştür. Genel olarak 1919 yılında buğday mahsülü harpten evvelki seviyesinin yarısına düşmüş, diğer mahsüllerde buna benzer gerilemeler olmuştur (ELDEM, 1973, s. 384).

1918 yılında mütareke imzalanmış olmasına rağmen barış sağlanamamış, ülke dört bir taraftan işgal edilmeye başlanmıştı. Ülkenin makus talihini yenmek için, Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadeleyi başlatmıştır. Osmanlı Hükümeti, bu zor ekonomik şartlardan ülkeyi kurtaramayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kurularak ülkenin yönetimine el konulmuştu. Milli hükümet bir taraftan düşmanlarla cephelerde mücadele ederken, bir taraftan da mali sıkıntıları aşabilmek için çareler aramaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak ziraat ile birlikte milli ekonomiyi ilgilendiren diğer bütün işlerin bir elden ve bir arada yönetilmesi için iktisad vekaletini kurmuştu. Böylece Milli Kongrelerce alınan ekonomik tedbirler de tek çatı altında toplanmıştı. Bilindiği gibi Milli Mücadele'yle başlayan Milli Kongreler toplanarak bir seri ekonomik ve siyasi kararlar alarak bölgesel uygulamalara koymuştu. Örneğin 22 Mart 1920 tarihinde Balıkesir'de toplanan "İzmir Kuzey Bölgesi Kuvay-i Milliye Genel Kurulu" maddi olanaklar sağlamak amacıyla bazı kararlar almıştı. Bu kararlardan biri de tüccarlardan, mallarının bir başka bölgeye göndermesi veya başka bir bölgeden mal getirilmesi durumunda vergi alınması idi. Örneğin tütünden okka başına 5 kuruş vergi almayı kararlaştırmışlardı (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 241).

Mustafa Kemal Paşa da 18 Mart 1920 tarihinde bütün Kolordulara, Vilayetlere, Mustakil Mutasarrıflara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına gönderdiği tamimle Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Duyun-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konulması istenmişti. Böylece İstanbul'a para veya değerli maden gönderilmesi önlenmişti (SELEK, 1982, s. 686-687).

Anadolu'nun gelirlerinin yarısından fazlasının Duyun-u Umumiye İdaresi toplamaktaydı. Alınan kararlar Duyun-u Umumiye gelirlerine el konulmasına rağmen verginin toplanabilmesi için yeniden örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Bu koşullar altında böyle bir örgütlenmenin zorluğu ortadaydı. Bu sorunu aşabilmek için Meclis hükümetinin ilk Maliye Bakanı olan Hakkı Behiç Bey, Duyun-u Umumiye idaresinin Ankara Mümessili Ali Cevat Bey'i makamına davet ederek ülkenin harp halinde olduğunu vergiyi Duyun-u Umumiye toplayıp bize versin, masraflarınızı alın, barış olunca diğer hesapları görüşürüz şeklinde teklifte bulunmuş, Duyun-u Umumiye bu teklifi kabul etmişti. Böylece vergi toplama sorunu aşılmıştı (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 260).

Anadolu halkı, Balkan ve I. Dünya Savaşları sonunda fakir düşmüş, ekonomik kaynaklar kurumuştur. Halktan yeni fedakarlıklar istenmesi, Milli Mücadele karşıtlarını yeni vergiler alınma hazırlıkları dolayısıyla harekete geçirmişti. Öte yandan Kuva-yı Milliye için "ayni ve nakti" yardım toplanmaya devam edilmişti.

Vergi gelirlerinin yarısından fazlası Duyun-u Umumiye ve tütün Reji'si İdaresi tarafından, geri kalanı Maliye Bakanlığın'ca toplanıyordu. Bu şartlar altında Yeni Vergi Kanunları'nın nasıl çıkarılacağı, mecliste uzun tartışmalara sahne olmasına rağmen halka dayanmaktan başka çıkar yolun olmadığı da ortadaydı. Gerçekten de Meclis, 12 Nisan 1921 tarihine gelindiğinde yani meclisin çalışmaya başladığı bir yıl içinde çıkardığı 109 kanunun 56'sı Mali kanunlardı. Bu kanunlar çıkarılırken yumuşak bur tutum izlenmesine gayret gösterilmeşti (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 257).

1920 yılında çıkarılan ilk bütçe kanununun metin kısmında yer alan, 25 maddenin 7. maddesi Osmanlı Bankalarını, 21. maddesi Duyun-u Umumiye'yi ilgilendiren düzenlemesi getirilirken 22. maddeyle "Tütün Reji'si İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemen olduğu yerlerdeki yönetime zarar vermemek şartıyla, işletmelerine devam eder." şeklinde Reji İdaresi'nin durumu düzenlenmiş olup bu idarenin bu uygulamanın savaş yılları boyunca devam etmesine karar verilmişti (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 323-325).

Böylece Anadolu'nun bütün gelirleri Maliye Bakanlığının eline geçmiş Duyun-u Umumiye ve Reji İdareleri arasında daha önce yapılan centilmenlik antlaşmaları kanunlaştırılmıştı. Bütçeyle tekel gelirleri başlığı altında yer alan tütünden 808.095 Türk Lira gelir hedeflenmişti.

1922 yılı bütçesi düzenlendikten sonra çıkartılan birinci Avans Kanununun 4. maddesi ile Tütün Reji İdaresi şu şekilde düzenlenmişti. "Tütün Reji'si İdaresi 1922 yılı mali yılından itibaren katma bütçeyle idare olunacaktır. Bu idarenin memur ve hizmetlilerinin aylıkları ile öteki giderleri Devlet dairelerinin bağlı olduğu hükümlere bağlı olarak ödenir." (MÜDERRİSOĞLU, 1990, s. 480).

Bir taraftan yeni mali kanunların çıkarılması, diğer taraftan ziraat konusunda alınan tedbirler 1922 yılından sonra sonuçlarını göstermeye başlamıştı. Başlıca ihraç maddeleri arasında yer alan tütünün 1919-1923 yılları arasındaki ihracat durumu şu şekilde olmuştur:

1919 yılında 1966000 ton
 1920 yılında 1914000 ton
 1921 yılında 1558000 ton
 1922 yılında 2054000 ton
 1923 yılında 2609000 ton

Görüldüğü gibi 1922 yılından sonra tütün ihracatında önemli bir artış başlamıştır (ELDEM, 1997, s. 386).

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerinin zamanla belirecek iktisadi siyasetleri önce Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyetlerinin toplantılarında ortaya atılmış ve tartışılmıştı. Görüşlerin birleştiği en önemli konu, ziraatin teşvik ve himayeye muhtaç olduğu görüşüydü. Alınacak teşvik tedbirlerinde ise görüşler ayrılıyordu. Özellikle, yabancı sermayeden faydalanılıp faydalanılmayacağı tartışılan konuların başında yer alıyordu. İktisad Vekaleti, bu konuda bir hükümet programının kabulünden önce yetkili müessese ve şahısların görüşlerini öğrenmek istemişti. Ülkenin bütün iktisadi zümrelerinin iştiraki ile toplanan İzmir İktisat Kongresi bu sorunların çözümü için teklif edilen tedbirler bakımından son derece önem taşır.

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştı. Toplantıya ziraat, sanayi, ticaret, bankacılık gibi bütün iktisadi sektörlerin ve işti temsilcileriyle katıldığı bir kongre toplanmıştır.

Kongrenin açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulları dile getirmiş ve Duyun-u Umumiye belasının bu ekonomik olumsuzluklara etkisini dile getirerek iktisadi işlere birinci derecede önem verilmesi gereğini belirtmiştir. Yabancı sermaye konusuna da değinen Mustafa Kemal, kapitülasyonlara dayanan şirketlerin bundan böyle Türkiye’de yaşayamayacaklarını fakat ülke kanunlarına uymak koşulu ile çalışmak isteyenlere sahanın açık olduğunu beyan etmişti. Bu beyanat o sıralarda yabancı sermayenin memlekete girmesinde sakınca olup olmadığı konusunda yapılan tartışmalara son vermişti.

Bu kongrede tartışılan konuların çoğu kabul edilmiş ve bunlar hükümetin ekonomi programı tayininde önemli bir faktör olmuştu.

Kongrede verilen kararlar arasında iki tanesi oldukça önemli idi. Bunlardan biri İstanbul Umum Amele Birliği, diğeri de 1921 yılında İstanbul’da kurulan Milli Türk Ticaret Birliğinin Raporu’dur.

Milli Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umumisin'den Celal Derviş'in "Tütün Reji'si ve Mazaratları" başlığı altında yayınladığı bir yazıda Reji'nin kuruluşundan itibaren tarihi gelişiminden bahsedilmekte olup Reji'nin devlete, üreticiye ve tüccara pekçok zararlar verdiği dile getirilerek Reji'nin kaldırılmasını ve yerine bandrol usulünün getirilmesi istenmekteydi. Bandrol usulüne geçilmesi halinde hem devlet hem çiftçi ve tüccar daha karlı çıkacağı hatta devlet hazinesine bugünkünün on katı gelir gireceği vurgulanmaktaydı. Yazının devamında belirtildiğine göre, milli sermaye bu yolla canlanmaya başlayacağı gibi

kaçakçılık önlenmiş olacaktı. Böylece birçok insanın ölümüne sebep olan, ahlaksız bir kazanç kapısı da kapanmış olacaktı (ÖKÇÜN, 1968, s. 90-94).

İzmir İktisat Kongresine katılan çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarınca belirlenen ekonomik kararlara bağlı olarak "Çiftçi Grubu'nun İktisadi Esasları"nın ilk sırasında yer alan bir kararla Reji İdaresi'nin kaldırılıp, bütün ziraat ve ticaretini serbest bırakan bir karar alınarak, inhisar yerine bandrol yönteminin getirilmesi kararlaştırılmıştır (ÖKÇÜN, 1968, s.390).

1923 yılında Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin 7 sayılı yasası üzerine İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu tüm antlaşmalar geçersiz sayılmıştır.

Bunun üzerine, Reji Şirketi ile çıkan ihtilafların halli yolunda Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey ile şirket temsilcisi M. Ernest Veyl arasındaki görüşmeler sonunda 14 Haziran 1923 gün ve 2510 sayılı Kararname yürürlüğe konmuştu.

Bu kararnamenin 8. maddesi imtiyazın üç ay önceden haber verilmesi kaydıyla taraflarca fesh edilebileceği hükme bağlanmıştı (İALTER, 1993, s. 26). Bu antlaşmanın neticesinde İnhisar İdaresi'nin Anadolu'da bulunan şubelerine ait hesaplar Reji Şirketi'ne devir teslim yapılmıştır.

Reji İdaresi'nin gelirlerine el konulduğu zaman yapılan centilmenlik antlaşmasıyla savaş sonrası hesaplar tekrar ele alınacağı vaadedilmişti. Buna dayanarak Reji İdaresi Türkiye Hükümeti'yle zorlu geçen pazarlıklara oturmuştu. Reji'nin halk üzerinde ortaya koyduğu olumsuzluklar meclis ve basın tarafından sıkça ele alınmakta olması hükümetin Reji'ye karşı kamuoyu desteğine sahip olduğunu gösteriyordu.

Basınında bu konuda birçok makale yayınlanmıştır. Örneğin Ankara basınında yer alan bir yazıda ; Reji'nin bugüne kadar hazineye çok fazla zararlar verdiğini, bu işleri yürütürken içerden de destekçileri olduğu vurgulanarak, geçmişteki hükümetlerin Reji'yi kaldırmak için gerekli kararlılığı gösteremedikleri ifade edilmişti. Reji'den borç para alınarak imtiyaz süresinin uzatılması yeni problemleri ortaya çıkardığı vurgulanan yazıda devamla şirketin harpten doğan zararlarını da talep ettiği görülmektedir (Hakimiyet-i Milliye, 18 Nisan 1923, s.5).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti üç ay önceden haber vermek kaydıyla, Reji'nin fesh edilebileceği maddesini kullanarak, 3 Ağustos 1924 tarihli bir yazıyla , kararı Reji İdaresi'ne bildirmiştir (İLTER , 1993, s. 26).

Reji'nin fesih edilmesi kararı üzerine özellikle İstanbul basınında tütün bandrol ve Reji meselesi işlenmeye başlanmıştır. Bu konuda herkes kendine göre bir görüş ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle Reji'nin kaldırılmasından sonra hükümetin tütününü ne şekilde değerlendireceği merak konusu olmuştur. Hükümetin önünde iki seçenek vardır: Ya Hükümet İnhisarını uygulayacak, ya da bandrol sistemine geçecektir. İşte halkın merak ettiği en önemli konu hangi usule geçileceğiydi. Tabii ki seçilecek metod fertlerin isteğinden çok ülkenin menfaatine olmalıydı. Hükümet de hangi metoda geçeceğini henüz net olarak ortaya koymamıştı. Araştırmalar yapılmaktaydı. Örneğin Bursa Komiseri Adil Bey bu konuda araştırma yapmak üzere Bulgaristan'a gönderilmişti. Konu kısa sürede Meclis'te görüşülerek kesin karara varacaktı. Bu konuda Maliye Bakanlığı bir görüş bildirmenin henüz erken olduğu görüşünü vurgulamaktaydı (Hakimiyet-i Milliye, 25 Temmuz 1924 , s.3).

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu konuda bandrol usulüne geçileceğini ifade etmesine rağmen, henüz belirlenen bir metod olmadığı ortadadır. Bu sırada Reji'yle görüşmeler devam etmekteydi. Başbakan Fethi Bey, Fransa Başbakanıyla görüşmelerini devam ettirmekte olup görüşmelere Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey'in de katıldığını görmekteyiz (Hakimiyet-i Milliye, 22 Kanunievvel 1924 , s.4).

Bu görüşmeler ışığı altında Reji'nin tasviyesi için Seyfeddin Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyonunda İstanbul Reji Komiseri Seyfeddin Bey, Hazine vekaletinden Halil Hami ve Maliye vekaletinden Salih Beyler yer almıştı. Komisyonunda en fazla tartışılan konu, Reji İdare'sinin 10.000.000 Türk Lirası zarar göstermesinin doğru olup olmadığı olmuştu. Konu İstanbul Maliye Müfettişlerince araştırmaya alınmıştı (Hakimiyet-i Milliye , 12 Kanunievvel 1924 , s. 2).

Hükümet bu çalışmalarını yürütürken yeni uygulanacak olan sistemin bandrol mü yoksa inhisar mı olacağı tartışılan konular olmuş, her iki görüşün de savunucuları oluşmuştu. Örneğin Çekoslovakya Reji Müdürü Mösyö Educaf ile eski Maliye Nazirlerinden Faik Bey, Katipzade Sabrı Beyler, Maliye Vekilini ziyaret ederek Reji'nin kaldırılmasından sonra Hükümet İnhisarının uygulanmasının daha faydalı olacağını belirtmişlerdi (Hakimiyet-i Milliye, 12 Eylül 1924 , s. 5).

Ziraat Odaları başkanı da Ankara'da Maliye Bakanlığı'yla yaptığı görüşmede bandrol usulünden yana görüş bildirmişti (Görüşmenin tam metni için bkz. Türkiye İktisat Mecmuası , 3 Ağustos 1924, s. 4).

Hükümet inhisarının savunan bir gurubun olmasına rağmen özellikle tüccarlar bandrol usulünün uygulanmasının daha faydalı olacağı yolundaki görüşlerinde ısrar etmekteydiler.

İstanbul Ticaret Odası Reisi Hasan Bey, Yeni Gün Gazetesi'nde yer alan mülakatında, bağımsız olan ve ihracata yönelik politika izleyen tüm dünya ülkelerinde bandrol usulü uygulandığını ifade ediyordu. Örneğin İngiltere ve Almanya bu usulü uygulamakta olduğunu görüyoruz. Almanya'nın komşusu olan Fransa inhisar usulünde ısrar etmesinden dolayı önemli zararları olduğu vurgulanan mülakatında buna karşın Almanya bandrol usulüyle çok daha fazla gelir kaydı ettiği ifade edilmekteydi.

Yazıda, inhisarın zararlarına da değinilerek bu sistem tüccarları ezdiği gibi serbest ticareti de engellediği vurgulanıyor. Çünkü inhisar ticaretin rakibi olduğu gibi üreticiden istediği fiyata tütün satın alan bir kuruluştur. Her şeyden önce hükümetin bu uygulamada zararlı çıkacağı vurgulanmaktaydı. Ayrıca dünyanın tütün ihracatında en büyük rekabeti elinde bulunduran Amerika'da bile bandrol sistemi uygulanmaktadır. Yazının devamında, bandrol usulünün basit ve kolay uygulanabilen ve kaçakçılığı azaltan, az personele ihtiyacı olan bir sistem olduğu belirtilmekteydi (İleri, 22 Temmuz 1924 , s. 3) .

Basında bu görüş ve tartışmalar yer alırken Meclis hükümet inhisarı şeklinde bir uygulamadan yana görüş bildirmişti. Yeni kanun taslağına göre ülke içinde sarf olunacak tütün ve sigara kağıdının üretim ve satışı devlete ait olacak, kıyılmış tütün, yaprak sigara çekmek, puro ve enfiye tütünleri sadece hükümet inhisarı tarafından satın alınıp, satılabilecekti. Türkiye'den işlenmemiş yaprak tütün dışarıya çıkarılamayacak, ihracata tabi ürünlere öşürden başka yeni bir vergi konulacaktı. İstanbul imalatını kendi bölgesinde yapacak, yarım dönümden az veya etrafı duvarlarla çevrili arazilerde tütün ekimi yapılmayacak, tütün kaçakçılığından ceza alanlar tütün üretmeyecek, tütün üretimi yapan her şehir Haziran ayına kadar mal memurlarına beyanname vereceklerdi.

Oluşturulan bir heyet ekim alanlarını kontrol edecekti. 50000 kilogram tütün işlemek koşuluyla fabrika açabilecek, fabrikatörler üretimlerini ihraç edecekler, ihtiyaç duyulması halinde yabancı yaprak ve tütün izin alınmak koşulu ile ithal edilebilecekti. Türkiye'ye gelecek yolcular beraberlerinde kıyılmış tütün ve sigara kağıdı getiremeyecek, fabrika sahipleri Maliye Bakanlığı denetimi altında sigara kağıda alabilecekler, üretilen sigaralar kapalı kutular altında veya paketlerde satılacaktır. Yaprak sigara, ağız ve yaprak tütün ve

enfiyeler Maliye Bakanlığının uygun gördüğü yerlerde ruhsat almak kaydıyla satılabileceklerdir. Umumi mahallerde ve köylerde tütün satanlara beyaye tezkeresi verilecektir.

Beyaz renkte kopya defter ve kağıdın ithalatı yasaklanacak ve Türkiye'de tönbeği ziraati, tütün ziraati şartlarına göre yürütülecektir. Yerli tönbeği öşür vergisinden başka kilo başına 100 kuruş inhisar resmi alınacaktır.

Beyannamelessiz nakliyatta bulunanlar ya da beyan edilen fazla tütün nakledenler, yolcuların Türkiye'ye getirdiği tütünler enfiye, kopya defter ve kağıda kaçak kabul edilecektir.

Tütün ve sigara kağıdı kaçakçıları, Maliye, Dahiliye ve Adliye Vekaletlerinin memurları takip edecektir. Maliye, Mülkiye, Adliye, Rusumat, Orman, Ziraat, Jandarma ve mıntıka müfettişleri, sınır komiserlikleri de bölgelerinde kaçakçılıkla mücadele etmekle görevlidirler. Kaçak tütün yakalayanlara ikramiye verilecek, kanuna muhalefet eden veya görevini yapmayanlar cezalandırılacaklardır.

Kanun yürürlüğe girdikten sonra bir hafta içinde herkes elinde bulunan mamül ve gayr-ı mamül sigara kağıdı, kopya defter ve kağıt miktarlarını ve tutarlarını bir beyanname ile bildireceklerdir. Ellerinde yabancı sigara bulunanlar üç gün içinde mal memurluklarına cins ve miktarlarını bildiren bir beyanname verecektir (Hakimiyet-i Milliye, 3 Eylül 1924, s. 4).

Görüldüğü gibi yeni kanun Reji'nin yetkilerini hükümetin devralmasından öte fazla bir yenilik içermemekteydi. Bu durum yeni kanundan hoşnut olmayanların şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Basında çıkan yazılar halkın memnuniyetsizliğini dile getirmesi açısından önemliydi.

Tütün inhisarı hakkındaki kanunun yayınlanması üzerine İstanbul Ticaret Odası ve Ticaret Birlikleri bir araya gelerek yeni kanunu tartışmışlar, inhisarın ülkenin ziraat, sanayi ve ticareti üzerinde olumsuz etkiler yapacağı görüşünde birleşerek kararı şiddetle protesto etmişlerdi (İleri, 2 Teşrinievvel 1924, s. 3).

İzmir'de biraraya gelen İzmir Ticaret Odası Reisi Bakızade Hakkı Bey başkanlığında çiftçi ve tüccar temsilcileri biraraya gelerek inhisar kararını protesto etmişlerdir. Maliye Bakanlığı'na gönderdikleri yazıda ülkede tütün ziraat ve sanayisinin, ülke için en hayati bir mesele olduğu vurgulanarak yeni kanunla tütün ziraat ve ticaretinin ölüme mahkum edildiği belirtilmişti. Yazıda İzmir İktisat Kongresin'de alınan bandrol lehindeki karar hatırlatılarak yeni uygulamadan vazgeçilmesi istenerek karar protesto edilmiştir.

Muğla, Foça, Milas, Ödemiş, Akhisar gibi tütün üretilen bölgelerden de çekilen telgraflarla karar protesto edilmişti (İleri, 15 Teşrinievvel 1924, s. 3).

Bu protestolar, kısa sürede geçimini tütüncülükle sağlayan her bölgeye yayılmıştır. Samsun'da yayınlanan bir haberde, Meclis'in bir seneden beri Reji'yi kaldırma çalışmaları halkı umutlandırmışken yeni kanunla güya yabancı sermayedarlığının boyunduruğu altından halk kurtarılmıştır. Halbuki yeni kanunla daha başkaca bir uygulama getirilmemekte olduğunu hükümetin üç yıllık uygulamalarında gördük. Bu süre içinde uygulamalarda birçok entrikalar döndürüldüğü vurgulanan yazının devamında "...Şayet inhisar usulü uygulanmak zorunda ise üretici ve tüccarın menfaatleri de dikkate alınmalı, bu zümrelerden de temsilciler yönetimde bulunmalıdır" (Haber, 14 Ağustos 1924, s. 2). diyerek tepkilerini dile getirmekteydiler.

Trabzon basınında da yer alan haberlerde Reji'nin millileştirilmesi sevinçle karşılanmasına rağmen, Hükümet İnhisarı'nın yürürlüğe konacak olması, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi halkın tepkisiyle karşılanmıştı. Bu konuda, Akçaabat'lı tütün üreticilerinin görüşlerine gazetesinde yer veren, Faik Ahmet Barutçu, şunları ifade etmekteydi; Reji'nin kaldırıldığı haberlerine bölge halkı inanmamaktaydı. Zira, halk Reji'nin ne olduğunu senelerden beri bütün tazyik ve ızdıraplarını bizzat yaşayarak öğrenmişlerdi. Reji'nin kaldırılmasının ne kadar güç olduğunu biliyordu. Ancak Reji'nin kaldırılmasından sonra, Hükümet İnhisarı'nın yürürlüğe konması, bölge halkına göre hükümetle çiftçiyi karşı karşıya getirmek demektir. Hazinenin menfaati gerekçesiyle üreticinin hakları büsbütün ortadan kaldırılabilirdi. Zira bölge halkı, Reji'nin halk üzerindeki baskısında hükümetlerinde payının olduğuna inanıyorlardı. Hükümet İnhisarı uygulanır ise üretici üzerindeki baskının Reji baskısından daha şiddetli olacağını düşünmekte olup, bu konudaki endişelerini dile getirmekteydiler (İstikbal, 17 Ağustos 1924, s. 4).

Basında bu tepkiler devam ederken, Meclis'te de yeni kanunun bir an evvel uygulamaya konulması için çalışmalar hızlandırılmıştır. Yeni inhisar hakkında Maliye Bakanı Abdülhalük Bey ile Reji Genel Müdürü Mösyö Birye, Mösyö Voel ve Meter Salem arasında görüşmeler yapılmaktaydı (Hakimiyet-i Milliye, 6 Teşrinievvel 1924, s. 3).

Maliye Bakanlığı da Başbakanlığa yazdığı bir yazıda kanunun bir an önce yürürlüğe konulması istenmekteydi (C.A, TBMMT, 210/32). Reji'yle yapılan antlaşma gereği eski memurlar şirketçe uygun görülen yerlere devredilmeye başlanmıştır (Haber, 19 Eylül 1924, s. 4, İstanbul).

Tütün Encümen Dairesince yayınlanan bir yazıyla da kanunun yayınlanmasından önce şirketler tarafından sipariş edilen sigara kağıtlarıyla, beyaz kopya, defter ve kağıtlarının yayın tarihinden itibaren üç ay süreyle ithaline mücadele edilmiştir (Haber Anası, 5 Şubat 1925, s.2)

Ayrıca tütün işlerinin, 1 Mart 1925 tarihinden itibaren Hükümetçe yürütüleceğini, Reji Şirketi'ne bildirmişti.

Devlet, tütün tekeli için 26 Şubat 1925 tarih ve 558 sayılı Kanunun 2. maddesi inhisarı müddetini bir yıl olarak belirlemişti (İLTER, 1993, s. 26).

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti tam bağımsız Milli ekonomiyi kurma politikası içinde tütün Reji'sini 4 Mart 1925 tarihinde 4.000.000 Türk Lirası karşılığında millileştirmiştir (TEZEL, 1986, s. 134). Bir diğer görüşe göre ise Reji'nin 3.000.000 Türk Lirasına satın alındığı şeklindedir (KURUÇ, 1988, s. 78).

Böylece tam 42 yıl ülkenin kaynaklarını sömüren, her kesim halk üzerinde baskı kuran, devlet içinde devlet gibi teşkilatlanıp hareket haden Reji'den ülke kurtulmuştu. Ancak, Reji'nin millileştirilmesi halkın sorunlarını tam olarak çözememişti. Özellikle kaçakçılık 1950'li yıllara kadar devam etmiş, bu kez de köylü ile jandarma arasında kan dökücü çatışmalar yaşanmıştır. Acı hatıralar günümüze kadar türkü ve menkıbelerle yaşatılarak gelmiştir.

4. SONUÇ

Avrupalı Devletler, Sanayi devriminden sonra, emperyalizm faaliyetlerini sömürgecilik üzerine kurmuşlardı. Esasen sömürgecilik, Avrupalılar için yeni bir uygulama değildi. Tarih sürecinde incelendiğinde, kültürlerinin bir parçasını hep sömürgeciliğin oluşturduğunu görürüz. Avrupalı'nın , Feodalite ve Skolastik düşüncenin hakim olduğu dönemlerde kendi insanını sömürge sahası olarak gördüğü bilinmektedir.

Sanayii devrimi, Avrupalının sömürge sahasında yeni hedefler seçmesine sebep olmuştur. Bu hedef doğu ülkeleri ve bunlar arasında da, özellikle kaynakları bakımından en zengin olan Osmanlı İmparatorluğu üzerine yönelmişti .

Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist emellerini gerçekleştirebilmek için farklı metodlara başvurmuşlarsa da, bunlar arasında sömürgeci devletler açısından en faydalısı, bölge halkı aracılığı ile bölgenin sömürülmesi olacağına kanaat getirmişlerdi. Böylece, bölgenin içine girip, bölge sorunlarına ortak olmaktansa, kaynaklarına sahip olma anlayışıyla hareket edilmeye başlandı.

Osmanlı İmparatorluğu, emperyalist ülkelerin beklediği fırsatı borçlanmalar neticesinde vermiştir. Devlet borçlarını ödeyememesi üzerine alacaklı devletler Duyun-u Umumiye'yi kurarak Osmanlı gelir kaynaklarını denetim altına almışlardır. Böylece devlet Avrupalıların ekonomik bağımlılığı altına girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, ekonomik bağımlılığı birçok sahada olduğu gibi, tarım sektöründe de kendini göstermiştir. Osmanlı ziraatının en önemli ürünlerinden biri olan tütün, Reji Şirketi'nin kurulmasından itibaren içine düşmüş olduğu darboğazdan imtiyaz süresince kurtulamamıştır. Reji, yürürlükte kaldığı süre içinde, daha fazla ekonomik çıkar nasıl elde edebilirim düşüncesinden öteye gitmemiştir. Tütüncülüğün gelişmesi ve ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlanabilmesi için hiçbir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Kar oranlarının şirketce hiçbir zaman gerçekçi olarak gösterilmediğinden dolayı imtiyaz süresince Osmanlı Devleti de beklentilerine cevap alamamıştır.

Reji uygulaması, emperyalist güçlerin, başka bir ülkeyi nasıl sömürebileceğini göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil eder.

Türk Halkı bu acı tecrübeyi Reji Şirketi'nin ülkedeki uygulamalarıyla yaşamıştır. Türk milleti yabancı bir kuruluşun kendi ülkesinde , tütün ziraatine bu denli müdahalesini içine sindirememiştir. Reji'nin uygulamaları milletin, soslo-ekonomik dengesinde önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Uygulamalar karşısında, devlet

anlaşmalardan doğan yükümlülükten dolayı tepkisini acıkça ifade edemezken, halk kaçakçılığa yönelerek tepkisini bu yolla ortaya koymaya yönelmişti.

Reji uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıkan kaçakçılar, halk ve devlet kademelerince korunmuştu. Bu durum , zamanla her sahada yapılmaya başlanılan kaçakçılığı meşrulaştırırken, devlet otoritesinin kaybolmasına ortam hazırlamıştı. II. Meşrutiyet'ten sonra iş başına gelen hükümetler, bu durumu önlemeye çalışmışsa da , Reji işbirlikçiliğiyle suçlanmışlardır. Bu nedenle , kaçakçılığa karşı istikrarlı bir politika yürütülememiştir.

Kaçakçıların silahlı bir örgüt şekline dönüşmesinden sonra, kaçakçı kabilelerinin yersiz ve keyfi davranışlarla halkı rahatsız etmeye başladıkları bilinmektedir.

Kaçakçılarla mücadele amacıyla kurulan kolculuk teşkilatı ise, özellikle tütüncülükle uğraşan halkı, potansiyet suçlu olarak görmekte olup, kanunsuz davranışlar sergilemekten kaçınmamışlardır.

Bu gelişmeler, devlet otorite ve ciddiyetini yok etmiş, sosyal, kültürel ve ekonomik dengenin bozulduğu bir dönemin oluşmasına da ortam hazırlanmıştır.

Zamanla toplumun her kesimine yayılan bu tepkiler sonucu, Hükümet, II. Meşrutiyet'le Şirketin uygulamalarını sorgulamaya başlamıştı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu zor şartların altından kalkamayınca yeni borçlanmalara ihtiyaç duyulmuştu. Bu da Reji'nin imtiyaz süresinin uzatılması sonucunu doğurdu.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde meydana gelen bu kitlesel başkaldırı sivil direnişin bilinçlenmesine, toplumda milli benliğin oluşmasına zemin hazırlamıştı.

Bir çok sorunda olduğu gibi, tütün Reji'si sorunu da Cumhuriyet Türkiye'sine devredildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsız devlet kurma anlayışıyla hareket edilerek diğer imtiyazlarda olduğu gibi, Reji'yide 1925 yılında kaldırarak kurtulmuştur.

Bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik olumsuzlukların arkasında hep yabancı sermayenin yer aldığını gördük. Sömürgeciliğin ortaya çıkışından itibaren, sömürgeci güçlerin amaçlarında hiçbir değişme olmamıştı. Ülkelerin birbirlerine karşı olan ekonomik ilişkilerin temelini çıkarlar oluşturmuştur. Devletler arasındaki sıcak ilişkiler menfaatleri ölçüsünde devam edebilmişti.

Ekonomik bağımlılığın temelini borçlanma oluşturduğunu gördük. Emperyalist ülkelerin sömürge sahalarında yaşayan insanların, sömürülmesi gereken birer meta gibi düşündükleri insanlık dışı uygulamaları sergilemekte kaçınmadıkları görülmektedir. Bu uygulamaların acı hatıraları türküler ve menkıbelerimiz arasında günümüze kadar gelmiştir

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- AHMET CEMALETTİN :Tütüncülük,Teşebbüs Matbaası, İstanbul,1341.
- AHMET HAMDİ :Yeni Ameli Tütün Ziraatı, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1931.
- AHMET CEMALETTİN :Tütüncülük, İstanbul, 1340.
- AKIN, İlhan :Siyasi Tarih(1870-1914),Fakülteler Yayınevi,İstanbul, 1983.
- ARMAOĞLU, Fahir :XX. Yüzyılın Siyasi Tarihi, İş Bankası, Ankara, 1983
- ATEŞ, Toktamış :Türk Devrim Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 1993
- BAYUR, Yusuf Hikmet :Türk İnkılab Tarihi, Ankara, 1983.
- BELEN, Fahri :Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- DOĞANAY, Hayati :Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1989.
- DUMOND, Paul
- GEORGEON, François :Bir İmparatorluğun Ölümü, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997
- ELDEM, Vedat :Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, T.T.K.Y , Ankara, 1994.
- _____ :Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, T.T.K.Y, Ankara, 1994
- ER, Celal :Çiftçinin El Kitabı, Garanti Bankası Yayınları,Ankara, 1983.
- GÖKDEMİR, Oktay :Aydın Vilayeti'nde Tütün Reji' si, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İnkılab Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.

- HANIOĞLU, M. Şükri :Bir Siyası Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- HASLIP, Joan : Bilinmeyen Taraflarıyla Abdulhamit, İstanbul, 1964
- HEATON, Herbert :Avrupa İktisat Tarihi, İlk Çağdan Sanayi Devrimine İmge Yayınları, İstanbul, 1995.
- HİRİSTAKİ, Yani :Tütün, Agop Matosyan Matbaası , İstanbul, 1911
- HÜSEYİN HÜSNÜ :Tütün Meselemiz, Amedi Matbaası, İstanbul, 1340
- İBRAHİM NECMİ :İnhisar ve Bandrol Usullerinin Mukayesesi, İstanbul, 1924.
- _____ :Türkiye'de Tütün Meselesi, Vatan Matbaası, İstanbul, 1340.
- İNALCIK, Halil :Osmanlı İmparatorluğu,Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları,İncelemeler,Eren Yayınları,İstanbul, 1993.
- KARA, İsmail :Hüseyin Kazım Kadri,II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz :Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, Diyalog Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARAL, E. Ziya :Osmanlı Tarihi, C. VIII, T.T.K.Y, Ankara, 1983.
- KARAMURSAL, Ziya :Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- KIRAY, Emine :Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, Nr; 256, b. t.?
- KISAKÜREK, N. Fazıl :Ulu Hakan Abdulhamit Han,Töker Yayınları, İstanbul, 1970.
- KURUÇ,Bilsay :Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929 - 1932, Ankara, 1988.

- KUZUCU, Babur :Tanzimat' tan I. Dünya Savaşı' na Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1980.
- LERMİOĞLU, Muzaffer :Akçaabat Tarihi, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1949
- LEWIS, Bernard :Modern Türkiye'nin Doğuşu, T.T.K.Y, Ankara, 1988
- MEHMET SELAADDİN BEY :İtihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1989.
- MUMCU, Ahmet :Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1983.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin :Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, T.T.K.Y, Ankara, 1990.
- _____ :Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Atatürk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- NUSRET :Tütün Meselesi, Zaman Matbaası, Selanik, 1326.
- NOVİÇEV, A. D :Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları, İstanbul 1979.
- ÖMER, Besim :Tütün, Osmanlı kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1888
- ÖKÇÜN, Gündüz :Türkiye İktisat Kongresi, AÜ.SBFY, Ankara, 1968.
- PAMUK, Şevket :100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1914, Gerçek Yayınevi İstanbul, 1990.
- _____ :Osmanlı Ekonomik Bağımlılığı ve Büyüme 1820-1913 Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- PARVUS EFENDİ :Türkiye' nin Mali Tutsaklığı, May Yayınları, İstanbul, 1977.
- RIZA : Reji Şirketine Mukabetten İtiraz, İstanbul, 1908.
- QUATAERT, Donalt :Osmanlı Devleti' nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, 1881-1908, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

- SAFA, Peyami :Türk İnkılabı'na Bakışlar,Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.
- SALİH ZEKİ :Türkiye' de Tütün Ziraatı ve Ticareti, İstanbul, 1928.
- SAYAR, Ahmet Güner :Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
- SELEK, Sebahattin :Milli Mücadele, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.
- SEVİMA Y, Hayrı R. :Cumhuriyete Girerken Ekonomi,Kazancı Kitap A.Ş, İstanbul, 1995.
- SEVİNÇ, Necdet :Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni,Üçdal Yayınları, İstanbul, 1985.
- ŞEVKET RİF'AT KANTARZADE :Acı Hakikatler, Reji'yi Nasıl Mağlup Ederiz, Matbuayı Orhaniye, Bursa, 1340.
- TABAKOĞLU, Ahmet :Türk İktisat Tarihi, C. V, Dergah Yayınları, Ankara, 1983.
- TEKHAN, Fahrettin :Tütün Tarihi, Şapirograf Matbaası, İstanbul, 1936
- TEZEL, Yahya :Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi 1923-1950, Yurt Yayınları, Ankara, 1986
- TOPRAK, Zafer :Türkiye' de Milli İktisat 1908-1918, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- _____ :Milli İktisat Milli Burjuva, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- TUNAYA, Tarık Zafer :Türkiye' de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986
- TURAN, İlder :Cumhuriyet Tarihimiz, Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1967.
- YERASİMOS, Stefanos :Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- YAVUZ, Bilge :Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk Fransız İlişkileri, T.T.K.Y, Ankara, 1994.

b. Makaleler

- AHMAD, Feroz : "İttihat ve Terakkinin Dış Politikası" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi, C .II İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 293-303.
- ALP, Tekin "Tütün Meselesi" **İktisadi Mecmuası** (Şubat, 1331)
- ÇAPA, Mesut : "II. Meşrutiyet Sonrası Samsun'da Reji Hakkında Bir Tesbit "Akademik Yorum, Sayı : 5, (Güz 1994), ss. 23-25.
- ELDEM, Vedat : "Cihan Harbi' nin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları "Türk İktisat Tarihi Semineri,H.Ü.Yayınları, Ankara, 1973, ss. 373-405.
- EMİROĞLU, Kudret
- UZAY, Ümit : "Tütün Keyfi"**Tarih ve Toplum**, Sayı :66, (Haziran 1989), ss. 38-41
- EMİROĞLU, Kudret : "Trabzon' da II. Meşrutiyet' te Tütün Rejisi' yle Mücadele", Sayı : 3, Trabzon 1993, ss. 34-45.
- İLTER, Müfit "Tütünün Tarihi"**Tekel**, Sayı.1 (Ocak 1993), ss.20-26
- KAZGAN, Haydar : "Duyun-u Umumiye "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi,C . V,İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- KORALTÜRK, Murat : "Milli Türk Ticaret Birliği" **Tarih ve Toplum**, Sayı :11, (Kasım 1997), ss.167-170.
- MUTLUÇAĞ, Hayri : "Duyun-u Umumiye ve Reji Soygunu", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı : 2, (Şubat 1967), ss. 33-39.
- _____ : "Reji İdaresi'nin Satın Alınması İçin II. Abdulhamid' e Yapılan Rüşvet Teklifi "Belgelerle Türk Tarihi, Sayı:.7, (Temmuz 1968), ss. 40-43.
- NALBANT OĞLU, H. Ünal : "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi" Türkiye İktisat Tarihi Semineri, HÜ.Y C.XIII, Haziran, 1973

- SAKAOĞLU, Necdet : "XVII. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehenlemlikti" **Tarih ve Toplum**, Sayı : 83, (Kasım 1990), ss. 18-23.
- TÜRK, Atilla : "Sigaramın Dumanı" **Tarih ve Toplum**, Sayı: 61, (Ocak 1989), ss. 16-21.
- _____ : "Sigaramın Dumanı" **Tarih ve Toplum**, Sayı: 62, (Şubat 1989), ss.47-50.
- YAĞMURDERELİ, Nesip : "TrabzonValileri"**İnan**, Sayı :16 (Ocak 1945) ss. 7-10

c. Diğer Kaynaklar

B.O.A. Dahiliye Nezareti Kalemı Mahsusa Müdürtiye

B.O.A. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ıUmumiye idaresi Kalemı.

B.O.A. Umur-ı Maliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemı

B.O.A. Meclis-i Vukala Mazbataları

B.O.A Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evraki Amedi Kalemı

C.A. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları.

Duhan Reji Şirketi İdaresi'nin Talimidir, İstanbul, 1341.

Feyz Gazetesi (Trabzon) : 13 Teşrinisani 1908, 17 Teşrinisani 1908, 19 Teşrinisani1908, 5 Kanunievvel 1908, 28 Ağustos 1908, 11 Eylül 1908, 12 Eylül 1908.

Feyz-i Hürriyet Gazetesi (İstanbul) :25 Ağustos 1908.

Haber Anası Gazetesi (İstanbul) : 5 Şubat 1925.

Haber Gazetesi (İstanbul) :19 Eylül 1924.

Haber Gazetesi (Samsun) : 14 Ağustos 1924.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, (Ankara) :18 Nisan 1923, 25 Temmuz 1924, 12 Kanunievvel 1924, 3 Eylül 1924, 12 Eylül 1924, 6 Teşrinievvel 1925.

İstikbal Gazetesi (Trabzon) : 17 Ağustos 1924.

İleri Gazetesi (İstanbul) : 22 Temmuz 1924, 2 Teşrinievvel 1924, 15 Teşrinievvel 1924.

Mecmua-yi Kavanun ve Nizam-ı Celileyi Dersaadet, 1313.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

Milli Nevsal, Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1341.

Milliyet Yayınları, Ana Britanika, C. XXX, İstanbul, 1994.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, Tarihi İstatistik Dizisi, C.V, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

Osmanlı Sanayii 1913-1915, AÜSBFY, No.299, Ankara, 1970.

Reji İdaresi Tarafından Nezaret-i celile-i Osmaniye İli Duyun-u Umumiye İdaresine Taktim Kılınan Mihtıradır.

Reji İdaresi Aleyhinde Edilen Şikayet, İstanbul, 1311.

Reji Komiserliğinin Raporu, İstanbul, 1341.

TBMM Zabıt Cerideleri

Türk Tütünleri Osmanlı A.Ş Nizamnamesi İstanbul, 1334.

Türkiye Cumhuriyeti Tütün İnhisarı Raporu (1 Mart 1925), İstanbul, 1927.

Tütün İdare-i İnhisarı Fabrikaları Talimnamesi, İstanbul, 1927.

Tütün Ziraat ve Ticareti ve Sıgara Kağıdı Laiha-i Kanuniyesi.

EKLER

EK: 1

TÜRKİYENİN DEĞİŞİK BÖLGELERİNDE ÜRETİLEN VE İSTİHSAL EDİLEN TÜTÜN
MİKTARLARI VE SATIŞ FİYATLARINI GÖSTERİR LİSTEDİR.

1924 SENESİ			1916 SENESİ			Başmüdüriyetler Mıntıkası
Ortalama Fiyat	İstihsalat	Ziraat	Ortalama Fiyat	İstihsalat	Ziraat	
Kuruş	Kilo	Dönüm	Kuruş	Kilo	Dönüm	
105	19.255.833	262.000	0.13	12.365.648	153.975	İzmir
90	10.817.703	115.651	3.1	13.867.498	165.578	Samsun
70	1.391.891	14.845	3.70	2.076.845	28.320	Trabzon
-	34.758	873	-	43.374	826	Ankara
-	208.853	4.371	0.91	191.471	3.396	Konya
40	286.842	5.381	0.69	253.574	4.325	Atina
45	5.885.460	60.514	1.65	1.681.623	22.910	Bursa
55	7.045.313	68.825	0.5	4.726.742	45.939	Kocaeli
55	1.452.946	17.826	1.33	680.631	11.680	İstanbul
50	2.667.512	26.384	1.58	529.105	6.124	Edirne
45	2.581.814	32.586	1.38	424.077	20.012	Balıkesir Merkez
-	4.126	184	-	2.252	47	Kastamonu Mrk.
-	-	-	-	-	-	Erzurum Merkez
-	234.962	4.362	-	295.842	6.304	Mamuretulaziz
	51.867.961	613.802		37.130.683	469.436	Yekün

NOT: 1914 Senesi fiyatları madeni para üzerinedir.

**TÜRKİYENİN DEĞİŞİK BÖLGELERİNDE ÜRETİLEN VE İSTİHSAL EDİLEN TÜTÜN
MİKTARI VE SATIŞ FİYATLARINI GÖSTERİR LİSTEDİR.**

1926 SENESİ			1925 SENESİ			Başmüdüriyet Mıntıkası
Ortalama Fiyat	İstihsal	Zirat	Ortalama Fiyat	İstihsal	Ziraat	
Kuruş	Kilo	Dönüm	Kuruş	Kilo	Dönüm	
120	21.228.208	391.844	115	17.680.698	354.991	İzmir
95	9.074.669	125.332	92	12.368.980	128.769	Samsun
80	1.834.258	22.824	72	1.722.518	21.913	Trabzon
	2.506	81	25	69.234	1.411	Ankara
20	107.862	4.262	11	217.621	3470	Konya
40	207.326	3.496	32	297.211	4.922	Atina
50	5.930.947	65.145	50	6.630.870	62.963	Bursa
60	7.721.005	81.680	58	9.296.939	88.537	Kocaeli
60	1.157.935	17.492	62	1.957.409	23.890	İstanbul
50	2.250.360	24.493	54	2.705.538	29.085	Edirne
50	2.591.123	33.104	51	2.808.069	33.904	Balıkesir Merkez
-	640	24	-	9.844	217	Kastamonu Mrk.
50	56.265	480	54	103.918	2.355	Erzurum
35	605.462	6.054	52	187.944	3.119	Mumuratulaziz
	52.768.566	706.255		56.046.786	665.401	Yekün

ÜRETİCİNİN REJİ'YE VERMEK ZORUNDA OLDUĞU DİLEKÇE FORMU. REJİ'NİN
YAYIMLADIĞI OSMANLICA VE FRANSTZCA "TÜTÜNCÜ RUHSATNAMESİ İSTİHSAL
ETMEK İÇİN İSTİDANAME SURETİ"

توتونجی رخصتنامہ سی استحصالی ایچک ایچون استدانامہ بروری

MODÈLE R. — ANNEXE N° 17

(توتونجی رخصتنامہ سی استحصالی ایچک ایچون استدانامہ بروری)

Table N°

Régie co-intéressée des tabacs de
l'Empire Ottoman.

Feuille N°

N°

بارادہ سید عرئونک اعمال کابا رژی پہ خبصر اولان رار انیدیسی
وسمول سبیلار وسینارت وفتیش توتونجی رژی دہ صاتی ایچون
پداسه بر آبلده (دکانجی باخود کز کچی) توتونجی رخصتنامہ ستنک اعلا
اولجیسی استدیایدرم

رژی اداره سنک زراعه ووزراعک رژی اداره سید فارشو اولان ستروی
وزظافند واحکام نیزانده په داز اولوب سدرجانه تمایله کسب بقین آیش
اولده نمانانده احکامند ریایت ایدم چکمی ورژی اولور رینک اجرا ایدم چکمی
ممانات رخصتنامہ اصلا مخالفت ایچم چکمی سمد ایلرم

ف س د و س د

صاحب استدانامہ استحصالی

Permis N°	Permis de licence de la Régie co-intéressée des tabacs de l'Empire Ottoman. Délivré aux débiteurs sédentaires et marchands ambulants pour la vente des tabacs liachés, ci- gares et cigarettes manufacturés, tabacs à priser indigènes dont l'industrie est formellement ré- servée par l'arrêté Impérial.	Registre N°
Débitant sédentaire ou marchand ambulants.		
Adresse		
Nom et prénom du dé- bitant sédentaire ou mar- chand ambulants.		
Nationalité.		
Montant du droit de li- cence perçu.		
Mois. jusqu'à la fin		
Le droit de licence comme ci-dessus indiqué Piastres		
reçu et encaissé en Livres Turques or; ainsi qu'il appert du reçu de la Caisse sous le N°		
le.		

TÜTÜN ÜRETİCİ'SİNİN REJİ'YE VERDİĞİ SERGİ BELGESİ. OSMANLICA VE FRANSTZCA FORMLAR.

نمونه ح مربوط نومرو ۶

زراع سرکییدر

MODELE F.-ANNEXE N° 6.

Serghi des cultivateur.

ورقه نومروسی		جلد نومروسی	
مالک عثمانیه دخانری مشترک المنتمه			
ری ادارتسی			
ده مقیم افندی یاخود اغایه — تاریخنده			
زراسته زرد، کوسزلدیکی وجمله — قید توتون زرع ایتمش اولدیغینی			
سین اشبو سبرکی اعطا اولدی			
زراعک و شینلرک و مأمورلرک امضاری			
تحریر اول (تخمین)			
ملاحظات	قربلک ساس	مقدار دوم	تزلایک سرفی
			شمین اولکن مقدار
			کیلو غرام
تحریر تاقی (مبایه)			
ملاحظات	تحقیق ابدن مقدار	تحریر اولدن ظهور ابدن قسمن	ظهور ابدن قسمن
	کیلو غرام	کیلو غرام	کیلو غرام
تحریر اوله نظراً نقصان یاخود ایشله سی			
زراع دشتک بکونی			
زراعک و شینلرک و مأمورلرک امضاری			
ساش و تسلیم			
ملاحظات	تدابیر و خستامه سی	کیده چکی	اشرایط ایچون
	جلد ورقه نومروسی	تاریخ نومروسی	مبایه ابدن مشترک
			یاخود توتونلرک
			نسلیم اوله چینی
			ایبارک اسی
			مقدار
			کیلو غرام
محصول جدیدک ادرا کندن اولکی مبایه			
		مبایه تاریخ	ملاحظات
		کیلو غرام	
مأمورلرک امضاری			
(ظهربه)			
شین اوله رقی زراعه ویریلان آغجه			
ملاحظات	تاریخ	شین آغجه ک مقدار	شین اوله رقی ویریلان
			آغجه ک یاخود ایله
			مأمورلرک امضاری کوسزلک او زرد مقدار

N° du Cahier. —		Régie co-intéressés des Tabacs de l'Empire Ottoman.		N° de la feuille. —	
Le présent serghi a été délivré au sieur..... qui a cultivé en..... dans le champ de : ..ocques..... de tabacs indiqués ci-dessous.					
Signatures du cultivateur, des experts et des mémours.					
PREMIER ENREGISTREMENT (Evaluation).					
OBSERVATIONS	Nom du Village	Nombre de deunuma	Situation du champ	QUANTITE ÉVALUÉE	
				Kilos.	Grammes.
SECOND ENREGISTREMENT (Vérification).					
OBSERVATIONS	Quantité constatée		Déficit sur le 1 ^{er} enregistrement		Surplus sur le 1 ^{er} enregistrement.
	Kilos.	Gramm.	Kilos.	Gramm.	Kilos. Gramm.
Déficit ou excédant par rapport au 1 ^{er} enregistrement.....					
Total à justifier par le cultivateur.....					
Signatures du cultivateur, des experts et des mémours.					
Ventes et livraisons.					
OBSERVATIONS	PASSAVANT		Nom de l'acheteur pour l'exportation ou dévaluation de l'entrepôt où les tabacs seront livrés.		QUANTITÉ
	Date.	N° de la feuille	N° du Cahier		Kilos. Gramm.
Vérification avant la récolte suivante.					
OBSERVATIONS	Date de la vérification.		QUANTITÉ		
			Kilos.	Grammes.	
Signature du détenteur,					
Au dos. Avances aux cultivateurs.					
DATE	Montant de l'avance.	Montant de l'avance en toutes lettres.		Signature du préposé qui a fait l'avance.	
OBSERVATIONS.					

TÜTÜN AMBARLARININ YETERSİZ ÖLDÜĞÜNE DAİR.

ایستاد محترم قاضی

تجدید القابلی

۲۷-

راحد بطارحه

هلاسه -

قدره ده کاتبه لزوم کو بریزه رزما
انباری هغه

دولتو انصاف هفتی

مخبرانه عمومی او چینی سده ۱۹۰۵ مائه تاریخی و پوز قوه ال عوم والی طهوزینه سدیلا زونه بر سه دویسه بود
تیزانه عید بطارحه تالکیدی قدره دکفایه بیله اوله ایسه ده مذکور هغه ده انبار تانیس ایلی هغه ده محاسن لاجه
اوله اولده قار او زاده بو تونه راضی توبه ایسه رن قهولا یوز بیلک دین قار او قنده ورتی ازاره کی بو بیلک ایله توتو
مخلده انبار تانیس نظاما تجور اولیسی هالده بو هقام نظامیه انبار ایتمک زارعت بوکده امدت و هغه ایضا بر سیدر دا
توتوری بر هقم مقصدیه و زاهد مدونه اولدیه طره بولمک ده عوم او زاده مخلده ده کی انبارده نقل ایتمک تجور بیله بوزنده ده
و سفرا ایتمده بولنده تانیس ایلی دیوهالی نظام و هجه و عدله متبولیسی هالده مابله نقلیه هلیسای قار محوت عولت
صلو صیت عداوتی ورتی ازاره سن نظاما تانیس تجور اولیسی انبارک اصقام نظایری حافظه و هقوقه اهلالی حیایه
تانیس هغه هکزار نظایر کرسده و هوره کربیل انبارده طولوی ورتی ازاره سن بالا قوه نظایره طلی ادهاسده بو
اداره لاجه کی وار کولمه اولدیفینت هوانا عوه دیسه انبارده قلمدی اولسایه او زاده هغه مهله اولدیر

ایستاد محترم و اوله هغه

ایزیت مقول دوله

دیلی

KAÇAK TÛTÛN YAKALAYAN POLİS VE JANDARMAYA KOMİSYON VERİLMESİNE DAİR.

Lajın Adı Lazouki		Şube		Zağlıye Nafarrı Gazat Emvıye Daireсі		1928	
Müqabele Adı		10		Asanbul Polis Dairesine Emre Hesabın İdarı Mütahafatında		Mühürü	
Asanbul Polis Dairesine Emre Hesabın İdarı Mütahafatında				Asanbul Polis Dairesine Emre Hesabın İdarı Mütahafatında			

(The main body of the document contains extensive handwritten text in Ottoman Turkish, detailing a report or commission regarding the capture of a runaway. The text is written in a cursive script and is largely illegible due to the quality of the scan and the nature of the handwriting.)

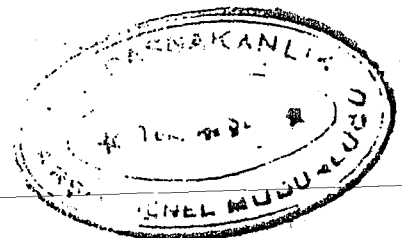

DEVLET GÜCLERİNİN KAÇAKCILARLA MÜCADELE DE İSTEKSİZLİĞİNE DAİR.

Note verbale
pour S. E. le Ministre de l'Intérieur.

La Direction Générale de la Régie a pris connaissance de la réponse du Vilayet de Beyrouth au Ministère de l'Intérieur au sujet de l'assistance insuffisante que les agents de la Régie trouvent auprès des Autorités locales.- Elle a le regret de constater que le Vilayet continue à ne pas être pénétré de la nécessité d'accorder le concours, le plus large, et le plus empressé, à une Administration créée dans le but unique de percevoir, au nom et pour compte de l'Etat, les droits sur le tabac.- Elle prie le Ministère de l'Intérieur de rappeler aux Autorités de Beyrouth que le Règlement sur les droits et devoirs des débitants l'autorise (Article 40) à faire procéder à tout moment à la vérification des marchandises chez les débitants; si donc l'assistance de la police est nécessaire à cet effet elle doit être accordée immédiatement sur simple demande et sans autre formalité.- Le Vilayet devrait aussi considérer que depuis quelques mois les recettes du Bach-Mudirist de la Régie à Beyrouth qui étaient précédemment en hausse continue cessent d'augmenter et présentent même un recul sur l'année précédente: de là pour le Trésor une perte sensible qu'il est du devoir des Autorités locales d'enrayer en s'appliquant par tous les moyens possibles à poursuivre la contrebande et à punir les contrebandiers.-

Le 21/3 Février 1910

DENİZ YOLUYLA KAÇAKÇILIĞA DAİR.

مقدمه

دفاعیه تقاضای جیدیه

تقاضای جیدیه

تاریخ تنظیم ۱۸۵۵

شماره ۱۸۵۵
تاریخ ۱۸۵۵

سوی و غیره... (The text is a legal defense document in Persian, discussing maritime smuggling and the defendant's position. It mentions various legal points and the defendant's request for a fair trial.)

... (The text continues with detailed legal arguments and references to maritime law and court procedures.)

... (The text concludes with a statement of the defendant's stance and a signature.)

مبارک

TÜTÜN KAÇAKÇILIĞINA DAİR.

حکومت عثمانیہ
وزارت معائنہ و ضبط

مذکورہ
تاریخ

موضوع

عربیک قاضیخانہ ادارہ نرہ قاضی ایقاع الیدیک شکلائے جملہ معصومہ الغیز نری باسہ بدینہ ^{۱۹۰۸} تا جملہ ورود
ایسہ تحریرانہ کی استانی بروہر زیر مضمون علیٰ نفع نیا ایلینہ عرصہ ایلینہ
کچہ قانونہ تائیدہ عربیک قویلیز لوقدیمہ ۱۹۰۸ کیلہ نیا وہ توتوند بولی نقل ایسہ براسر ضبط اییلوب مذکور توتوندلک ترکی برودتہ
قاضی خانہ نوری در سلا ایسہ نہ نہ راجعت بانفس ناموری اولیٰ علیہ الخلائیہ و کفیت در دستہ کچلہ و اتم اولیٰ علیہ برس مرکز قیدی
با ویرا توتوندلک نری ادارہ سنہ واستورہ بد فائزیم توریج اییلوب۔ ایرشہ کوی توتوندلک برسہ کدینہ عائد اولیٰ علیہ بنامہ اندک قاضیخانہ
لوقدیمہ جلب اولیٰ علیہ ویرلرکی تقدیرہ در دست اولیٰ علیہ صیلائے آسیریلہ جنہ مقام تہدیدہ در بنامہ اییلوبہ ورجعت معکرہ ایسہ
تہدیدہ موقع اجراء وضع اولیٰ علیہ بروظہ صمدہ نری مدیریہ اعتراضات در سلائی قلمیٰ نظر اعتبارہ آلتا قدیمہ ناہدا باعکس قاضیخانہ
یکلہ تہدیدہ ایسہ قاضیخانہ نری و توتوندلک لاسریتہ ارضیہ قویلیز علیہ جنہ اقامہ نوری ایسہ ویرلر ارزیرہ کلی سلفی قویلیز
قاضی خانہ جلب مذکورہ سلفی قویلیز برویج معصومہ الغیز مرکز مدیریہ ولایت و اتم اولیٰ علیہ در اجنت والی بند اندک و عدلہ نری
عقب نالکینہ کہ ولایتک و مقصدہ جہارت آلا عربیک قاضیخانہ در بلاخصت آکلیہ توتوندلک قلعہ مانع اولیٰ علیہ و قویلیز
علیہ جنہ شکایتہ تہدیدہ و تحریک ایسہ کہ معاملاتہ قیام ایسہ کل مذکور نامور نرہ قاضی خانہ صحت ایسہ کہ حدت و مرقمہ الظہارہ تردد
ایسہ برہ مرکز الیٰ علیہ تحت تاثیر اولیٰ علیہ حرکت ایسہ حکم لوقدیمہ قویلیز علیہ کہ اساس شکایاتی قولہ ایسہ قلعہ صمدہ
و قاضی خانہ حکم لوقدیمہ ویرلرکی حکمہ ویرلر قلعہ ایسہ آسیریلہ فاجتہک برائتہ اعلائی تارہ اییلوب۔ معصومہ الغیز مرکز مدیریہ
شکایاتی و لایحہ نظر اعتبارہ آلتا نری جہتک لوقدیمہ ویرلرکی ایسہ کوندہ کوندہ مانع اولیٰ علیہ و بنا علیہ مانع قرضیہ ایسہ قاضیخانہ
نقضاء تبلیغات سندیہ نری اجلاسہ و نامورہ حکومتک قیام لوقدیمہ ادارہ نرہ قاضی خانہ کل باعکسہ ادارہ نری قیام لوقدیمہ قاضی خانہ مدافعہ
ایسہ کلکف بروی لوقدیمہ ولایت شامل ایسہ استغاثہ استرہم ایسہ اولیٰ علیہ و بنامہ

۱۹۰۸
عربی خانہ

TÜTÜN FİYATLARININ DÜŞÜK OLUŞUNA DAİR.

طوبى لمن يبيع ما يملكه مما حبس الله

مصرعه نبط محمد

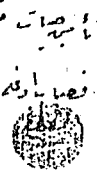
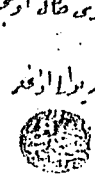
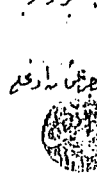
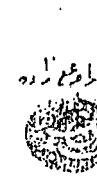
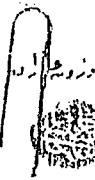
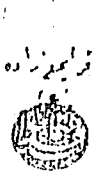
بأن يكون تامة ادارة... توتون مصرعه... اكله ايدوب... كبريت خارصه... توتونك... اوتت ابيك...

كيسه زرى... رصنه كدنه... اوتت ابيك... توتونك... اوتت ابيك...

توتونك... اوتت ابيك... توتونك... اوتت ابيك...

توتونك... اوتت ابيك... توتونك... اوتت ابيك...

توتونك... اوتت ابيك... توتونك... اوتت ابيك...

ÖZGEÇMİŞ

18.08.1966 yılında Trabzon'nun Yomra ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yomra Özdil Kasabası'nda tamamladı. Lise öğreniminin 1 ve 2. sınıflarını Trabzon Tarım Meslek Lisesi'nde, 3. sınıfı ise Yomra Lisesi'nde 1983 yılında tamamladı. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi-Fatih Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Öğretmenliğini kazandı. 1987 yılında bu bölümden mezun oldu. Yine 1987 yılında Giresun Bulancak Kız Meslek Lisesi'nde tarih öğretmeni olarak göreve başladı. 1989 yılında, Giresun Hamdi Bozbağ Anadolu Lisesi'ne tayin oldu. 1990 yılında askerliğini yedek subay öğretmen olarak, Trabzon Köprübaşı Lisesi'nde yaptı. 1992 yılında, Trabzon Yomra Fen Lisesi'ne tayin oldu. Halen bu okulda müdür yardımcısı ve tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve İngilizce bilmektedir.

